

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Deželak Irena
Deželak Miha

VPRAŠANJE RESOCIALIZACIJE ZAPORNIKOV

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2002

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Deželak Irena
Deželak Miha

Mentor: izred. prof. dr. Tanja Rener

VPRAŠANJE RESOCIALIZACIJE ZAPORNIKOV

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2002

Kazalo

1. UVOD	1
I.DEL	
2. SOCIOLOŠKA OPREDELITEV POJMOV DEVIANTNOSTI IN NASILJA	5
3. VZROKI ZA DEVIANTNOST	7
3.1. Biološka in psihološka teorija kriminala in deviantnosti.....	7
3.2. Sociološka teoretična izhodišča o vzrokih za deviantnost.....	8
3.2.1. Anomija kot vzrok kriminala.....	8
3.2.2. Strukturalne teorije.....	8
3.2.3. Subkulturne teorije.....	9
3.2.4. Ekologija deviantnosti.....	9
3.2.5. Interakcionalistično stališče.....	9
3.2.6. Teorije etiketiranja.....	10
3.3. Kritična ocena socioloških teorij.....	11
3.4. Zavedna izbira in »situacijske« interpretacije kriminala.....	12
3.5. Kritika funkcionalističnega pogleda na kriminal.....	12
4. RAZVOJNE STOPNJE KAZNOVANJA, RESOCIALIZACIJE IN NADZORA KRIMINALA	14
4.1. Uveljavitev resocializacije.....	15
4.2. Resocializacija in nadzor kriminala v luči razmerja moderno – postmoderno.....	18
5. DEJAVNIKI VPLIVA ŠIRŠEGA DRUŽBENEGA KONTEKSTA NA USPEŠNOST RESOCIALIZACIJE	20
5.1. Družba.....	20
5.1.1. Interpretacija krivulje kaznovalnosti.....	23
5.1.2. Statistični prikaz pojavnosti kriminalnih dejanj.....	27
5.2. Kultura in vrednote.....	29

6. MEDSEBOJNO VPLIVANJE TRIKOTNIKA: POLITIKA – MEDIJI – JAVNOST	31
6.1. Politika in njeni mehanizmi nadzovanja.....	33
6.1.1. Kriminologija ob približevanju Slovenije Evropski Uniji.....	36
6.1.2. Zakonodaja.....	37
6.2. Mediji.....	39
6.3. Slovensko javno mnenje	43
II. DEL	
7. UVOD	52
8. OPREDELITEV DEVIANTNEGA OBNAŠANJA POSAMEZNIKA	53
9. KAZNOVALNE TEORIJE	55
10. (PRE)VZGOJA OZIROMA RESOCIALIZACIJA ODRASLIH	56
10.1. Metode tretmaja.....	60
10.1.1. Psihološka dejavnost.....	60
10.1.2. Socialna obravnava.....	61
10.1.3. Multidisciplinarno povezovanje za celovit tretmajski program.....	63
10.1.4. Svetovanje.....	64
11. PROBLEMATIKA DELA Z OBSOJENIMI	65
11.1. Prezasedenost zavodov za prestajanje kazni.....	67
12. ALTERNATIVNE KAZNI	68
13. SOCIO – DEMOGRAFSKA STRUKTURA OBSOJENCEV	70
14. IZOBRAŽEVANJE IN DELO	76
15. USPEŠNOST RESOCIALIZACIJE SKOZI PRIZMO POV RATNIŠTVA	77

16. TEŽAVE POSAMEZNIKA PO PRESTANI KAZNI.....	80
16.1. Stigma kot posledica družbene determiniranosti.....	82
16.2. Determiniranost posameznika z njegovim mikro okoljem.....	86
16.3. Delo obsojencev po prestani kazni.....	87
16.4. Vključevanje centra za socialno delo pri pomoči zapornikom.....	88
17. SODELOVANJE MED INSTITUCIJAMI.....	90
18. ZAKLJUČEK.....	92
19. LITERATURA.....	94

1. UVOD

Kot temeljni cilj prevzgojne dejavnosti je večkrat napačno izpostavljen posameznik, pri čemer je družbeni vidik zanemarjen, »čeprav deviantnost, ki se pojavlja v določenem družbenem sistemu, nikakor ni slučajna, temveč je ozko povezana z bistvenimi značilnostmi tega sistema« (Javornik, 1991: 12). Področja deviantnih pojavov torej ne moremo obravnavati, ne da bi upoštevali, da posameznik deluje kot sestavni del družbe.

Deviantnost je namreč pojav, ki s svojim odklanjanjem od postavljenih pravil in norm moti ravnotežje sistema. V tem smislu je tudi prevzgojna dejavnost pomembna za družbo, njen obstoj in obnavljanje, zato bova skušala pokazati tiste objektivne družbene razmere, ki obstoj in delovanje prevzgojnih institucij bistveno določajo in opredeljujejo. Za praktično realizacijo resocializacije je tako zelo pomembno upoštevati realne razmere po odpustu iz zapora, saj je neuspešen iztek le-te velikokrat posledica negativnih učinkov družbenih okoliščin.

Najin namen je razložiti deviantnost in »uspešnost« resocializacije z vrsto zunanjih družbenih vzrokov (vplivi politike, revščine, kulture, medijev, javnosti...) na eni strani in s karakteristikami posameznika ter njegovim družbenim statusom oziroma sociodemografsko strukturo na drugi strani. Ker pri tem noben izmed dejavnikov družbenih okoliščin ni osamljen in je težko trditi, kateri izmed njih je za odklonsko vedenje odločujoč, je smiselno diferencirati tretma in ga prilagoditi strukturi osebnosti, vrsti kriminalnega dejanja, obstoječim družbenim, socialnim, ekonomskim in drugim okoliščinam.

Da bi se izognili nepreglednosti, sva omenjene okoliščine razmejila, zato v povezavi z resocializacijo v prvem delu obravnavava širši družbeni kontekst, ki se v drugem delu dopolnjuje z bolj specifičnim konkretnim življenjskim okoljem posameznika.

Termin resocializacije bi lahko uporabili na dva načina: prvič kot socializacijo za boljšo družbo in drugič, za popraviljanje asocialnosti posameznika (glej Južnič, 1989: 60). Gre za dva procesa, ki ne potekata vzporedno, ločeno drug od drugega, saj je družbeno dogajanje ves čas prisotno v procesu spreminjanja posameznikove osebnosti, nanj ves čas vpliva in ga opredeljuje. Zaradi tega je vzroke za povratništvo potrebno iskati tako v družbi kot v posamezniku in ne le pri posamezniku in njegovi resocializaciji v zaporu.

Ob upoštevanju dejstva, da se s sankcioniranjem odklonskih družbenih pojavov njihov negativni predznak afirmira, bi se bilo pri konfrontaciji in raziskovanju obravnavane problematike nemara potrebno znebiti vseh vnaprejšnjih predstav o kriminalu in njihovih akterjih.

Poleg tega se na tem mestu neizbežno odpira brezčasno vprašanje, zakaj se sploh bojujemo proti kriminalu, če zgodovinske izkušnje sugerirajo, da ga ni učinkovito ukrotil še noben sistem kontrole in ga je nemogoče izkoreniniti. V tej luči sva iskala nekatere odgovore na vprašanja, za katera odgovori še ne obstajajo in morebiti celo nikdar ne bodo. Ker dokončnih rešitev torej ni, sva skušala pokazati variante, odpirati dileme in probleme smiselno povezovati.

Analizo najine tematike sva začela s temeljnimi vsebinskimi in teoretskimi sociološkimi izhodišči, jih kasneje vsebinsko specificirala ter konkretizirala. Ko sva se soočala s fazo analize, sva se posluževala podatkov, zbranih v socioloških in drugih virih ter raziskavah. Da bi se dokopala do čimbolj natančnega opisa pojavov, sva si pomagala s teoretičnimi pojmi, razčlenila obsežen problem na posamezne analitske ravni, potem pa razkrivala povezanost teh ravni. Z dedukcijo sva postavila hipoteze, uporabila ustrezno operacionalizacijo, skušala vzpostaviti eksplanatorno raven raziskovanja in ugotavljala posplošene sodbe, ki naj bi preverjale teorijo in hipoteze.

Da obravnavane tematike ne bi izdvojila iz dejanskega družbenega konteksta, sva se poleg dostopne teorije lotila tudi raziskovanja prakse in preverila stanje v zadnjih nekaj letih oziroma obdobje od osamosvojitve Slovenije.

V prvem delu diplomske naloge sva pri merjenju psihološke tolerance do vsakdanje življenjske situacije, kot je bivanje ob bivšem kaznjencu, za analizo javnega mnenja uporabila obstoječe standardizirane vprašalnike Slovenskega javnega mnenja (od 1990 do 1998), ki vsem anketirancem postavljajo ista vprašanja. Ob tem je, z odkrivanjem odnosov v družbi in raziskovanjem učinkov, več variabel, dosežena vzpostavitev stika med teoretičnim izhodiščem raziskave in izkustvenimi elementi.

Analitični postopek v drugem delu diplomske naloge je slonel predvsem na uporabi podatkov iz relevantnih virov. Opise posameznikov, statistik, dokumentov, institucij in njihovih konkretnih vlog sva dosegla predvsem preko desetih nestandardiziranih intervjujev s poznavalci in pristojnimi, s področja obravnavane problematike.

Splošni okvir raziskovanja v pričujoči diplomski nalogi nakazujeva s spodaj navedenimi glavnimi hipotezami:

- ❖ Glede na to, da se po izpustu iz zapora, eden glavnih namenov izvrševanja kazni zapora - umakniti storilca od žrtve oziroma iz okolja, kjer je kriminalno deloval - ne izvaja več, je odnos Slovencev do bivših kaznjencev verjetno precej netoleranten.
- ❖ Zaradi priključevanja Slovenije Evropski Uniji in pritiska javnosti ob novih oblikah kaznivih dejanj tudi slovenska zakonodaja na področju penologije postaja v zadnjih letih vse bolj kaznovalna.
- ❖ Pričakujemo lahko močno povezanost trikotnika politika-mediji-javnost, pri čemer mediji s svojim senzacionalističnim pristopom vplivajo na strožjo kaznovalno politiko in na javnost.

- ❖ Možnosti integracije bivših kaznjencev po odsluženi kazni so zaradi splošnih družbenih razmer, nezaposlenosti, etiketiranja in odtujenosti zapornikov zelo zmanjšane. V povezavi z zgoraj navedenimi dejstvi je stopnja povratništva tudi v Sloveniji precej visoka in kaže na neuspešnost resocializacijskih tretmajev.
- ❖ Odraslih oseb, z že izoblikovanimi vedenjskimi in kulturnimi vzorci, se v celoti ne da prevzgojiti, še posebno, kadar je prevzgoja otežkočena s kriminogenimi dejavniki in neustrezno primarno socializacijo.
- ❖ V Sloveniji je premalo sodelovanja med institucijami, ki se ukvarjajo s pomočjo, svetovanjem in usmerjanjem posameznikov med prestajanjem kazni in po njem. Posameznik je predvsem po prestani kazni prepuščen sam sebi in ker se v nastali situaciji ne znajde najbolje, se pogosto ponovno zateka h kaznivim dejanjem.

Ker so vzroki in posledice, pojavi in reakcije v družbi ponavadi močno medsebojno prepleteni in se vprašanju odnosa med posameznikom in družbo v najini diplomski nalogi ne moreva izogniti, se ga bova lotila iz dveh zornih kotov, kar je razlog za skupno diplomsko nalogo, sestavljeno iz dveh delov.

V prvem delu deviantnost obravnava z vidika širšega družbenega konteksta in okoliščin, ki resocializacijo otežujejo. Poleg opredelitve pojmovnega aparata in kritične ocene teorij, ki pojasnjujejo vzroke deviantnosti v družbi, sva razdelala tudi zgodovinski pregled obravnavanja problematike. Preostanek prvega dela diplomske naloge namenjava predstavitvi splošnih družbenih dejavnikov, ki vplivajo na uspešnost resocializacije.

Drugi del je pretežno raziskovalne narave in je osnovan na poglobljeni študiji slovenskih zavodov za prestajanje kazni ter osvetljen z vidika posameznikove ožje življenjske situacije, ki se po (ne)uspešni resocializaciji in prestani kazni skuša izogniti margini in vključiti v družbo. Do izraza pridejo negativne ožje družbene okoliščine, ki na posameznika vplivajo in ga usmerjajo k odklonskemu obnašanju.

I. DEL

2. SOCIOLOŠKA OPREDELITEV POJMA DEVIANTNOSTI IN NASILJA

Glede na kompleksnost izbrane teme je najbolje začeti pri osnovah zaporniške problematike. Najpomembnejše je vprašanje, kako locirati objekt preučevanja. Definicija kriminalne odklonskosti namreč ni fiksno določena, ampak je vedno podana v odnosu do nekega standarda, ki se precej razlikuje glede na zgodovinsko obdobje, v katerem se je dejanje pojavilo, glede na družbo, v kateri se je posameznik znašel v času dejanja (vrednote, vero, ideologijo...), glede na posameznikovo slojevsko umeščenost... Poleg tega merila deviantnosti variirajo od *subjektivnega* kriterija normalnosti, kjer naj bi bilo vse v skladu s posameznim mišljenjem in delovanjem do *pravnega* modela, kjer je normalen tisti, kdor se obnaša v skladu z zakonom. Pri *kulturnem* modelu pa normalnost določa kultura in lahko bi celo rekli, da s podajanjem družbenih norm, preko zakonodaje in nosilcev moči, formiranje meril za deviantnost bistveno determinira.

V vsakdanji rabi jezika razumemo pojem deviantnosti kot tista dejanja, ki ne sledijo normam in pričakovanjem določene družbene skupine in se odmikajo od splošno sprejetih konvencionalnih vzorcev.

Na splošno pa sociologi in kriminologi pripisujejo deviantnosti obnašanje, ki je izkrivljeno in se ga obsoja, stigmatizira ali kaznuje (Kuper in Kuper, 1996). Deviantnost ponavadi definirajo kot nekonformnost do danih norm, ki jih sprejema večina ljudi v skupnosti ali družbi. »Deviantna vedenja so tista, ki se zoperstavljajo vrednotno-normativnemu sistemu kot skupni tvorbi vseh članov družbe« (Janković in Pešić, 1981: 13).

Čeprav je odklonskost »vedno izraz razmer katerekoli družbene skupnosti in izraz družbenih sprememb, na katere vplivajo in delujejo različni procesi in tokovi« (Pečar 1994: 831), družbene norme spremljajo formalne in neformalne sankcije, ki pospešujejo konformnost in ščitijo pred nekonformnostjo. »Družbene skupine ustvarjajo deviantnost s postavljanjem pravil, katerih kršenje predstavlja deviantnost, tako da jih uporabljajo pri določenih ljudeh in jih etiketirajo kot "outsiderje"« (Becker, 1963: 9).

Ne glede na različne vrednotne sisteme so bistvene lastnosti kriminalno delujočih posameznikov ponavadi koncipirane kot negativne. Deviantno je vsako odstopanje od povprečja oz. večine v pozitivnem ali negativnem smislu; v primeru kriminala samo v negativnem smislu. Pri tem storilci kaznivih dejanj, kljub temu, da so v manjšini, vplivajo na družbo in v njej povzročijo spremembe. Tudi v sociologiji ima deviantnost večinoma negativen predznak. Tako ameriški sociolog Marshall B. Clinard predlaga, da se deviantnost rezervira za tiste situacije, kjer se obnašanje odvija v nedopustni smeri in to dovolj intenzivno, da prestopi mejo tolerantnosti družbe (1974).

Prav nasprotno stališče zastopajo funkcionalisti, ki izhajajo iz družbe kot celote in trdijo, da je deviantnost nujna sestavina vseh družb in pri tem lahko opravlja pozitivno funkcijo. Če v družbi ne bi bilo deviantnosti, bi taka družba po funkcionalistični teoriji stagnirala, obratno pa prisotnost deviantnosti lahko pripelje do razvoja družbe.

Če že stopamo na polje, kjer se negativni prizvok deviantnosti razblinja, je smotno, da pogledamo tudi onkraj, ko se simpatije javnosti obrnejo storilcem kriminalnih dejanj v prid. Okolica tovrstne osebe sicer ponavadi označi kot družbi škodljive, čeprav, kot navaja C. Hibbert v Zgodovini zločinstva in kazni: »Zločinca skoraj nikoli ni bilo težko spremeniti v junaka, saj je bil upornik, svobodnjak v neki družbi, ki je nesvobodne izkoriščala in zatirala« (Salecl, 1991: 17).

Preden začnem razpravljati o družbenem (ne)odobravaju in odpravljanju kaznivih dejanj, se je smiselno vprašati o definiciji *nasilja*. Naletimo namreč na različne vrste agresivnosti: od verbalne, fizične, do različno kulturno in zgodovinsko definiranih. Spodaj navajam trditev, za katero menim, da najbolje opredeljuje sociološke aspekte obravnavane problematike.

Nasilje je bodisi namerna uporaba sile, da bi škodovali drugim ali pa škoda, ki je rezultat neenake distribucije moči in dobrin (Mass Weigert, 1999).

Nasilje lahko gledamo tudi s pozicije moči, ko hoče človek nekaj posedovati ali posesivno vsiliti svojo vizijo drugim: slabotnejšim, revnejšim, šibkejšim spolom... Odkrivajo tudi vedno nove vrste nasilja, kjer jih ni nihče pričakoval (doma) in so podkrepljene s statistikami, ki pričajo o precejšnji pogostosti tovrstnih nasilnih dejanj.

3. VZROKI ZA DEVIANTNOST

Čeprav namen diplome ni bil iskati kavalnosti kriminalnih dejanj, je smiselno upoštevati neločljivo povezanost resocializacije s povodi za deviantno dejanje. Za doseganje eksplanatorne ravni je potrebno pri družbenih pojavih preučevati tako vzrok kot tudi posledico kriminalnih dejanj.

3.1. Biološka in psihološka teorija kriminala in deviantnosti

Dve glavni interpretaciji deviantne osebnosti v zgodovini sta bili biološka in psihološka. »Prva je dokazovala, kako imajo deviantne osebnosti neki določen primanjkljaj ali patološki premik, s katerim so že rojeni in ki vpliva oziroma je vzrok za njihovo obnašanje« (Haralambos, 1994: 392).

Psihološka teorija pa »je dokazovala, kako so deviantne osebnosti psihološko neuravnotežene zaradi nekega emocionalnega preobrata v njihovi preteklosti. Ta neuravnovešenost vpliva na njihovo obnašanje in ga povzroča« (Haralambos, 1994: 392). Psihološke teorije skušajo povezati kriminalno obnašanje z določenimi tipi osebnosti. »Tako naj bi bili psihopati zadržani, »neemocionalni« karakterji, ki uživajo v nasilju« (Giddens, 1989: 124). Ob tem je potrebno poudariti, da obstajajo tudi zadržani, neemocionalni ljudje, ki nikoli niso nasilni.

Glede na to, da se kot sociologinja s tovrstnimi razdelitvami ne strinjam, menim, da je formiranje socioloških kriterijev za ugotavljanje kavalnosti kriminalnih dejanj in nadaljnje tipizacije, bolj na mestu. Storilci kaznivih dejanj namreč, poleg individualnih različnosti, zelo variirajo tudi glede na vrsto kriminalnih dejanj, ki so posledica različnih karakterjev, temperamentov, vzgoje, okolja, skupine, situacije, posameznikovega počutja, trenutnega psihološkega stanja in nenazadnje seveda lastne zavestne odločitve vsakega posameznika.

Sociologi zavračajo tako biološke kot tudi psihološke teorije deviantnosti na enak način: Tovrstne teorije zanemarjajo družbene in kulturne dejavnike, sporna je njihova metodologija, poleg tega pa psihološke teorije po mnenju sociologov pretirano poudarjajo pomen dogodkov iz otroštva in pri tem ignorirajo vse druge pomembne družbene dejavnike, ki tudi vplivajo na človeka. Sociološke teorije za

nosilca patoloških pojavov torej določajo družbo in ker sociologi razloge in razlage deviantnega obnašanja iščejo znotraj svoje vede, nameravam le-te nekoliko podrobneje obravnavati.

3.2. Sociološka teoretična izhodišča o vzrokih za deviantnost

3.2.1. Anomija kot vzrok kriminala

Teorija anomije predpostavlja področje brez norm, kjer ni nikakršnih jasnih standardov, ki vodijo obnašanje v danem območju družbenega življenja, zato se ljudje ne znajo orientirati, so anksiozni... Merton je črpal iz koncepta anomije – prvič predstavljenim s strani Emila Durkheima (1858–1917), enega izmed ustanoviteljev sociologije – in ustvaril zelo vplivno teorijo deviantnosti.

Merton je neuravnoteženost med družbenimi cilji in institucionaliziranimi sredstvi za doseg le-teh imenoval anomija, torej stanje, ki ustvarja pritisk, pri tistih, ki ga občutijo (1975). Njegova interpretacija poudarja normalnost storilca, ker deviantnost ne izhaja od posameznika, ampak od strukture same družbe. Pri tem predpostavlja, da imajo vsi člani družbe skupne vrednote, vendar jih tisti z nižjih položajev v družbeni strukturi nimajo možnosti uresničiti. Seveda ne postanejo vsi posamezniki s slabimi preddispozicijami za uspeh storilci kaznivih dejanj.

3.2.2. Strukturalne teorije

Vzroke deviantnosti pojasnjujejo s položajem posameznika ali skupine v družbeni strukturi. Glede na to, da priložnosti niso za vse enake, je za nekatere skupine v družbenih strukturah nagnjenost k deviantnosti večja. Strukturalne teorije torej dokazujejo deviantnost z razredno umeščenostjo v družbi, češ da nižji razredi težje sledijo ciljem uspeha svoje kulture.

Ker se nahajajo na dnu stratifikacijskega sistema, trpijo, zato lahko rešujejo svojo frustracijsko situacijo s tem, da se za doseganje ciljev poslužujejo kriminalnih dejanj (Merton); po Cohenu pa otroci nižjega razreda izkusijo statusne frustracije, ki jih obvladujejo na ta način, da se organizirajo v gange, razvijejo svoje lastne vrednote, pri katerih so lahko uspešni (1960).

3.2.3. Subkulturene teorije

V družbi, ki vsebuje več različnih subkultur, lahko določeno družbeno okolje spodbuja ilegalne aktivnosti, medtem ko drugo okolje ali subkultura ne spodbuja takih dejanj. Subkultura je namreč zaokrožena in homogena celota, ki - če jo določa njen deviantni predznak - črpa svoje norme iz širše kulture, vendar jih uporabi tako, da jim nasprotuje. Posamezniki pričnejo z delikventnimi ali kriminalnimi dejanji zaradi druženja z ostalimi nosilci tovrstnih kriminalnih norm in »bolj kot je nekdo integriran v takšno deviantno subkulturo, bolj verjetno bo živel po njihovih standardih, čeprav - v primerjavi z ostalimi skupinami - antisocialnih« (Spencer, 1999, 344).

3.2.4. Ekologija deviantnosti

Okoli leta 1920 je skupina sociologov iz Chicaga preučevala rast mest in glede na pozicijo bližine oziroma oddaljenosti od centra ugotavljala ekonomske razlike, ki so sovpadale tudi s stopnjo kriminala. V centru mest, kjer je tudi največ revnega prebivalstva in priseljencev, so ugotovili, da je stopnja zločina največja in se v koncentričnih krogih manjša glede na večjo oddaljenost od centra (glej Haralambos, 1994: 403-405).

3.2.5. Interakcionistično stališče

Ker pomeni niso vnaprej določeni, temveč se modificirajo v procesu interakcije, se interakcionalistično stališče osredotoča na interakcijo med storilci kaznivih dejanj in tistimi, ki jih tako definirajo. To stališče ugotavlja, zakaj so nekateri definirani kot deviantni ter kakšen je učinek definicij na nadaljnje postopke obravnave z devianti (glej Haralambos, 1994: 411).

Posameznik naj bi bil torej aktiven izgrajevalec svojega družbenega sveta, pri čemer se izkaže, da so višje izobraženi in tisti iz višjih slojev, kadar se dogovarjajo o definiranju kriminalnega dejanja, uspešnejši. Po interakcionistični teoriji prestopnik torej ni tisti, ki je dedno ali družbeno pogojen, temveč tisti, ki ga ujamejo oziroma tisti, na katerega so organi pregona bolj orientirani.

3.2.6. Teorija etiketiranja

»Teorija etiketiranja se osredotoča na način definiranja določenih dejanj kot kriminalnih, na podlagi katerega se odkriva ljudi, ki so udeleženi v tovrstnih aktivnostih« (Renzetti, 1999:495-496). Giddens to teorijo pojasnjuje kot proces interakcije med deviantneži in ne – deviantneži... »Tisti, ki predstavljajo sile zakona in reda, so glavni vir etiketiranja. Etikete so uporabljene za ustvarjanje kategorij deviantnosti, ki izražajo strukturo moči v družbi« (Giddens, 1998: 128).

Etiketa namreč ni nevtralna, temveč označi osebo za posebno vrsto osebe, s čimer zasenči vse njegove druge lastnosti in po samoizpolnjujoči napovedi pogosto postane dominantna identifikacija te osebe, kar vodi posameznika do novih kriminalnih dejanj in začaran krog deviantne kariere je sklenjen.

Ob vsem povedanem se moramo zavedati, da večina etiketiranih pripisana deviantna dejanja dejansko stori. Po drugi strani pa si s tem, ko odslužijo kazen in vrnejo svoj dolg družbi, nedvomno zaslužijo večje razumevanje družbe.

Teorija etiketiranja je nesporno eden pomembnejših pristopov za razumevanje deviantnosti in kljub temu, da je zreducirana zgolj na parcialno eksplanatornost, - ignorira namreč deviantna dejanja pred postavitvijo etikete - lahko govorimo o neprecenljivosti njene vloge ob analizah, saj imajo etikete močan vpliv tako na nadaljnje (ne)deviantne reakcije kot na (ne)uspešnost resocializacije. Podlago za kritično evaluacijo teorije pa vidim v dejstvu, da sprejete norme niso vedno najboljše, na kar namiguje različnost kultur in stanj, političnih sistemov in zgodovinskih obdobj.

3.3. Kritična ocena socioloških teorij

Ker je veliko različnih prestopkov in je malo verjetno, da bi lahko naredili eno samo zelo obsežno teorijo, se nagibam k multidisciplinarni obravnavi tem, ker pokrivajo zelo različne ravni vzročnosti, ki so prisotne pri kriminalnih posameznikih. »Nobena od teorij ne prinaša izčrpne razlage kriminala v celoti, kaj šele deviantnosti. Vendar se na določene načine prekrivajo in jih lahko povežemo v druge ter tako dobimo razumno razumevanje večine aspektov deviantnega obnašanja« (Giddens, 1989: 122).

- ❖ V življenju smo vsi na določenih položajih v družbenih strukturah, nekateri so podvrženi vrednotnim vzorcem svojih subkultur, vsi pa živimo v času prehoda od modernosti k postmodernosti, ko nas vrednote še vedno silijo doseči uspeh in materialno preskrbljenost v družbi.
- ❖ Težko bi podprla teorijo anomalije in pojav konfliktnosti norm v odnosu do družbene realnosti. Res je sicer, da je realnost vedno korak pred postavitvijo norm, a odstopi niso tako veliki, da se - ob prilagodljivosti posameznika - ne bi bilo mogoče postaviti na družbi koristno stran.
- ❖ Etiketiranje je normalna posledica kaznivega dejanja in storilec je nedvomno označen skozi interakcijo z organi pregona.
- ❖ Prav tako je potrebno poudariti, da se kljub zgornjim okoliščinam ali prav zaradi njih, posamezniki zavestno odločijo, da nelegalno delujejo. Razen seveda tistih, katerih vzroki za nespoštovanje predpisanih norm so hujše duševne motnje.

Seveda je tu še vrsta drugih situacijskih faktorjev in osebnih razlogov, ki so tako individualni in različni, da jih ni možno kategorizirati.

Morda bi lahko celo, glede na sosledje predstavljenih teorij, speljali razvojne stopnje storilca kaznivega dejanja, pri čemer je uspešnost resocializacije odvisna od tega, na kateri stopnji ga skušajo spremeniti.

Spleta kriminogenih dejavnikov, ki so pri posameznikih dejansko povod za prekoračitev meje dopustnega in sprožijo deviantno dejanje, zaradi različne

intenzivnosti in kvantitativne prisotnosti, ni lahko ugotoviti. Če so torej različne bremenilne okoliščine močno prisotne, resocializacija skoraj ni mogoča, v primeru, da je elementov, ki pogojujejo deviantno obnašanje manj, pa jih je mogoče verjetno omiliti ali celo odpraviti.

3.4. Zavestna izbira in »situacijske« interpretacije kriminala

Vsem zgornjim teorijam je skupno to, da storilca kaznivega dejanja prikazujejo kot brezmočen predmet, s katerim upravljajo neke družbene sile, ki so izven njegove kontrole in ne razumejo kriminalnega dejanja kot namernega oziroma preračunljivega, ki ga posamezniki zagrešijo navkljub zavedanju, kakšnemu riziku se izpostavljajo.

»Teorija zavestne izbire izhodiščno gradi na principu, da so ljudje zavestna bitja, ki uporabljajo svobodno voljo za odločanje o poteku delovanja« (Renzetti, 1999: 495).

»Raziskava potrjuje, da je mnogo kriminalnih dejanj, posebno manjših, kot je nenasilna kraja ali rop, rezultat situacijskih odločitev« (Giddens, 1989: 131). In prav s situacijsko teorijo lahko razložimo vse tiste primere kriminalnih dejanj, ki jih ostale teorije niso uspele razložiti, namreč zakaj nekdo popolnoma »normalen« izbere nasilno ali kako drugo deviantno dejanje, čeprav ve, da bo zanj sankcioniran.

3.5. Kritika funkcionalističnega pogleda na kriminal

Ta pogled ne izhaja iz posameznika, pač pa iz družbe kot celote. Funkcionalisti navajajo dejstvo, da je deviantnost nujna sestavina vseh družb in naj bi imela pri tem celo pozitivno funkcijo. Tako Durkheim trdi, da zločin postane disfunkcionalen samo takrat, kadar je stopnja zločina neobičajno visoka (glej Haralambos, 1994: 395). Če torej želimo imeti zdravo družbo, ki ne stagnira, mora biti prisotna določena mera deviantnosti, da pride do napredka. Seveda so spremembe, ki so plod ropov, umorov, atentatov... običajno močno nezaželene.

S pozitivno funkcijo deviantnosti so se ukvarjali tudi nekateri drugi sociologi. Cohen (1955) razgrne celo več možnih funkcij, a omenim naj samo najpomembnejši. Deviantnost lahko funkcionira kot sigurnostni ventil za izražanje nezadovoljstva, poleg tega pa nekateri deviantni postopki lahko služijo kot koristno opozorilo, da nek del družbe slabo funkcionira. Ta druga funkcija močno spominja na idejo Durkheima o napredku, medtem ko bi se lahko pri prvi funkciji vprašali, če se ne bi dalo v »modernejši« družbi nezadovoljstvo prikazati tudi na kakšen drugačen, nenasilen in predvsem legalen način.

Moje nestrinjanje s funkcionalističnim pogledom je skladno s temo diplomske naloge, ki je v nasprotju z idejo o neproblematičnosti in funkcionalnosti kriminalnih dejanj. Kriminal je sicer družbeno dejstvo, vendar ni normalen sestavni del, saj že po definiciji odstopa od družbeno sprejetega normalnega. Kriminal je sicer podobno »funkcionalen« za družbo kot so epidemije in vojne, ki vzdržujejo ravnovesje števila prebivalcev na Zemlji. Nedvomno obstaja pozitiven doprinos kriminala tudi pri razvoju družbe, saj skrbi za napredek od standardiziranih dejanj in opozarja na probleme. Nadalje, prednost in napredek, ki ga prinaša, je, da se z novimi oblikami, intenzitetami in razsežnostmi kriminala izboljšajo tehnike za njegovo preprečevanje, kar je popolnoma paradokсно in samemu sebi namen.

Če bi kriminal primerjali s človeškim telesom, kot se takšnih primerjav pogosto poslužujejo funkcionalisti, bi bili kriminalci v funkciji slepega črevesa - pravzaprav brez funkcije -, odvečen, celo ogrožajoč dejavnik. In ravno zato, ker kriminal v splošnem ni funkcionalen za družbo, se toliko govori o njegovi prevenciji.

4. RAZVOJNE STOPNJE KAZNOVANJA, RESOCIALIZACIJE IN NADZORA KRIMINALA

Kruta preteklost je za glavno tarčo kazenske represije poznala telo in kot povračilo za nedopustna dejanja uporabljala kazni, ki so se izvajale z mukami, železnimi ovraticami, pritrjenimi krogli, usmrtitvami pred številnim občinstvom... Ta praksa je vztrajala v nekaterih državah še dolgo v 18. stoletje, ko se je tendenca sankcioniranja krivcev začela nagibati v smer kaznovanja brez trpljenja in nalaganja kazni brez bolečin. Vse več postopkov in raznih krutih oblik kaznovanja se ni umaknilo le zaradi nemoralnosti, ampak tudi zaradi nekoristnosti. Kazen je prenehala biti predstava in obredi preidejo v sodni postopek.

Reforma iz 18. stoletja naj ne bi kaznovala nič manj, pač pa naj bi kaznovala bolje; nemara naj bi kaznovala manj strogo, zato pa naj bi kaznovala bolj univerzalno in bolj neogibno; kaznovalno oblast naj bi globlje zarinila v družbeno telo (glej Foucault, 1984: 83).

Pred 19. stoletjem se je zapor redko pojavil za kaznovanje kriminala in je bil drugačen od današnjih institucij, saj so v majhnih lokalnih zaporih pridržali tri ali štiri zapornike in se do njih vedli zelo popustljivo. Kasneje so se zapori, ki so jih začeli množično graditi v 19. stoletju, razvili, »deloma zato, da bi zavarovali družbo in delno z namenom »spremeniti« kriminalca« (Giddens, 1993: 158). Kazen za zločin se je tako spremenila v oblikovanje pokornega državljana in predmet kaznovanja preneha biti telo, ampak to postane duša.

Vendar kljub vsemu tudi sredi 19. stoletja še vedno obstajajo nekateri posegi, ki zadevajo telo: omejitve pri hrani, spolno prikrajšanje, udarci, jetniška celica... (Foucault, 1984: 21).

A vprašanje, zakaj je zaporna kazen zamenjala starejšo, nasilnejšo obliko kaznovanja, ostaja.

Zelo vabljivo je predvidevati, da so bili nekoč ljudje preprosto brutalnejši, medtem ko smo mi postali bolj humani. Vendar je za sociologa taka razlaga neprepričljiva. »Javna uporaba nasilnega kaznovanja je v Evropi trajala cela stoletja. Ljudje niso kar tako začeli spreminjati svojega odnosa do teh praks, temveč je velikega pomena družbeni vpliv delovnih mest, ki je povezan z velikimi spremembami, ki se pojavijo v tem obdobju.« (Giddens, 1989, 1993: 11).

V evropskih družbah je takrat potekala industrializacija in urbanizacija in glede na velika preseljevanja v mesta, bi bilo tam primerov brutalnih kazni preveč.

Ob razčlembi zgodovinskih razmerij med kolektivno in individualno odgovornostjo za zločin se pojavi kar nekaj nasprotujočih pogledov.

V srednjem veku je bilo uveljavljanje prava še na podlagi kolektivne odgovornosti, kasneje pa se kazni individualizirajo. Ponoven obrat od individualne odgovornosti, ki nastopi z razvojem sodobnih utilitarističnih prevzgojnih teorij, preloži odgovornost nazaj na skupnost. Tokrat na celotno organizacijo družbe (glej Salecl, 1991 : 21). Tako v 19. stoletju »subjekt neha biti odgovoren za zločin, zanj postane odgovorna družba« (Salecl, 1991: 28-29) in za novo metodo discipliniranja so, poleg prestajanja kazni, začeli povečevati vzgojo.

4.1. Uveljavitev resocializacije

Ideja resocializacije ni nekaj novega, pač pa se je nadgrajevala že iz časa renesanse. V 15. in 16. stoletju se je v miselnosti zgodil velik napredek glede na srednjeveške metode mučenja, saj je edina možna pot spreobrnitve otroka kot izvira vsega grešnega in zlega, lahko le pravilna vzgoja za bodočega odraslega. »Vzgoja je tako naravnana predvsem v popraviljanje napak in slabih nagnenj, ... je nujno oblikovanje telesa in duha« (Salecl, 1991: 25).

V reformaciji je bil posameznik razumljen kot nekdo, ki je sam odgovoren za vsako stanje, v katerega pade, zato naj bi sam - z marljivim delom in asketizmom - tudi prišel ven. »Reformisti so nasprotovali tradicionalnemu kaznovanju, saj so v njem videli odtegotvanje svobode, ki se je takrat tako razvijala v širšem političnem sistemu; ubiti nekoga je namreč skrajni napad na pravice posameznika« (Giddens, 1989 1993: 121).

V 18.stoletju je v času razsvetljenstva prevladoval razum. Po francoski revoluciji je bila država tista, ki bi morala delati v posameznikovo korist. Državljanu se ni bilo več treba podrežati in je lahko aktivno vplival na državo. Prisotna je bila vera v vzpostavljanje razumnih družbenih odnosov med ljudmi. »Razsvetljenstvo gleda na kaznjence, ne kot na nekaj, kar mora spremeniti,

temveč kot nekaj, česar se ne sme dotakniti in kar mora tudi spoštovati: "njegovo človečnost"« (Foucault, 1984: 76). V razsvetljenski penologiji torej ni prostora za kaznovanje. »Namesto tega se uveljavijo pristopi individualiziranega tretmaja*, kot so pogojna obsodba, pogojni odpust in psihoterapija« (Sykes v Petrovec, 1998 : 37).

Resocializacija, kot jo poznamo danes, se začne v 19.stoletju. »Spreminjanje kazni v vzgojo, ki se je nakazovalo že v razsvetljenstvu, je popolnoma pometlo z retributivno teorijo kaznovanja; pod vplivom razvoja novih znanstvenih disciplin (sociologije, psihologije, kriminologije) postaneta glavni vprašanji kazni problem učinkovitega tretmaja in iskanje novih prevzgojnih tehnik.« (Salecl, 1991: 28-29). Posameznik neha biti odgovoren za zločin, zanj postane odgovorna družba. »Pri tem pa družba dobi moč nekakšne vseobsegajoče substance, ki je hkrati izvor zločina, prava in t.i. resocializacije (vrnitve zločinca v družbo)« (Salecl, 1991: 50).

Po drugi svetovni vojni se je razvijanje kaznovalne politike in različnih tretmajskih pristopov še razcvetelo. »Že več kot 100 let (predvsem v Ameriki, kasneje po 2. svetovni vojni pa tudi v Evropi) je bil kaznovalni sistem naravnani tako, da je veljalo pričakovati, da je mogoče z individualnim tretmajem oziroma obravnavo v zaporu storilca kaznivega dejanja spremeniti v t.i. »law-abiding citizen« (Zebec-Koren, 1992: 45). Ob tem je dobro razpoznavna razlika med Evropo in Ameriko, saj je Evropa ostala bolj konzervativna in nikoli ni razvila tretmaja do te mere kot Amerika. Prav zaradi tega dejstva so bili tudi odpori zoper tretma v Evropi precej milejši.

* Tretma so vsi postopki, ki jih izvajajo institucije nad posameznikom od začetka prestajanja kazni zapora do trenutka, ko se preneha skrb za storilca kaznivega dejanja, ki naj ne bi bil več družbi nevaren.

Kot pravi Foucault, vstopamo v novo dobo zadržanosti, saj kaznovanje postaja najbolj skrit del kazenskega postopka. »Zaradi te nove zadržanosti je rablja, neposrednega anatoma trpljenja, nadomestila cela vrsta tehnikov: nadzorniki, zdravniki, kurati, psihiatri, psihologi, vzgojitelji;...« (Foucault, 1984: 17) in začelo se je opazovanje, predvidevanje in presojanje zločinskih posameznikov. Vendar kljub uvajanju novih tretmanov, kaznovanje v smislu fizične kazni še vedno obstaja, saj je s tem, ko se človeka zapre, prisili k delu in mu vzame prostost (ki jo imamo hkrati za pravico in za dobro), telo ravno tako ujeto v sistem prikrajševanja, obveznosti in prepovedi. Kakor že je videti human, je zapor še vedno kazen, ne glede na tretmansko usmeritev. Posebno v šestdesetih letih, ko se poudarja razvoj človekove avtentičnosti in permisivnejši ter tolerantnejši odnos do človeka, se veliko govori še o zaporniški kulturi, trpljenju, prikrajšanju... »Zaporniki niso nič več fizično mučeni, kot je bila včasih pogosta praksa... vendar trpijo pod mnogimi drugimi tipi deprivacij. Prikrajšani so, ne samo za svojo svobodo, pač pa tudi za primeren zaslužek, družbo svojih družin, prejšnjih prijateljev, heteroseksualne odnose, za svoje lastne obleke in druge osebne predmete« (Giddens, 1989: 138).

Z razumljivo zamudo smo v Sloveniji začeli uvajati tretman šele v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, torej v času, ko je v svetu ideja tretmana že začela upadati. Svetovni družbeni sistemi so si od resocializacije veliko obetali. »Po letu 1970 pa so se ta pričakovanja omajala in vprašljiva je postala tudi rehabilitacija – njen namen in uporabljena sredstva« (Zebec-Koren, 1992: 45). V svetu in kasneje delno tudi pri nas, je nastopila klima, ko je bila resocializacija percipirana kot zastarela, neustrezna in predvsem neučinkovita.

Ponovno zanimanje za tretman v slovenskih zaporih gre v smeri realnih pričakovanj glede uspešnosti reintegracije obsojencev, kar z raziskavami zadnjih let poudarjajo tudi penološki analitiki.

In čeprav se nekateri zavzemajo za popolno odpravo zaporov, češ da so le-ti na splošno bolj svež zgodovinski izum, je v tem času bolj verjetno, da bo večina držav obdržala zaporno kazen, a jo bo združila z vrsto drugih alternativnih opcij.

4.2. Resocializacija in nadzor kriminala v luči razmerja moderno - postmoderno

Postindustrijska družba se je s produkcijo informacij, vrednotenjem nematerialnih dobrin in usmerjenostjo v osebni razvoj (idealne dobrine), v svetu pojavila okoli leta 1960 in v Sloveniji 35 let kasneje. »Po podatkih Slovenskega javnega mnenja je v pogledih Slovencev na razvoj družbe v letu 1992 izražena materialistična vrednotna orientacija, po letu 1995 pa so opazne spremembe, ki nakazujejo odmik v smeri postmaterialistične orientacije« (Hanžek, 1999: 23). Oblikovanje novega sistema prepričanij je povezano tudi z oblikovanjem demokratične kulture, ki jo opredeljuje več atributov: »visoka stopnja zaupanja v medsebojnih odnosih, visoka stopnja zadovoljstva z življenjem, nizka stopnja etnocentrizma, ekstremizma...« (Hanžek, 1999: 22).

Ekonomska rast se sicer nadaljuje, vendar ni več vezana na otipljive stvari za preživetje, temveč vedno bolj na neotipljive stvari, ki so zelo subjektivno vrednotene. Ekonomski uspeh je dosežen in prva prioriteta postane dobro počutje posameznika, ki naj bi se pri delu, v življenju in svobodnem izražanju samega sebe dobro počutil ter našel nek pomen in smisel.

Za idejo postmodernizma se mi zdi, da je v funkciji opravičevanja delovanja nekaterih višjih in srednjih slojev, saj dvomim, da bo dostopnost materialnih dobrin kdaj neproblematična za vse, še najmanj pa s kapitalističnim mišljenjem. Nikoli v zgodovini namreč še ni bilo takšnih razlik v premoženju kot v kapitalističnih razvitih državah, ko se oblikujejo pravi poli revnih in bogatih. In kdor nima zagotovljenih osnovnih materialnih potreb, težko razmišlja o osebnem in duhovnem razvoju. »Prevelika neenakost v bogastvu povzroča tudi, da so gospodarske in družbene regulacije manj učinkovite« (Hanžek, 1999: 20). Družbeno posredovanje pri zoperstavljanju kriminalu bi bilo nemara bolj učinkovito, če bi nastopil čas treznitve in duhovnega preoblikovanja sveta. Pričakovan obrat, ob samoumevnosti posedovanja materialnih dobrin, naj bi privedel do upada interesa za vsa, z lastnino povezana, kriminalna dejanja, kar precej spominja na filozofsko razmišljanje v smislu: Ali bodo, ko bo enkrat vse narejeno, Japonci izumrli? Če torej v družbi ne bo več težnje po materialnih, potrošniških vrednotah, ali potem tudi kriminala povezanega z dobrinami ne bo

več? Pričakovati kaj takega je skozi prizmo zgodovinskih izkušenj kakor tudi današnjega družbenega konteksta povsem iluzorno. In ker se boj tudi za drugačne dobrine (na primer za posedovanje informacij), nadaljuje, je trenutno verjetno še vedno najrealnejše preventivno in brezkompromisno onemogočanje povzročiteljev, čeprav je bil to doslej za človeštvo pretrd oreh.

Moderne ideje gotovosti in resničnosti v znanosti opravičujejo vero v uspešnost resocializacije. Poleg tega posameznikova identiteta ni pojmovana kot avtonomna ali samozadovoljiva, temveč se modificira skozi obvezen kontinuiran dialog z družbenim svetom. S tem se stabilizira tako posameznika kot tudi zunanji svet, ju unificira in naredi predvidljiva.

Nasprotno postmoderni subjekt nima fiksne, stalne identitete in se neprestano transformira v povezavi z družbenim svetom, ki nas obdaja. Dopušča celo več identitet, ki med sabo niso usklajene. Postmodernizem tudi zavrača determiniran dehumanizacijski vidik modernih družb, kar se kaže v odklanjanju oblasti in nezaupanju hierarhičnim institucijam.

Naloga kriminologije - posebne znanosti o zločinu - postane odkriti kriminalnost individua, predvideti njegovo potencialno nevarnost ter oblikovati mehanizme zaščite družbe pred njim (glej Salecl 1991 : 48-49). Za učinkovit nadzor kriminala bi bila verjetno potrebna izredno visoka stopnja predvidljivosti kriminalnih dogodkov, kar je v veliki meri odvisno od stabilnosti objekta preučevanja in nespremenljivosti okoliščin. Česa takega, vsaj glede na postmodernistično stališče, ne gre pričakovati, saj so, ob njegovih idejah kaotične realnosti, prognoze praktično nemogoče. Vse skupaj je precej povezljivo z izgubljanjem zaupanja v moderno, gotovo znanost, puščanjem prostora neskončnim verjetnostim v sodobni rizični družbi, kakor tudi z najnovejšimi globalizacijskimi premiki in izgubami zaščitne vloge prostora.

5. DEJAVNIKI VPLIVA ŠIRŠEGA DRUŽBENEGA KONTEKSTA NA USPEŠNOST RESOCIALIZACIJE

5.1. Družba

Kriminaliteta je patološko družbeno dejstvo. Čeprav velja v vseh družbah za splošno in je njena prisotnost nekaj normalnega, kljub temu vzbuja družbeno obsodbo in žali kolektivne občutke. Dejstvo ostaja, da družba ni preprosta vsota med seboj povezanih posameznikov, ampak je vsak individuum pojav zase (*sui generis*). In nekateri posamezniki so pripravljene kršiti družbene norme, drugi pač ne. Poleg tega je med deviantnim in konformnim območje, kjer so dejanja tolerirana.

Na vsako družbo vpliva kultura in sicer *preko vrednot, ki vplivajo kot realni in idealni predmeti*, ki jih ljudje priznajo, jim dajejo visoko vrednost in izražajo cilje. Kultura tudi postavlja *norme*, ki kot splošna pravila obnašanja izražajo pričakovanja o uresničevanju teh ciljev in jih delimo na ureditev (sistem), pravo in moralo (vladajoče mišljenje o dobrem in zlem, ki ga oblikuje in ohranja javno mnenje). Če posameznik deluje v skladu z normami, je deležen ugodnih posledic, nasprotno obnašanje pa privede do odklonilnega odnosa večine. Tako se ustvarja socialni pritisk, ki zahteva uniformnost v obnašanju. Če že ne moremo govoriti o strogi formalni moči družbe nad posameznikom, je vsekakor možno čutiti neformalen vpliv in prisilo. Posameznik naj bi torej sprejemal vrednote v družbi in jih imel za legitimne. Tudi konflikti v družbi so pogosto rezultat boja med vrednotami in zahtevami za status, moč, redke dobrine ali želje po eliminaciji nasprotnika. Viri konfliktov tako v veliki meri izhajajo iz *želje po redkih dobrinah*, ki so v družbi visoko vrednotene, in *pomanjkljive socializacije*. Vzrokov za konflikte, ki so imanentni v vsaki skupnosti in v vsakem medsebojnem učinkovanju med posamezniki, ni mogoče odpravljati, a v izogib kaosu je konflikte potrebno urejati. Lahko bi trdili, da obstoječi sistem konflikte povzroča in jih potem pomaga odpravljati.

Družba je umetna tvorba, ki deluje z medsebojnim vplivanjem ter usmerjanjem k skupnim ciljem in posamezniki v njej so v veliki meri proizvod skupnega življenja in s tem se morajo sprijazniti.

Red je možen zaradi prisile izvedene s strani institucij, ki imajo v družbi dominanten položaj, opredeljujejo pa ga naravni zakoni sodelovanja, ki težijo k razvoju družbe v smer zmanjševanja napetosti, patologij in konfliktov.

Institucije kot stabilne celote družbenih pričakovanj, norm in vrednot, s programom relativno trajnih, ustaljenih in varovalnih odnosov, ohranjajo red in so strateškega pomena za funkcioniranje družbenega sistema. So moralna avtoriteta, imajo moč prisile in regulirajo vedenje posameznika in skupin v družbi s pomočjo definiranih, kontinuiranih ter organiziranih vzorcev.

Ob tem je treba omeniti, da družbena kontrola ne bi smela temeljiti na konsenzu moči in politike, temveč na normativnem konsenzu vseh individuumov, saj bi le to bila ključna podlaga za zaupanje v obstoječi družbeni red. Seveda bi se morali ukvarjati tudi z moralno presojo institucij in zakonskega reda samega, za katere se zdi, da obstajajo per se, namesto da bi razkrivali in regulirali s ciljem izboljšati družbo ter ustvarjati čimveč družbeno koristnih posledic.

Družbene in politične okoliščine naj bi zagotavljale povezanost med pripadniki v družbi, a ne s spremembo družbenega reda, temveč s spremembo praktičnega družbenega delovanja. Povezanost je presežek nad individualnostjo in če bi bili vsi ustrezno vzgojeni, bi v družbi prevladovalo sožitje. Pri tem je zavest o pripadnosti eden izmed ključnih elementov formiranja družbe, saj ohranja posameznika pred patološkimi delovanji in izloča tiste, ki se niso podredili njenim normam normalnega vedenja. Posameznik je ob neupoštevanju vloge, ki pritiče posameznemu položaju, lahko razumljen kot nekaj nevarnega za sistem.

Da je posameznik z vidika družbe pomemben, danes dokazujejo sodobne usmeritve, ki vse bolj težijo k deinstitucionalizaciji bivanja in sprožajo zahteve po reintegraciji nazaj v skupnost. Pri tem je potreben zelo velik kolektivni napor, da bi zagotovili srečo vsem članom družbe. Če vzamemo podružbljanje zapornikov kot medsebojno učinkovanje, potem ima največ možnosti, če poteka med enakimi in predvsem s skupnimi interesi. Uspešna vključitev posameznikov po prestani kazni v družbo je lahko le posledica sprave z okolico, ki je rezultat prepričevanja in kompromisa z obeh strani, a je reakcija ponavadi enostranska.

Ker obstoj družbe nujno predpostavlja medsebojno delovanje med ljudmi, bivši kaznenec iz svojih lastnih izkušenj in interakcij subjektivno zaznava negativno naravnost drugih do sebe. Permanentni vpliv drugih na posameznikovo življenje je nedvomno velik, saj posameznik internalizira in skladišči njihove generalizirane interpretacije. Ker je takih tujih interpretacij zelo veliko in se posameznik do neke mere z njimi strinja, pogosto pred internalizacijo celo izpusti tako zelo pomembno fazo kot je presojanje. Na tak način se posplošene interpretacije utrjujejo in razširjajo na posameznika, ga označijo in prisilijo, da sprejme pripisano vlogo.

Posamezniki se ponavadi zaradi večih vlog lažje integrirajo v družbo, zaporniku pa je pripisana ena ključna (negativna) vloga, tako da konflikt na nekem področju zamegli ostala neproblematična področja in posameznika izolira. Deležen je stereotipnega (neracionalnega, emocionalnega) podcenjevanja, češ da je manjvreden, inferioren, hkrati pa se mu precenjeno pripiše nekritičen (neosnovan ali nepreverljiv) prizvok grešnega kozla in a priori - iz neke preventive - postane objekt, ki ga je bolje oddaljiti, izločiti iz celote, kar je pogosto celo opravičljivo, saj so nekateri za družbo zelo nevarni. Je torej tisti del skupine, ki je hkrati v skupini in zunaj nje. Določeni aspekti spominjajo na fenomen imenovan tujec (še bolj pa na - če se poigram z igro besed - tujek), v smislu soobstoja bližine in oddaljenosti.

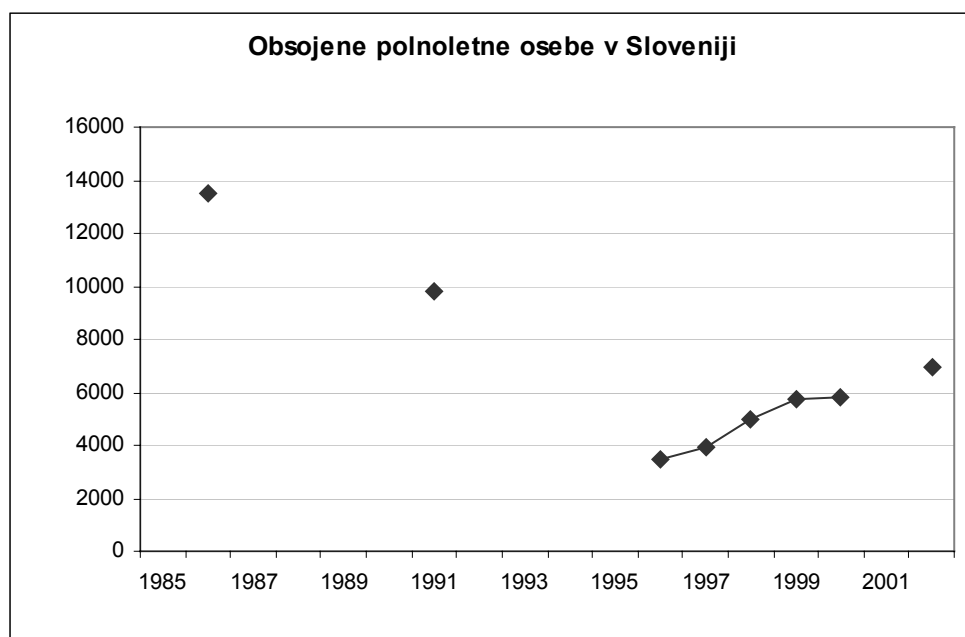
Poleg tega je stopnja vključenosti odvisna od velikosti skupine. Če je skupina manjša, je sodelovanje med njenimi člani intenzivnejše in kolikor bolj se povečuje njeno število, toliko bolj se povečujejo socialne razdalje med njenimi člani.

Čim bolj je grupa kohezivna, tem večjo količino kontrole premore (glej Festinger v Jerovšek, 1972: 27). Dejstvo, da se z večanjem števila članov skupine zmanjšuje možnost strogega nadzora nad njimi, daje resocializiranim posameznikom v večjih mestih boljše priložnosti in pogoje za normalno življenje. Večja je odtujenost drug do drugega v družbi, manj je neformalne kontrole in povečuje se stopnja svobode posameznika. »Zdi se, da je neformalna kontrola bolj uspešna tam, kjer obstajajo še dovolj močne socialne vezi med ljudmi formalna pa tam, kjer so odnosi bolj ritualizirani, podvrženi abstraktnim normam, hierarhični« (Ule Nastran, 1994: 207).

Storilci kaznivih dejanj bi se lažje vklopili v mestu, ki deluje kot socialni agregat, kjer ne vedo vsi o vseh vsega. Bivši zapornik je v mestu kot tujec, ki ga vsi opazijo, stopi v percepcijo, ne pa tudi v komunikacijo. Osamljenost, ki je prisotna v množici, kjer primanjkuje globjih in trajnejših stikov z drugimi, je posledica alienacije ljudi v mestih. Tako mesto nudi zaporniku nove priložnosti, saj je tolerantno, vsrka različnosti in pusti živeti. In obratno seveda. V mestih je lažje zagrešiti kriminalno dejanje, ker nihče ne prepozna kriminalne naravnosti konkretnih oseb.

Po drugi strani pa je prav zato v ljudeh, ki živijo v velemestih, še bolj zakoreninjen splošen strah pred nevarnostjo. Ker ne vedo koga naj se bojijo, se bojijo vseh. V velemestih je nujna nezainteresiranost za vse, kar za posameznika ni relevantno, a ne izloči strahu pred neznanim, tujim.

5.1.2. Interpretacija krivulje kaznovanosti

Slika 5.1: Obsojene polnoletne osebe v Sloveniji

Vir: (2000) Statistični letopis 2000. Letnik XXXIX. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

Kot je razvidno s slikovnega prikaza (glej sliko 5.1.), je krivulja kaznovanosti tik pred osamosvojitvo začela upadati, v letu 1995 pa je prišlo do preloma in kaznovanost Slovencev je začela postopno naraščati.

Za interpretacijo tega zahtevnega fenomena bi bilo potrebnih več različnih razlag, ki delujejo v sozvočju. Razporeditev interpretacij sem postavila glede na časovno determiniranost in na domnevno večjo pomembnost razlag:

a) V času okoli osamosvojitve je bila prisotna določena eforija in posamezniki so morda začutili popolnoma regularno priložnost, da bi dosegli napredek oziroma uspeh na drugih, manj nevarnih področjih. Dogajanje okoli njih jim je dajalo upanje, zato so iskali priložnost v kakšnih nenapornih oz. lažjih privatnih dejavnostih, pri čemer so dobivali spodbude s strani televizije oz. medijev ter revijalne literature, kjer lahko iz dneva v dan opazujemo nestvarne, zavajajoče in celo lažne zgodbe o uspehu. Za storilce kaznivih dejanj je takratna situacija morda pomenila prehodno obdobje, kjer so videli pozitivne priložnosti tudi za sebe. Včasih upravičeno, včasih pa naivno.

b) Nekateri posamezniki pa niso bili nagnjeni k iskanju pozitivnih perspektiv, ampak jim je ta čas pomenil prehodno obdobje čakanja in iskanja drugačnih, predvsem uspešnejših načinov za nadaljevanje njihove negativne kriminalne dejavnosti. Morda so v tem obdobju pričakovali in računali na bolj donosno kriminalno dejavnost, opustili manjše podvige ter se preusmerili v težji – po njihovih pričakovanjih nič nevarnejši - kriminal.

c) Naslednja mogoča opcija je, da so državni organi represije lociranju kriminalne problematike posvečali manj časa. Morda so takrat v svoji aktivnosti proti kriminalu popustili, saj so politične (demokracija) in državne (osamosvojitve) aktivnosti konzumirale del njihovega časa in energije ter zahtevale veliko pozornosti in dejavnosti, saj se ob povečani politični zavzetosti prioritete verjetno prilagajajo dogajanju v družbi. Tako so lahko nekateri ušli situ zakona.

d) Manj verjetna, a ne zanemarljiva, je razlaga, da bi na zmanjšanje sankcioniranja kriminalitete vplivala - v tistem obdobju uveljavljena - blažja kazenska zakonodaja. Sprejetje manj stroge zakonodaje je sledilo duhu osamosvajanja in težnji po humanizmu in povečevanju človekovih pravic. Seveda je težko verjeti, da bi spremenjeni formalni in teoretični dejavniki tako kratkoročno delovali. Za to so ponavadi potrebna daljša obdobja.

e) Prav gotovo je umestno spremenjene družbene razmere sredi 90. let povezovati tudi z določenimi premiki v kriminalni miselnosti. »Spremembe prinesejo veliko negotovosti, ljudje v strahu nasilno odreagirajo. V zadnjih stoletjih duh časa narekuje nasilje« (Štamperle, Polnočni klub, 15.12.2000).

Sočasno s osamosvojitvenimi podvigi je potrebno omeniti postopno preusmerjanje slovenske družbe v kapitalizem, razvoj in napredek, pri čemer sta vse večja razslojenost in nižja stopnja socialne varnosti morda dvignili prag tolerantnosti ljudi s socialnega dna, ki so svojo situacijo nekoč lažje prenašali. Vse to je verjetno sprožalo spodbujanje delujočih posameznikov k bolj ali manj inovativnemu delovanju v kriminalni smeri. Spremenjena družbena dogajanja ne morejo pustiti subjektov popolnoma neprizadetih in verjetno si je marsikdo mel roke ob misli, da bo malo »poneverjal, poguljufal«, skratka, izkoristil zmedo, neizkušenost in preokupiranost novih oblasti. S tem v zvezi lahko razumemo tudi naraščanje organiziranega kriminala belih ovratnikov.

f) Razloge za obrat in ponovno naraščanje krivulje kriminalnosti od leta 1996 naprej lahko opravičimo s tendenco k ponovnemu umirjanju in normalizaciji stanja. In ker zakoni postajajo strožji, je morda prisotno samo navidezno zvišanje kriminala. Kot sugerira generalni direktor slovenske policije Marko Pogorevc, je »letos večja raziskanost kaznivih dejanj in s tem varnost« (2002).

Poleg tega so se pričakovanja o dobičkonosnem in lahkem zaslužku pokazala za nerealna. Pri tem je zanimivo, da so se, kot kaže, posameznikom podrla prav vsa pričakovanja, tako tista za pozitiven vstop v življenje kot tudi negativna, ki so obljubljala kriminal višje stopnje. A sčasoma, kljub velikemu razočaranju, spet začenjajo prihajati na utečene kolesnice.

Porast števila zaprtih oseb v zadnjih letih je pri nas najvišji v Evropi. V samostojni Sloveniji tako velikega števila zaprtih oseb še ni bilo. Leta 1996 je bila Slovenija država z najmanj zaprtimi v Evropi (31 na 100 000 prebivalcev), danes pa lahko ugotavljamo, da smo nekatere evropske države ujeli in celo že prehiteli (skandinavske države). Kljub temu, s 60 zaprtimi na 100 000 prebivalcev še vedno sodimo v skupino držav z najmanj zaprtimi – ne le v Evropi, tudi v svetu (Valentinčič v Letnem poročilu 2001, 2002 : 5-6).

Ob naraščajoči tendenci izvršenih kazenskih sankcij se nam upravičeno zastavlja vprašanje, do katere stopnje se bo kriminal še povečeval ali pa se bo v kratkem ustalil tam, kjer je pred leti začel upadati. Če si drznem napovedovati, vse kaže v to smer, da bo odločilen sodoben trend globalizacije, ki nam je približal in odprl svet. Konkretno za slovensko družbo lahko govorimo o odpiranju in približevanju nam vedno bližje Evrope. Tam so razsežnosti kriminala že dalj časa zelo razvejane in počasi, a vztrajno, prihajajo tudi k nam. Poleg tega je mogoče tudi naša zakonodaja za določena kazniva dejanja blažja kot v nekaterih drugih državah (npr. ilegalni prehod skozi državno mejo, mamila). S tega vidika je Slovenija lahko »oaza« za storilce kaznivih dejanj, ker so določene kazni bistveno nižje kot v tujini.

Ves čas govorimo o odprtosti mej, a v kriminalnem smislu so bile meje že do sedaj prehodne, saj so bile ovire odpravljene že s pomočjo tako komunikacijskih (elektronskih) kot tudi transportnih možnosti. Taki argumenti nam dajo misliti, da je naše poenotenje z Evropo v tem smislu že nekaj časa v polnem teku, čeprav so razsežnosti kriminala v Sloveniji na srečo še neprimerljivo manjše od evropskih.

»Vsekakor lahko govorimo, da je povečanje kriminala v Sloveniji odvisno tudi od tega, koliko se ta tranzit boljše odkriva. Zaznavna je boljša detekcija na področju tranzita skozi našo državo (nedovoljene droge) in bistvena sprememba v primeru nedovoljenega prehoda tujcev čez državne meje ter na področju spolnih zlorab. Tiste teme, ki so bile prej bolj tabuizirane, so zdaj manj, zdaj se z njimi več ukvarja. Z večjo detekcijo pride do večjega števila obtožb in s tem do večjega števila obsojencev, ki so kaznovani zaradi tovrstnih kaznivih dejanj« (Kotnik, intervju - 2002).

Še bolj pomembno kot prepoznavanje je preprečevanje tako novih kot ustaljenih kaznivih dejanj. Taki pojavi so počasni, a ko se nek proces začne, ga je težko ustaviti. Dobro je, da ga prepoznamo in ustrezno odreagiramo.

Mogoče je zmanjševanje stopnje kriminalitete v Sloveniji pogojeno z gospodarsko krizo v družbi. Dokler obstaja možnost, da se na pošten način

zasluži, ni večjih problemov. A čim se ta prag spusti, se mnogi znajdejo v brezizhodnih situacijah in so prisiljeni na marsikaj. Potem se nekateri ne odločijo za krivo pot, drugi, brez moralnih zadržkov, pa si pomagajo na nedopusten način. »To je funkcija sociale. Gotovo, da imajo zapori svojo vlogo pri tem, kako kvalitetno svoje delo opravljajo, kako kvalitetne programe izvajajo, da si zaprte osebe pridobivajo izobrazbeno raven, socialne veščine. Verjetno pa ne gre samo za to, saj se za nek krog zaprte populacije že vnaprej ve, da se bo po prestani kazni vključil v isto kriminalno okolje« (Kotnik, intervju - 2002).

Po mnenju tako teoretikov kot praktikov je današnje število zaprtih oseb veliko bolj normalno kot tisto v letu 1996, ko je bilo najnižje v zadnjih desetletjih. Ob napovedih večina meni, da se bo število zaprtih oseb v naslednjih letih še nekoliko povečalo in nato ustalilo (Valentinčič v Letnem poročilu 2001, 2002: 5-6). Perspektive, da se bo stopnja kriminala v Sloveniji razvijala v to smer, so seveda zaželeni, vendar je prav tako možno tudi prognoziranje v smeri, da se bo trend povečevanja kriminalitete nadaljeval. »To je zelo nevhvaležno napovedovati. Jaz bi rad rekel, da ne, ampak glede na to, da je delež zaprte populacije pri nas še zmeraj manjši kot zunaj, je težko reči, da se ne bo povečeval in prišel na nivo, ki vlada v okolju, v katerega se vključujemo« (Kotnik, intervju - 2002).

5.1.3. Statistični prikaz pojavnosti kriminalnih dejanj

Ob upoštevanju dejstev, da statistika ne pove ničesar o posamezniku, da nekateri posamezniki ostanejo popolnoma izgubljeni in da so za številkami resnični, dejanski ljudje, v takih ali drugačnih življenjskih stiskah, je vseeno zanimivo pogledati nekaj podatkov in ugotovitev s kriminalnega področja. Ker uradna statistika ne odraža dejanskega stanja, temveč le prijavljena kazniva dejanja, lahko samo predvidevamo, kakšno je razmerje v resnici.

Podrobnejša razčlenitev značilnosti kaznjencev in okoliščin kriminalnih dejanj, storjenih na področju Slovenije, sledi v drugem delu diplomske naloge, zato na naslednji strani navajam zgolj splošne družbene pojave oziroma dejstva ugotovljena s pomočjo različnih domačih in tujih virov:

- ❖ » - Obstaja razlika med delinkvenco, tj. določenim tipom kriminalnih dejanj, ki jih storijo mladostniki, in pravim kriminalom, pri katerem so storjena resna kazniva dejanja, ki jih večinoma izvršijo starejši ljudje. Največ prekrškov napravijo ljudje, ki so mlajši od 25 let.
 - Skladno z uradno statistiko je pri moških verjetnost, da izvršijo kriminalno dejanje, sedemkrat večja kot pri ženskah.
 - V delavskem razredu je stopnja kriminala precej višja kot v srednjem razredu.
 - Večji del uradno zabeleženega kriminala je izvršen v mestih, manjši del pa na podeželju« (Moore, 1992: 78 -79).
- ❖ Glede na lanske podatke se je obseg dela zaposlenih v zaporih povečal pri številu »prijavljenih polnoletnih storilcev kaznivih dejanj za 13 %, neznanih storilcev za 10 %, le pri mladoletnih storilcih smo zabeležili 6,5% upad zadev« (Skupno poročilo o delu državnih tožilstev za leto 2001, 2002 : 3).
- ❖ »Vlomi predstavljajo eno tretjino kaznivih dejanj« (Vaš kraj, TV Slovenija, 19. 7. 2002).
- ❖ »Ugotavljajo, da se okrutnost deviacij oziroma nasilja povečuje« (intervju z T. J., 2002).
- ❖ Socialni delavci in pedagogi iz zavodov za prestajanje kazni po svojih izkušnjah ugotavljajo, da večina slovenskih zapornikov prihaja iz nestabilnih družin.

S tovrstnimi statistikami lahko poskuse dokazovanja biološke determiniranosti kriminalnega vedenja zlahka ovržem z naslednjim razmišljanjem. Če je kriminalna naravnost dedna, zakaj potem kriminalnih dejanj stori več moških kot žensk in, še bolj očitno, zakaj so najpogostejša deviantna dejanja storjena s strani dvajset do tridesetletnikov in ne šest ali šestdesetletnikov...

5.2. Kultura in vrednote

Pri viziji razvoja vsake družbe ima ključno vlogo kultura, ki - kot prevladujoč sistem vrednot in prepričanj - tvori orientacijo pri sprejemanju odločitev in omogoča sodelovanje pri medsebojnih odnosih.

»Sedanje kaznovanje je utemeljeno na domnevi, da so naša moralna prepričanja skladna in da se ne spreminjajo. Išče se nujna resnica, ki bi vsebovala univerzalnost in uporabnost pravil v vsakem posamičnem primeru brez izjem. Ta domneva je seveda napačna. Ne samo, da se etični pogledi različnih ljudi znatno razlikujejo (...), ampak ima celo ista oseba pogosto nedosledna stališča ob različnih priložnostih ali pa celo tako rekoč v istem trenutku« (Flew v Petrovec, 1998 : 55).

V tradicionalnih družbah se je s pomočjo religije zagotavljala konformnost družbenim normam, ki omejujejo nasilje. Ob ocenjevanju sodobne družbe pa bi ugotovili, da jo zaznamuje razum, da odnosi v njej niso pristni, posamezniki so izolirani, egoistični, razdvojeni, a hkrati samostojni in svobodni. V sodobnih družbah torej lahko zasledimo spreminjanje vrednot, saj nekatere duhovne vrednote v tem pragmatičnem svetu izgubljajo svoj pomen. Vendar primanjkljaja klasičnih, že uveljavljenih moralnih in etičnih vrednot, kot so ločevanje dobrega in slabega, poštenega in nepoštenega, dela in brezdelja..., površinske materialne vrednote očitno ne nadomestijo. Tako so na svetu, ob pomanjkanju globljih vrednot in naraščanju pragmatičnega pristopa k življenju, plodna tla za naraščanje negativnih pojavov.

»Za deviantnost je nedvomno velikega pomena individualna kultura oziroma kultura posameznika. Pri posamezniku prihajajo do izraza vse negativnosti, ki jih ustvarjata globalna kultura in civilizacija« (Pečar, 1991: 251).

Na žalost posameznik brez prisotnih etičnih in vrednotnih načel, ob spodletelem poskusu napredovanja, postane v neugodnih situacijah še slabši. V primeru kriminalne populacije bi lahko govorili o kontrakulturi, ki kot sklop odklonskih vrednot v družbi, kulturi nasprotuje in se nadaljuje znotraj penalnih institucij kot zaporniška subkultura.

Verjetno si jih prav veliko ne drzne glasno izraziti te grozeče slutnje, da sodobna civilizacija na kriminalnem področju ni preveč uspešna in da je pričakovana perspektiva kvečjemu več kot manj kriminala. To nas vodi do, na prvi pogled, povsem absurdne in naivne rešitve, da se mora torej celotna družba, v kateri se ljudje v konkretnih razmerah nenehno razvijajo, saj so vsi povezani in usmerjeni v dejavnosti, ki določajo skupne cilje, resocializirati. Res nepredstavljivo zahtevna naloga, ob kateri se takoj sproži vprašanje o akterjih, ki bi lahko odločali o načinu in izvedbi resocializacije družbe. Na veljavnost take teorije naj bi gledali iz že obstoječe perspektive po regulaciji kriminala z vse strožjo kaznovalno zakonodajo in vse bolj striktnem izvajanju le-te.

»Današnje družbe se prav zaradi različnih vrednot močno razlikujejo po kaznovalni politiki. Na žalost jih je precej takih, kjer govorimo o prevladujoči kaznovalni usmerjenosti. K tej pripomorejo tudi praktiki in akademiki, ki kazen samo po sebi razglašajo kot posebno vrednoto, kot temeljno človeško pravico ali celo kot nenadomestljiv element kulture v pozitivnem pomenu« (Petrovec, 1998 : 71).

To enostavnejšo obliko rešitve je človeštvo že uvedlo, kakšnega radikalnega zasuka vrednot pa v kratkem ni pričakovati. Vsekakor pa ni videti, da bi se družba na enostaven, nezahteven način resocializirala.

6. MEDSEBOJNO VPLIVANJE TRIKOTNIKA: POLITIKA - MEDIJI - JAVNOST

Sodobna družba nadzorovanja izhaja iz realnih situacij in pravi pomen podeli šele s simbolizacijo preko politike in medijev. Mediji kot četrta veja oblasti so »vse manj posredniki, ampak samostojen, neodvisen kulturni oz. politični faktor« (Rupel, 1996: 35). Tako lahko v kapitalizmu govorimo o štirih vejah oblasti: parlamentu, vladi, sodiščih in medijih, pri čemer je vpliv množičnih medijev na naše vrednote nedvomno zelo velik, saj že način podajanja informacij pri nas vzbudi sodbo in tako ustvarja javno mnenje.

»Pri sprejemanju zakonov pa ima pogosto odločujočo vlogo tudi javnost, ki neosveščena o problemih vzročnosti kriminalitete, s svojimi stališči lahko vpliva tudi na praktično kriminalno politiko« (Brinc, 1978: 1177). »V elektronski republiki ne bo več kot mogočni »četrti stan« države funkcioniral tisk, ampak občinstvo, poleg izvršilnega, zakonodajnega in sodnega stanu« (Grossman v Rupel, 1996: 36).

Kriminalci seveda ne spadajo v nobenega od novih stanov. Prepuščeni so na milost in nemilost medijem in javnosti, ki poleg politične oblasti, kot sodobni nosilci velike moči, oblikujejo širši družbeni kontekst. Ker menim, da povedano opravičuje izpostavljenost vseh omenjenih vidikov v moji diplomski nalogi, sem skušala razčleniti povezanost trikotnika: politika - mediji - javnost.

1., 2., 3. Medsebojno prežemanje in determiniranost družbenih okoliščin ter kriminalnih dejanj s sodobnimi nosilci moči. Družba kriminalna dejanja generira in z določanjem kulturnih norm in vrednot sproža javno ogorčenje ob neupoštevanju le-teh.

4. »Javnost, ki se izraža in ki deluje preko predstavniških uradnikov, je država, ni države brez oblasti, prav tako pa je ni brez javnosti« (Dewey, 1994: 72).

5. Politika s posredovanjem statistik in informacij omogoča in priporoča medijem način ter vsebino podajanja informacij.

6. Mediji s tem, ko realnosti podajajo simbolične pomene, prezentirajo kriminalno tematiko javnosti in oblikujejo javno mnenje.
7. Javnost, ki je zaradi prepogostega pojavljanja okrutnih prispevkov, desenzibilirana, zvišuje raven škandaloznega poročanja medijev.
8. S svojo močjo in vplivom mediji močno pritiskajo tako na javno mnenje (odnos do kriminala) kot tudi na politiko (volitve) in kot posredniki med javnostjo in politiko, od izvoljene oblasti zahtevajo strožjo kaznovalno politiko.
9. Politika, pod pritiskom situacije, javnosti in medijev, z zakoni nadzira družbeno realnost.
- 10.,11.,12. Učinek politike, medijev in vsakdanjega doživljanja kriminalne realnosti na uspešnost resocializacije.

Povezanost trikotnika: politika–mediji–javnost bom poskušala ponazoriti z nedavnim terorističnim napadom na simbol ameriške gospodarske prosperitete World trade center, 11. 9. 2001. Glede na odmevnost in obrat k protiterorističnemu delovanju, izbor primera svetovnih razsežnosti, tako v družbeno-političnem, gospodarskem, medijskem in nenazadnje individualnem smislu, ni naključen. Združene države Amerike, kot svetovna velesila, so bile, z nespretno politiko pri reševanju konfliktov, ob zaostritvah na Bližnjem in Srednjem Vzhodu, med drugim tudi povod za nedoumljivo teroristično dejanje sprevrženih verskih fundamentalistov. Zaradi neposredne medijske pokritosti in prenosa sporočilne vrednosti terorističnega dejanja, je ogorčenje javnosti posledično sprožilo povračilne ukrepe in vsesplošen boj proti terorizmu. Poleg odgovora na nasilje z nasiljem, bi lahko k izkoreninjenju terorističnega nasilja pripomoglo tudi predrugačenje poročanja medijev, saj bi se, s tem ko bi se medijem prepovedalo delati propagando za teroristočna dejanja, sporočilna vrednost teroristov eliminirala. Vendar živimo v času, ko je demokracija sinonim za obveščenost in ne moremo si misliti, da bi omenjeno tehtnejšo vrednoto, zamenjali za učinkovitejšo držo v boju proti terorizmu.

6.1. Politika in njeni mehanizmi nadzorovanja

Oblast ima moč, da kot glavna instanca v družbi preko legitimnega družbenega reda nadzoruje in vpliva na obnašanje, stališča, mnenja, čustva ter motive posameznikov. Celotna družba je prepletena z ideologijo nadzorovanja in discipliniranja, ki s sankcijami motivira podvržene osebe, da sledijo ukazom in se izogibajo odklonskemu obnašanju. Moč torej izkazuje in utrjuje z izvajanjem socialne kontrole. V zgodovini je družba preko političnega operatorja, ki izvršuje oblast, pri obračunavanju s kriminalom, najraje uporabljala radikalne metode s pomočjo ostrih telesnih kazni. A s tem, ko je postajala vedno bolj nadzorovalna, je potrebovala tudi drugačen zapor. Z ukinitvijo kaznovanja, vezanega na telo in novimi prizadevanji za spremembo in discipliniranje posameznikove osebnosti, se je upravljanje z izvrševalci odklonskih dejanj močno povečalo. »Poleg tega nove tehnike kompjuterskega zbiranja podatkov, medicinski eksperimenti, tehnike psihosugestije in podobno samo nadgrajujejo mehanizme disciplinske

družbe«(Salecl, 1991: 95). Oblastni mehanizmi sodobnih družb namreč kot orodje za nadzorovanje in discipliniranje posameznika uporabijo svojo vednost o njem in njegovem upiranju kulturnemu, državnemu in drugim sistemom. Oblast torej dosega organizirano delovanje nadzorstva, avtoriteto, vpliv družbenih elit in moč nad posameznikom. »Zapor je opozorilo, da je šel predaleč v svoji svobodi, samovolji« (Rupel, 1996: 83).

Oblast, ki ji Foucault pravi mikrooblast ni institucija ali nek osvojen privilegij vladajočega razreda, temveč učinek vseh njihovih strateških položajev.

»Je hierarhiziran in koordiniran skupek odnosov v vsakdanjem življenju posameznika, njegovega telesa, učenja...in sega globoko v notranjost družbe, saj se vedno izvaja, ne da bi bil izvajalec viden« (Foucault, 1984: 31-39).

»Tako se drugačen odnos do kriminala ne oblikuje zaradi neke notranje resnice kriminala ali zaradi tega, ker je v nekem trenutku postal tako neznosen, da je družba začutila njegovo nevarnost in zato spremenila kaznovalne tehnike, temveč v nekem naključnem trenutku, ko je dan nek referenčni okvir, polje ideološkega kriminalu pripiše skrajno nevaren pomen« (Salecl, 1991 : 18).

Zdi se, da se sistem odloči, katero zvrst kriminala bodo v določenem obdobju bolj intenzivno preganjali.

Čeprav zapori, kot kaže, ne uspevajo pri rehabilitaciji zapornikov, je vseeno možno, da odvrčajo ljudi od izvrševanja kriminala. A če kaznujejo, da bi zastraševali druge, človeka razumejo le kot sredstvo za namene koga drugega in v funkciji zastraševanja potencialnih storilcev, opravičujejo celo kaznovanje nedolžnega. »V zvezi z zastraševanjem se v literaturi pogosto sklicujejo na Cookovo tezo, da bi se pojavil val zločinstva nezaslišanega obsega, če bi iz kazenskega prava umaknili sankcije. Zastraševanje civilizira mnoge državljane, ki sicer ne bi bili civilizirani« (Cook v Petrovec, 1998 : 41). Podobno kot javno organiziran obred trpljenja do 18. stoletja, danes žrtve zaznamuje zapor in hkrati razkazuje ter obnavlja oblast, ki kaznuje.

»Država politične dominacije ne more izvrševati samo na podlagi represije, temveč se pri tem opira tudi na ideologijo, ki to nasilje tudi opravičuje (in posredno tudi uzakonja)...«(Medvešček, 1997: 14). Nezanemarljivi so tudi

specifični interesi skupin, ki zlorablajo svojo politično moč. »Določene tretmanske oblike, v resnici kar velik del, lahko obsodimo kot zlorabo oblasti in znanosti« (Petrovec, 1998 : 43).

»Eden najpomembnejših aspektov sociološke razlage kriminala je medsebojna povezanost med konformnostjo in deviantnostjo v različnih družbenih kontekstih« (Giddens, 1989: 125). Družbene institucije zahtevajo konformnost, glede na situacijo pa določajo in izvršujejo tudi sankcije. Lahko rečemo, da posamezniki, ki so kršili družbene norme, vrednote in pravila, s kaznijo postanejo odgovorni za svoje dejanje, poleg tega pa se ponovno vzpostavi zaupanje v družbeni red.

Kriminaliteta je stranski produkt družbe (države), zato si mora vsaka družba prizadevati, da omili njene posledice in zmanjšuje povratništvo. Slovenija si je pri izvrševanju kazni z zaporom zadala poslanstvo, da bo z načinom izvajanja prestajanja kazni prispevala k rehabilitaciji obsojencev.

»Celotni mehanizem kaznovanja potrebuje za svoje delovanje ideološko posredovano verovanje v uspešnost in nujnost prevzgoje« (Salecl, 1991: 93).

Poleg odstranitve nevarnih posameznikov iz družbe, je glavna naloga zaporov, da deviantni posamezniki izgubijo svoje antisocialne navade, se začnejo uklanjati zakonu in družbenim ter političnim normam.

O tem namreč, kaj je obsojenemu v korist, je vselej odločal nekdo drug s pozicije moči ali pod varnim okriljem znanstvenega pristopa h kriminaliteti (glej Petrovec, 1998 : 19).

Obremenjenost države in njenih, zlasti represivnih mehanizmov, ki postajajo čedalje manj učinkoviti, pa naravnost narekuje spremembe. Pri nas se bo verjetno kmalu, ob naraščajočem zasebnem sektorju, tudi v primeru omejevanja deviantnosti, začelo postavljati vprašanje razmejevanja med javnim in zasebnim in s privatizacijo ter komercializacijo želelo ustvarjati dobiček.

Ker ima država občo varovalno funkcijo, mora s postopnim usklajevanjem med deli omogočati, da napetosti izginjajo. Družbena sprememba, kot pomembnejše predružačenje oblik družbenega delovanja, odnosov in preoblikovanja vrednot, pravnih ter drugih pravil, bi morala potekati v smeri večje strpnosti do drugačnosti. Vprašanje je, če ima oblast za spremembe stališč do kaznjencev

sploh interes, saj so take neformalne sankcije v funkciji preventivnega zastraševanja pred odločitvijo za kriminalno dejanje.

Slovenski politiki bolj govorijo o prenapolnjenosti zaporov, preobremenjenosti sodišč in s tem opravičujejo vsaj delno ukvarjanje s problemom, namesto da bi težave vzeli za alarmantno dejstvo in poskušali ukrepati preventivno. Tudi alternativne oblike, ki jih uvajajo, bolj spominjajo na najenostavnejšo obliko reševanja problemov realizacije kaznovanja, namesto da bi se bolj temeljito lotili preventivnega izkoreninjanja kriminala nasploh.

6.1.1. Kriminaliteta ob približevanju Slovenije Evropski Uniji

S širjenjem univerzalnih standardov in evropsko integracijo bodo imeli individuumi več možnosti izbire alternativ in bodo bolj neodvisni od konkretnega okolja (dobro za kriminalce), politični sistemi pa bodo izgubili možnost nadzora (svojo restriktivno in represivno vlogo) obvladovanja tokov ljudi, dobrin in idej preko svojih meja. Naša idealna predstava o nadlokalni prihajajoči Evropi kot globalni vasi, z globalnimi vplivi, prinaša prav tako pretok informacij o nasilju kot tudi transkontinentalnost dejanskega nasilja. Zadnje čase je veliko govora o vdoru tujega kapitala v našo državo, manj pa omenjajo tuji kriminal, ki za državo pomeni samo nekoliko višjo statistiko, posameznikom pa nelagoden strah pred prihajajočimi novimi oblikami nasilja. Povezovanje in neselektivno odpiranje Evropski namreč vodi k zmanjševanju razlik in doseganju evropske stopnje kriminala, čeprav si jih veliko zatiska oči pred tem precej perečim prihajajočim problemom, ki je vsekakor v konfliktu s slovenskimi interesi. »'Evropa brez meja' v prihodnosti bo omogočala ne le svobodnejši pretok ljudi, blaga, kapitala, znanja ter informacij, ampak tudi najrazličnejših deviacij in deviacij kot: v povezavi z mamili, s predajo orožja in ukradenih vozil in različnimi drugimi oblikami mednarodne nezakonite trgovine« (Pečar, 1994: 834).

Slovenija bi morala paziti, da ne bi sprejela pozicije – kar je sicer nerealno pričakovati - ko ne bi bila sposobna avtonomno, selektivno obvladovati pretoka kriminala čez naše meje. A četudi bi bila to sposobna obvladovati, avtonomija sama ni način za preprečevanje kriminala, saj niti zaprti sistemi ne morejo kriminala povsem nadzorovati ali preprečiti. Pretok oziroma pritok tujega,

predvsem organiziranega kriminala, bo verjetno cena, ki jo bo Slovenija morala plačati ob priključevanju Evropski uniji, saj je že sedaj razvidno, da so »... razvoj gospodarstva, pravnih in socialnih strani življenja, odprtost meja in napredek znanosti privedli do vse bolj sofisticiranih oblik kriminala. Ta se pojavlja na različnih področjih, težko ga je odkrivati in ubirati pravilne poti pregona brez pomoči strokovnjakov s posameznega področja« (Skupno poročilo o delu državnih tožilcev za leto 2001, 2002: 4).

Ker je veliko novih oblik nasilja, se zdi, da je nasilja več. Kar ne pomeni, da tovrstnega nasilja v preteklosti ni bilo, o njem se le v javnosti ni govorilo. S prehajanjem v Evropo pa nasilje v družinah in nad otroki ni več sprejemljiv način življenja.

6.1.2. Zakonodaja

Kot pri vseh humanističnih problemih, je tudi v primeru kriminala sprejemanje zakonov vprašljivo, ker univerzalnih zakonskih določil, pri izvajanju kaznovalnih praks, ni mogoče enostavno prezrcaliti. Pred osamosvojitvijo je bila zakonodaja tretmansko usmerjena, potem pa se je v smiselnost tretmana precej podvomilo. Vse do novega zakona o izvajanju kazenskih sankcij, kjer je opredeljeno, da je pristop, da se dela s temi ljudmi, dober. »V času formiranja naše države smo opuščanje resocializacijskih tretmanov delavci v zaporu precej občutili« (Povšič, intervju - 2002). Pred kratkim sta začela veljati Kazenski zakonik in Zakon o kazenskem postopku. Kazenski zakonik je bil kasneje še spremenjen – najvišja možna izrečena kazen se je zvišala s prejšnjih 20 na 30 let. Poleg tega so bili sprejeti: novi zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, podzakonski akti in pravilniki.

Iz novosti bi lahko sklepali, da je politika v slovenskih zaporih bolj kaznovalno usmerjena, a praksa kaže drugače, kajti sodniki izrekajo nižje kazni.

Veliki »linč« se dogaja na področju zakonodaje glede spolnih kaznivih dejanj, saj javnost in politika pritiska na spremembo zakonodaje glede izrečenih kazni za spolna nasilja. Mislim, da z generalnim dvigom višine kazni ne bo večjih sprememb. Prav bi bilo, da bi že sodniki v okviru že obstoječe zakonodaje izrekli višje zaporne kazni (Žišt, intervju - 2002).

»Kazenski zakon je prinesel manj utilitarizma in se nagiba k retributivnemu načinu, s tem da Kazenski zakonik v nekaterih členih še vedno upošteva tudi tretmanske pristope in možnosti korekcije. Konkretno so spremembe vidne pri pogojnem odpustu, kjer je pomembno vedenje obsojenca, ki je podlaga za odločitev o pogojnem odpustu in pri namenu kaznovanja. Novi zakon bazira bolj na motiviranju obsojencev in ni naravnan kaznovalno« (Meglič, intervju - 2002).

Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij iz leta 2001 je prinesel nekaj novih ugodnosti, ne pa tudi bistvenih sprememb. Osnova novega zakona je humanizacija izvrševanja kazenskih sankcij in uzakonja, kar se je že izvajalo v praksi. Zapornik ima vse pravice, ki jih zagotavlja ustava, razen omejitev svobode. »Pri vsakem delu s to populacijo je treba izhajati iz upoštevanja človekovih pravic, ki so pri zaprtih osebah sicer do določene mere zakonsko predpisane zmanjšane, ampak jih je treba dosledno spoštovati« (Kotnik, intervju - 2002).

Dve novosti zakona:

1. Nadomestna sankcija – izvrševanje dela v korist humanitarnih organizacij ali lokalnih skupnosti (če je zaporna kazen do treh mesecev).
2. Spremenjen način izvrševanja zapora do šestih mesecev; tak obsojenec lahko normalno dela na svojem delovnem mestu, biva doma, v zavodu pa mora biti samo v prostih dneh in ob koncu tedna.

Vendar je pravzaprav vprašanje, če smo interesno že tako daleč, da bi v kratkem alternativne kazni v praksi že lahko udeleženi.

Nepoštena se mi zdi nesorazmernost dolžine kazni za različne vrste deliktov, za kar je kriv sistem, ki čisto subjektivno bolj ščiti lastnino kot človeško integriteto.

Tisti z nižjimi kaznimi so prav gotovo lažje obvladljivi - velik del zaprtih oseb predstavljajo upravno kaznovane osebe, ki jim je denarna kazen spremenjena v zaporno – in na tem področju se pripravlja sprememba zakonodaje.

Sicer pa je cilj zakona enotno urejanje področja izvrševanja vseh kazenskih sankcij in nekaterih drugih vprašanj: urejanje zdravstvenega varstva, invalidskega in pokojninskega zavarovanja, pravice do dela in do plačila za delo in pomoč obsojencu po prestani kazni. V novi zakonodaji so sprejeli nova evropska splošna pravila, niso pa ponudil tistega več...

6.2. Mediji

V družbi prihaja do zanimivega fenomena, da so pojavi kriminalitete vsakodnevna zagotovljena fascinacija in na tapeti ljudskega zanimanja in zgražanja. V zadnjem času je večje zavedanje o kriminalni prisotnosti okoli nas sprožil predvsem razvoj komunikacijskih sredstev, ki ljudem ponujajo sprejemanje širših vrednot in oblikujejo množično kulturo. V modernih družbah so sredstva množičnega komuniciranja tista, ki najbolj razširjajo sugestijo in silijo ljudi v posnemanje. Javnost torej vodi moderna komunikacija (tisk, radio, TV), sodobni vodje pa so publicisti, ki ustvarjajo javno mnenje. »Večini ljudi omogočajo množični mediji poznavanje sveta, ki presega njihove osebne izkušnje, oskrbujejo pa jih tudi s stališči. Zato imajo mediji zelo veliko moč. Za medije je značilno, da na poseben način označijo posamezne skupine ljudi in utrjujejo stereotipe o njih. Take oznake potem vplivajo na to, kako ljudje te skupine obravnavajo« (Moore, 1992: 105). Že en obremenilen stavek v medijih lahko komu uniči življenje, četudi se kasneje izkaže, da ni resničen.

Definiranje problemov je bilo nekoč zelo lokalno omejeno, danes pa množični mediji posredujejo informacije in vizualne dokaze kriminalnih dejanj, ki so moralno dvomljiva in kreirajo škandale. Mediji pa ne poročajo samo o stopnjevanju nasilja v svetu, saj se na prenekaterih domačih medijih sliši že lokalno kroniko. S tem se svetovno nasilje samo potrjuje v bližnji okolici in opravičuje strah, ki ga sejejo tuji mediji.

Novinarji vključujejo novice večjih kršitev, ki so šokantne in senzacionalne, da pritegnejo pozornost in ogorčenje javnosti. »Medijski šandal je odlično sredstvo, s katerim družba preko medijev sproži spodbujanje javnega ogorčenja in s katerim se dvigajo korporacijski profiti, saj škandali »prodajajo«« (Kobal, 1997: 10). »V drugi polovici 19. stoletja dobi kriminaliteta mesto v časopisih, vedno več je tudi romanov o zločinu, vse to pa napeljuje k temu, da se je pred zločinom treba zavarovati, ga preprečiti« (Salecl, 1991 : 48). Tudi nekatere raziskave elaborirajo zgornje domneve. »Analiza »Nočne kronike« razkriva šovinizem, seksizem in rasizem in sploh radikalno nestrpnost v njihovih številnih kriminalnih dejanjih« (Kuzmanić, 1999: 9). Dogodek naj bi izstopal po svoji nenavadnosti in

naj bi bil dovolj pomemben, da zbudi javni odziv. Tudi samo kaznovanje je na podobno odmevni ravni, saj si televizijski gledalci lahko, kot nadomestek za razčtetverjanja in obešanja na trgih pred množico, danes ogledajo prenos izvrševanja smrtne kazni. Splošna komercialna uporabnost kriminalnosti je vidna tudi na drugih ravneh »Zelo privlačen žanr je zaporniška literatura. O ječah, jetnikih in ujetništvu je bilo napisanih veliko romanov, scenarijev, dram« (Rupel, 1996: 26).

»Nobenega dvoma ni, da mediji globoko vplivajo na človeško vedenje in njihove poglede« (Giddens, 1993: 79). Informacije iz druge roke, katerih vir so ponavadi komunikacijska sredstva, imajo pomembno vlogo pri formiranju stališč o temah, o katerih nimamo svojih izkušenj. Takšna stališča pomagajo ljudem, da se izognejo neželjenim dogodkom. Če imamo preko medijev na razpolago nekaj negativnih informacij o osebi, ohranimo oceno o slabi osebi za nadaljnje sklepanje o njej podobnih, saj osvojeni prvi vtis o osebi vpliva na nadaljnjo selekcijo ocen.

Poročanje medijev o zaporniški tematiki res predstavlja problem. Po eni strani glorificirajo zapornike, po drugi strani se njihov življenjski prostor v zaporu pogosto primerja s hoteli, izpostavlja ugodnosti in dela nemir med ljudmi. Ponavadi so zgodbe izkrivljene, nerealno prikazane, namesto da bi bilo poročanje objektivno in brez nepotrebne patetike. To je namreč zelo delikatno področje, saj je po eni strani vpleten represivni aparat, po drugi pa so v zaporih tudi tisti, ki so obtoženi res hudih zločinov.

Iz psihologije vemo, kako se oblikujejo določena stališča in če želimo preveriti vpliv medijev na obnašanje ljudi, se moramo zavedati vpliva emocionalne komponente, a hkrati ne prezreti dejstva, da ljudje vidijo samo tisto, kar hočejo videti in si zapomnijo tisto, kar ustreza njihovi percepciji. »Obstajajo nesoglasja glede tega, koliko mediji vplivajo na naše vedenje. Najboljša razlaga je, da utrujejo stališča, ki jih že imamo« (Moore, 1992: 110). Vpliv medijev je dvostopenjski: vpliv na poslušalce, bralce, gledalce in posredni vpliv medijev skozi nadaljnje pogovore z drugimi o teh temah. Običajni ljudje si neupravičeno oblikujemo posplošeno prepričanje, da so stvari take, kot jih dojemamo. Ustvarimo si mnenje brez vsakršne verifikacije, čeprav nismo resnično dojeli

problematike. Vsakdanje življenje namreč ne pozna razdvojitve med mnenjem in dojetjem sveta. Vsakdanje izkustvo je naivno, polno predsodkov, dogm, ideologij in se spreminja šele pod težo kontraelementov izkustva.

Mediji pogosto podpihujejo strah in so po nekaterih teorijah in raziskavah delno celo vzrok za nasilno obnašanje. »Nekatere longitudinalne raziskave, ki so spremljale razvoj posameznikov od otroštva do adolescence, pa so vendarle odkrile signifikantno korelacijo med pogostim gledanjem filmov o nasilju v otroštvu in nasilnim obnašanjem mladih« (Mummendey v Ule Nastran, 1994: 159). Na podoben vpliv medijev na ljudi namiguje behavioristični model. »Skladno s to teorijo ljudi v medijih privlačijo nasilne ali spolno vznemirljive vsebine, ki potem nanje vplivajo tako, da sami poskusijo s takšnim vedenjem« (Moore, 1992: 106).

Če pustimo domneve, da so mediji povod za nasilno delovanje, na strani, mediji nedvomno potencirajo občutek nevarnosti in s tem producirajo vsesplošno tesnobo, ki ima več vrst učinkov na ljudi. Popularnost kratkotrajnega šokiranja ljudi vzdržuje medije pri življenju in kliče po še več in še hujših krvavih prizorih v službi zelenega zgražanja občinstva. Pogosta posledica je povečevanje strahu pred nasiljem in pojav panike. Na dolgi rok lahko pričakujemo reakcijo ljudi, ki bi jo lahko imenovali udomačitev. Nasilje postane samoumevno in ne sproža več burnih reakcij. Pojavi se »desenzibiliranje javnosti (primer vojne v Bosni), zaradi predimenzioniranja nekaterih primerov v javnosti« (Mirjana Ule, Polnočni klub 7.4.2000). Prav zato morajo biti novice, da bi še naprej dosegale raven šokantnosti vedno bolj krvoločne, neverjetne in sploh nepredstavljivo nasilne, da vzbujajo gnus, enostranske interpretacije in neupravičen strah na podlagi nesmiselnih posameznih ekstremnih in ekskluzivnih primerov.

»Lahko pa pride tudi do učinka, da ljudje v svojem življenju precenjujejo nevarnost, se počutijo pretirano ogrožene, postanejo nezaupljivi do drugih, terjajo strožje kazni za nasilneže itd« (Mummendey v Ule Nastran, 1994: 195). In prav zaradi take individualne in institucionalne reflektivnosti, nevarnosti ni mogoče spregledati. Refleksno dojetje nevarnosti in izogibanje le-tej je že tisočletja bistvenega pomena za preživetje generacij, čeprav veljajo teorije tveganja za postmoderni izum. Je pa res za postmodernost značilna racionalna reflektivnost.

Pri individualni refleksiji ima posameznik zelo omejeno področje presoje, zato dobljenim informacijam pogosto preprosto verjame. Posebno v primeru kriminalne tematike, ki ponavadi v vsakdanjem življenju ni deležna globljih interpretacij, čeprav ostaja dejstvo, da je bolj ali manj ves čas prisotna v podzavesti vpletenih prebivalcev velike globalne družbe. Zaznaven je celo vpliv, ki ga ima sodobna refleksija nevarnosti na potek vsakdanjega življenja. Tako nekatere samoumevne dejavnosti postanejo problematične. Strah sproži občutek nezaupanja in vprašljivost vsakdanje varnosti. Povzroča tudi vedenjske spremembe in spodbuja težnjo po samoohranitvi ter varovanju lastnega življenja, kar se v praksi odraža z begom, preventivnim izogibanjem ali adaptacijo.

Kot trdi vplivni postmoderni avtor Beck v prvi polovici 90ih let za tveganja, da izhajajo iz družbe same, bi lahko isto trdili tudi za nevarnost, kakor tudi za strah pred nevarnostjo. V času globalizacije medijev in prostega pretoka informacij po celem svetu, se osebek še bolj zaveda rizičnosti življenja v skupnosti. Ljudje imajo premalo in nepravilne informacije za kritično, racionalno presojo, zato odreagirajo emocionalno. Tako se »tuje« nevarnosti podzavestno prikradejo v predstave, češ, kaj se hudega dogaja v našem svetu, čeprav so dogodki pogosto (zaenkrat še) neprenosljivi na ožjo življenjsko skupnost.

»Zdi se mi, da se včasih kaj tudi preveč napihuje, ali se daje prevelika pozornost dogodkom, premalo pa se piše o pozitivnih dosežkih v zaporih. Ponavadi se poroča šele takrat, ko se nekaj hudega zgodi« (Žišt, 2002).

Ljudi to bolj zanima z vidika varnosti, ker se počutijo ogrožene, bojijo se za svoja življenja, družine in premoženje. Hujših kaznivih dejanj (zoper življenje in telo, organiziranega kriminala (mamila, prostitucija, orožje...) je vedno več, hudodelci so vedno bolj organizirani v kriminalnih združbah. Izpostavila bi tudi preventivni vidik. Dobro je namreč, da ljudje z osveščenostjo o tem, kaj se dogaja, lahko določene stvari tudi sami preprečijo, čeprav se vsega ne da. Seveda pa gre pri tem v veliki meri za radovednost, kaj se s sosedi dogaja.

Mediji nas kar naprej opozarjajo na slabe stvari v družbi, so torej zrcalo, vendar lahko prikažejo več obrazov iste zgodbe... Odvisno od tega, na kakšen način mediji v posameh primerih poudarjajo en pol ali drugega, se izoblikuje javno mnenje. »Prenekateri obsojenec mi je »pojamral«, kako so njega mediji uničili, verjetno pa bi se našel tudi kakšen primer, ki ob medijski podpori boljše čez pride« (Kotnik, intervju - 2002).

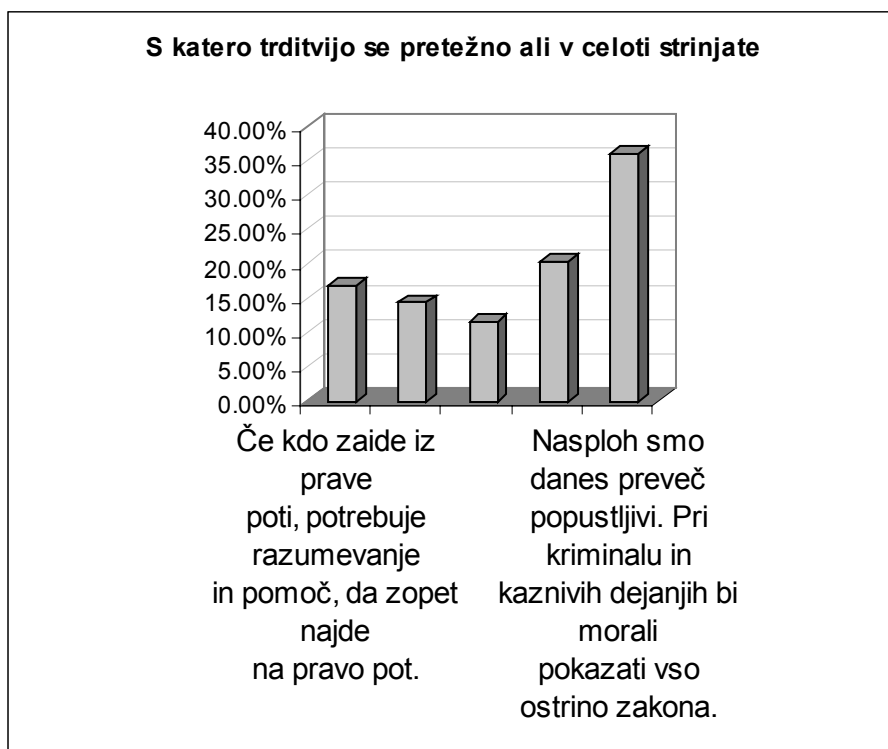
6.3. Slovensko javno mnenje

Vse življenje poslušamo, od kod vse nam preti nevarnost in kaznjenci za nas predstavljajo konkretno utelešenje slabega, čeprav naša na dezinformacijah sloneča prepričanja, pogosto postavljajo neupravičene sodbe. Splošna nejasna mnenja o svetu, značilnostih družbe ali posameznikov, se spreminjajo ob iskanju lastne identitete: osebne, individualne, skupinske, množične...

Klišej oziroma stereotipi, kot rezultat sklepanja na osnovi omejenih informacij, so v funkciji klasifikacije posameznikov in potrebe po zmanjševanju kompleksnosti. Pridobljene skope informacije o značilnostih socialnih stanj se generalizirajo, pri tem se posamezniku pripiše celo vrsto lastnosti in se ga tipizira. »Za psihologijo množice je pomembna tehnika stereotipije. V ljudeh je težnja, da druge ljudi in skupine doživljajo na jasen, zanesljiv in črno bel način« (Pečjak, 1994: 141). Ljudje se bojijo tistih, ki so prestali zaporno kazen brez celovitega opisa, ocene ali analize tveganja in ne dopuščajo možnosti, da je mogoče tovrstna tveganja upravljati. Ob tem je umestno poudariti, da je zaskrbljenost nad kriminalom zaželeno, ne pa tudi panika.

»Raziskave javnega mnenja povsod po svetu, tudi v Sloveniji, razodevajo kaznovalno naravnost državljanov« (Petrovec, 1998 : 9).

Poziv k strožjim kaznim pomeni skoraj mehaničen odgovor na kakršen koli podatek o kriminaliteti. Prepričanje, da bo s strožjimi kaznimi manj kriminala v laični javnosti vztraja, čeprav nima resne podlage v empiričnih ugotovitvah. Strožjo kaznovalno naravnost je mogoče razložiti tudi z popreproščanjem pogleda na družbene procese in pojave ter z iskanjem instantnih, nezahtevnih in hitrih rešitev za moteče pojave. Tretman kot težja in tišja pot pa se vse bolj odmika (glej Bošnjak, 1999: 157-158).

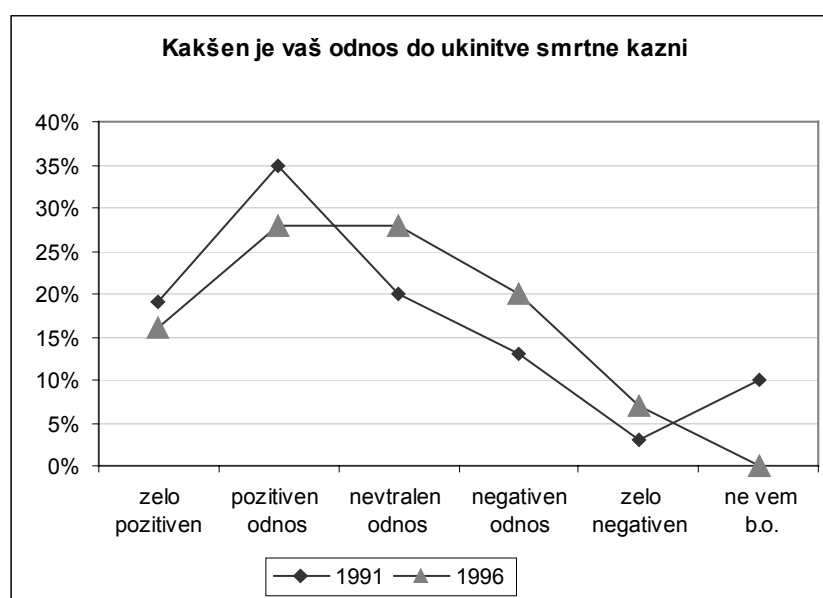

Slika 6.2. »S katero trditvijo se pretežno ali v celoti strinjate?«

Vir: Toš N., in skupina: Slovensko javno mnenje 1995/4, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana, 1995.

Javno mnenje tudi pri nas postaja vse bolj represivno (glej sliko 6.2.), kar se kaže v zahtevah po zaostrovanju kaznovalne politike.

Kanduč (1997) to izpelje s t.i. »novo kaznovalnostjo« in moralno polarizacijo, ki je delno razvidna tudi v zgornjem grafikonu.

Slika 6.3.: »Kakšen je vaš odnos do ukinitve smrtne kazni?«

Vir: Toš, N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1991/2, 1996/1, Fakulteta za družbene vede, CJMMK Ljubljana.

Zahteve javnosti po strožji kaznovalni politiki za osebe, ki naj bi bile za okolje najbolj nevarne, so razvidne iz primerjave dveh časovnih točk od osamosvojitve Slovenije (glej sliko 6.3.). Celotno odnose do smrtne kazni postaja vse bolj nevtralen, glede na poprejšnjo občutnejšo podporo odprave najhujše kazni.

In ne gre pozabiti, da prav javnost, ki se ji pogosto pripisuje status četrte veje oblasti, lahko s svojim neformalnim vplivom precej prispeva k reševanju zaporniške problematike. »Različnost znanja, vključno z aplikativnimi raziskavami, prinaša nove možnosti za vključevanje javnosti in njenih inštitucij v boj z deviantnostjo in v njeno nadzorovanje« (Pečar, 1992: 448). Vendar se seveda ob tem pojavlja tudi vprašanje pristojnosti laične javnosti. »Nerodno je, če se področje prestajanja kazni začne obravnavati skozi optiko javnega mnenja, ne pa skozi stroko« (Kotnik, intervju - 2002).

»Opažam, da je v Sloveniji še vedno prisotna stigma in da ljudje še vedno do bivših kaznjencev niso tolerantni. Predvsem je problem v tem, ker vse obsojence mečejo v isti koš, vemo pa, da gre za različna kazniva dejanja in da so to ljudje, katerim je treba pomagati (Govekar, intervju -2002)«.

Težko je govoriti o odnosu Slovencev do kaznjencev nasploh. Če gledaš samo storjeno kaznivo dejanje, boš zavzel določen odnos, če bi bil to tvoj znanec, sosed, sorodnik in si s situacijo dobro seznanjen, bi zavzel drugačen odnos. In ravno zaradi te bipolarnosti na eni strani imamo taka radikalna stališča kot sta obsojanje in zavzemanje za smrtno kazen na eni strani in na drugem polu sprejemanje, razumevanje, kako je do tega prišlo in vera, da se stvari do neke mere lahko izboljšajo.

Zaradi ogovarjanja, izogibanja in diskriminacije se bivšim kaznjencem razvijejo občutki manjvrednosti in neadekvatnosti, dokler se postopno ne uklonijo pričakovanjem. Posledica je obnašanje v skladu s predsodki, kar še bolj opravičuje diskriminacijo. Tako je plačani profesionalni vojak z Vrhnike zaupal

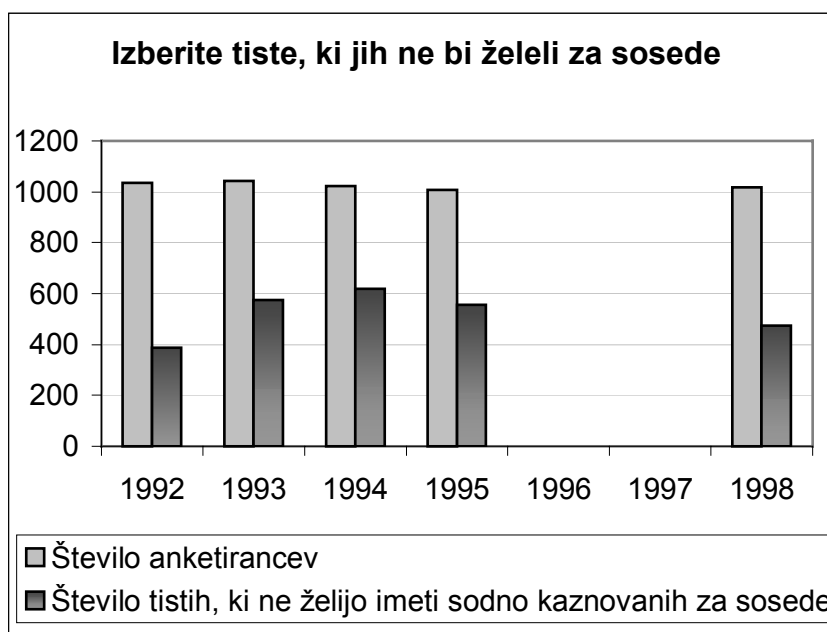
svoja moreča občutja grozot vojne v Bosni in Hercegovini in svoje obžalovanje ob ireverzibilnosti tega velikega bremena. Zanj sta na svetu dve vrsti ljudi: taki, ki niso nikoli nikogar ubili in tisti, ki imajo za sabo že izkušnjo uboja (1999).

»V družbi se nekaj dogaja, kar sproža nasilne probleme. Ob tem ni prav, da katarzično rečemo, da so to oni in ne mi, ampak je pomembna refleksija nas samih, kako izživimo našo nasilnost, agresivnost in ugotovimo, zakaj smo tako napeti tudi drug do drugega in na kakšen način se lotimo reševanja teh konfliktov« (Ule, Polnočni klub 7. 4. 2000). Mirjana Ule opozarja na pojav kontraantropomorfizma, to je, ko z neprestano diferenciacijo na moje, ki je normalno in tuje, manjvredno, naredimo drugega (ki je drugačen) za objekt, ga razosebimo, brezosebimo in je potem lahko predmet pregona.

V devetdesetih se je struktura nestrpnosti precej spremenila: »Leta 1992 je bila nestrpnost zasnovana na etnični pripadnosti, (...) leta 1995 pa se je nestrpnost bolj usmerila na ljudi z drugačnim načinom življenja in vedenja (nestrpnost do ljudi, ki so bili sodno kaznovani...)« (Hanžek, 1999: 23).

Od tega, kolikšna je tolerantnost okolja do posameznika, ki je storil kriminalno dejanje, je odvisna tudi uspešnost resocializacije, saj strokovne službe nimajo vpliva na solidarnost, miselnost in odnos skupnosti. Namesto da bi v družbi dopuščali možnost drugačnosti od svojih vsakdanjih izkušenj, institucionalna prizadevanja pogosto izničijo. Solidarnost dandanes v slovenski družbi sloni le na recipročnih odnosih in ker zaradi stigme bivši kaznjeneec niti ne dobi prave priložnosti, družbi ničesar ne daje.

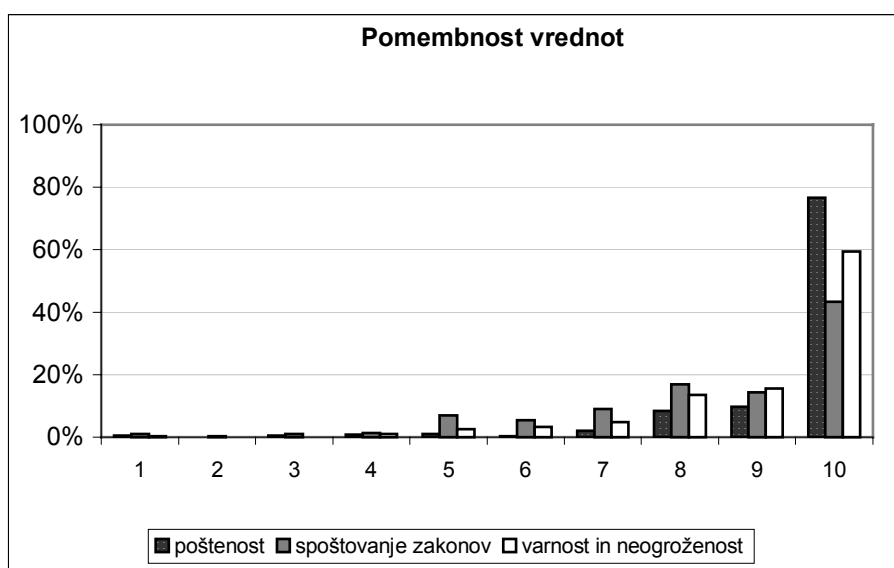
Netolerantnost Slovencev sem preverjala skozi prizmo Slovenskega javnega mnenja, kjer so anketiranci odgovarjali na naslednja vprašanja:

Slika 6.4.: »Izberite tiste, ki jih ne bi želeli za sosede:«

Vir: Toš, N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1992/1, 1993/1, 1994/2, 1995/2 in 1998/2. Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana.

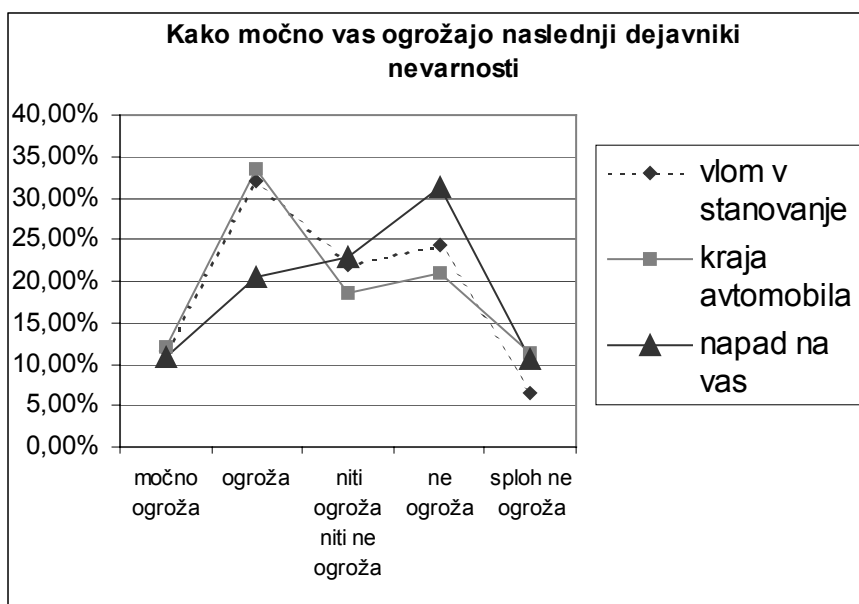
Iz slikovnega prikaza je razvidno, da smo Slovenci do marginalnih skupin - kamor sodijo tudi sodno kaznovani - , precej netolerantni, še posebno, kadar gre za konkretno situacijo (glej sliko 6.4.).

Slika 6.5: »Kako pomembna je za vas določena stvar: poštenost, spoštovanje zakonov, varnost in neogroženost?«

Vir: Toš N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1995/2 Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana, 1995.

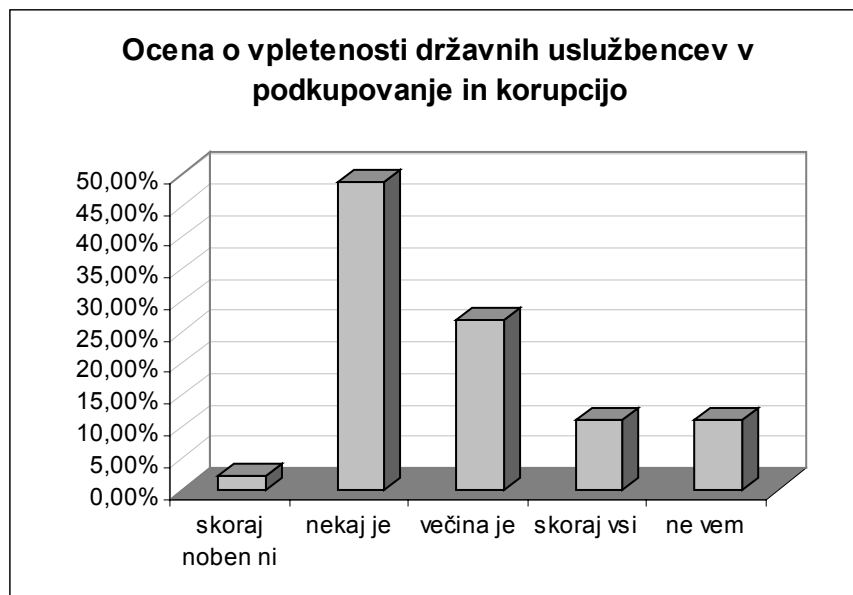
Pri vprašanju: »Kako pomembna je za vas določena stvar: poštenost, spoštovanje zakonov, varnost in neogroženost? (glej slika 6.5.) , se je pokazalo, da Slovenci omenjene vrednote poudarjeno podpiramo. Izstopa poštenost kot klasična moralna vrednota, zanimiv pa je tudi nižji odstotek pri spoštovanju zakonov, kar je logična odslikava realnega stanja, saj mnogi iščejo luknje v zakonih in jih v vsakdanjem življenju povsem dosledno ne upoštevajo.

Slika 6.6.: »Kako močno vas ogrožajo naslednji dejavniki nevarnosti?«

Vir: Toš N. , Grizold A., Svetličič M. in skupina: Raziskava stališč o nacionalni varnosti in mednarodnih odnosih, Slovensko javno mnenje 1994/5, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana, 1994.

Vprašanje (glej sliko 6.6.) potrjuje, da nas najbolj ogrožajo tisti pojavi, ki imajo večjo frekvenco pojavnosti, vendar to še ne pomeni, da se jih tudi bolj bojimo.

Slika 6.7: »Koliko so po vaši oceni v podkupovanje in korupcijo vpleteni javni uslužbenci?«

Vir: Toš N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1995/2 Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana, 1995.

Če si vladajoča »elita« po mili volji prilašča družbeno premoženje, divje privatizira, se obdaja z morjem privilegijev, sicer s pravili, ki jih sama postavlja, se vse to imenuje »normalno« ravnanje v »demokratični«, »tržno« urejeni družbi, politično organizirani v »pravno« in »socialno« državo (Glej Kanduč, 1993: 25). Zgornji graf nakazuje, da javnost nepravilnosti zaznava, je do njih kritična, a hkrati nemočna (glej sliko 6.7.).

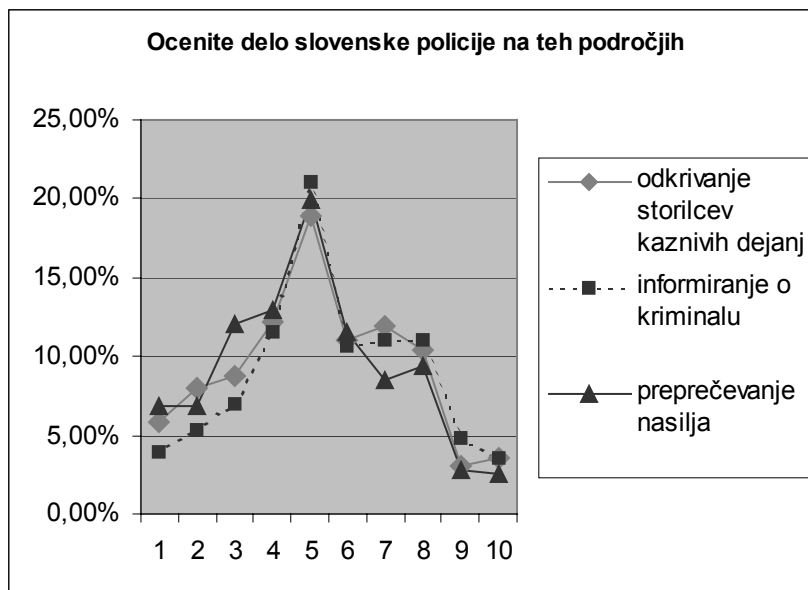

Tabela 6.8. : »Ocenite delo slovenske policije na teh področjih:«

Vir: Toš N. , Grizold A., Svetličič M. in skupina: Raziskava stališč o nacionalni varnosti in mednarodnih odnosih, Slovensko javno mnenje 1994/5, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana, 1994.

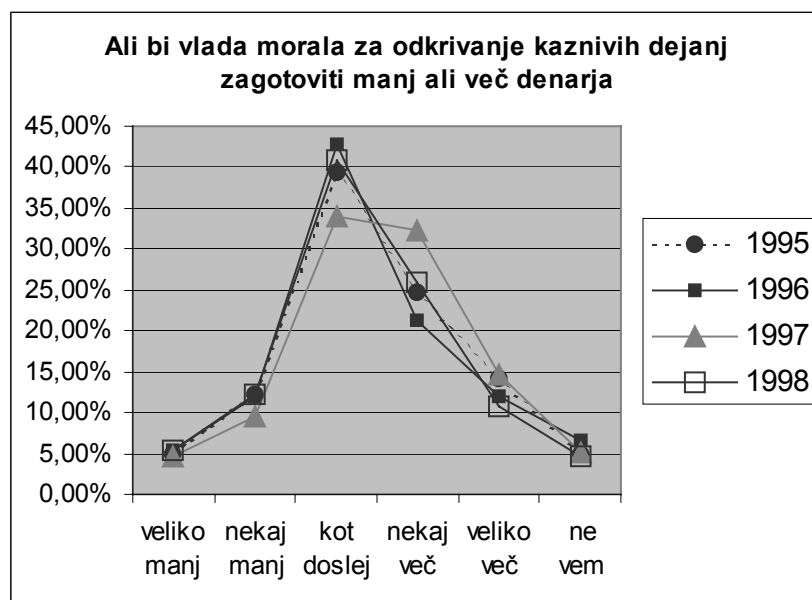

Tabela 6.9: »Ali bi vlada morala za odkrivanje kaznivih dejanj zagotoviti manj ali več denarja?«

Vir: Toš, N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1995/4, 1996/1, 1997/3, 1998/2, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana.

Dokaj normalna porazdelitev na obeh zgornjih grafih nam nakazuje, da je bilo pred nekaj leti delo slovenske policije – vsaj po mnenju anketiranih – na zgledni ravni. Prav tako so se Slovenci strinjali z vladnimi postavkami stroškov za financiranje področja za odkrivanje kaznivih dejanj (trenutno stane en zapornik približno 15. 000 tolarjev na dan (Kotnik, intervju - 2002)). Glede na podatke o naraščanju kriminalitete v zadnjih letih, gre morda v prihodnosti pričakovati bolj negativno usmerjena mnenja, saj reakcije in spremembe stališč ponavadi prihajajo z določenim zamikom.

II.DEL

7. UVOD

Čeprav je uporaba redukcionalizma, češ da se da sociološke pojave preprosto speljati na psihološke, na katerih sloni velik del resocializacije, torej na posameznike, ki sociološke tvorbe sestavljajo, vprašljiva, bom profil zapornika skušal razdeliti na čimveč problemskih sklopov in iskati vsaj nekatere delne rešitve, preden ga ponovno sestavim v povezan multiproblemski kompleks.

Pri spoznavanju družbenega sveta je ob raziskovanju družbenih pojavov dobro preučiti okoliščine, ki usmerjajo posameznika h kriminalnemu delovanju. Zaradi različnosti fizičnega in socialnega okolja, iz katerega prihajajo, zaradi potreb, motivov, ciljev, bioloških preddispozicij in dosedanjih izkušenj posameznikov, je razumljivo, zakaj ni mogoče univerzalno resocializirati vseh. Posameznik je namreč edinstven pojav, katerega delovanje ne moremo napeljati na neke splošne teorije o ravnanju s kriminalnimi osebnostmi.

V naslednjih poglavjih poskušam elaborirati zgornje trditve z raziskovanjem uporabnosti teorije v praksi, preverjanjem stvarnih problemov, ugotavljanjem upravičenosti obstoječe urejenosti, pri čemer vstopam na polje socialne psihologije kot znanosti o vedenju in delovanju ter doživljanju posameznikov v socialnem kontekstu. Vse navedeno sem preverjal v desetih podrobnih intervjujih z eksperti po slovenskih zavodih za prestajanje kazni in ostalih institucijah, ki se ukvarjajo s pomočjo obsojenim osebam.

8. OPREDELITEV DEVIANTNEGA OBNAŠANJA POSAMEZNIKA

Kot že naslov implicira, naj bi deviantnost spremljale specifične karakteristike, čeprav je mogoče, da je definiranje le-teh predvsem posledica želje po sistematični kategorizaciji, saj s tem praksa dobi napotek, kako deviantno obnašanje napovedovati in ga spreminjati.

Za osebni razvoj vemo, da je odvisen od *genotipa*, ki predstavlja samopotencial za razvoj neke lastnosti, od interakcij oziroma *spodbud iz okolja* in od samodejavnosti, torej tudi od tega, kako *odgovorni* in *avtonomni* smo. Človekova osebnost je tako celota biološko danih nagonov, družbeno determinirane morale in duhovne plati, ki jo sestavljajo osebne vrednote in ideali.

Pod okolje, ki posameznika oblikuje, se šteje tako fizično (za potrebe diplomskega dela ne tako pomembno) kot družbeno ali kulturno (ožje: družina in prijatelji; širše: politika in institucije) okolje. In razvoj osebnostnih lastnosti je v veliki meri pogojen s tem, kakšen občutek varnosti, naklonjenosti in ljubezni v družini dobijo, pri čemer pomembno vplivajo pohvale, kazni in položaj v družini. Določene značajske lastnosti se pod vplivom družbenih norm, vzgoje staršev in vrstnikov oblikujejo že zelo zgodaj (na primer moralno etične lastnosti: sebičnež, prevarant, poštenjak) in jih je težko spreminjati.

Pogosto se za napačen razvoj vrednot posameznika krivi nesrečno otroštvo, ampak raziskovati je potrebno tudi odraslo življenje, ko se spremembe prenehajo in posameznik izbere in internalizira tiste vrednote, ki se mu zdijo primerne za njegov način življenja. Lahko izbere *moralne* (etične) vrednote ali pa tiste z nekoliko bolj negativno konotacijo, kot so *hedonske* ali *pehanje za statusom in močjo*. Pri tem ga pogosto vodi strah pred neuspehom v družbi, dostikrat sovraštvo, nevoščljivost, jeza ali žalost, ki sprožijo maščevalne vzgibe. Seveda so vsa zgoraj naštetá negativno vrednotno naravnana čustva prisotna v vsakem izmed nas, a ne v taki jakostni in aktivnostni obliki. Pri storilcih kaznivih dejanj pa sprožijo dejanje iz afekta, ki je storjeno v času močnega in kratkotrajnega besa. Taka dejanja so pogosto situacijska, bolj podzavestna in nepremišljena. Lahko pa so čustva globlja in dolgotrajnejša in se, bolj zavestno in ne tako intenzivno, izrazijo v obliki kriminalnih dejanj do drugih, do stvari ali celo do sebe.

Deviantnost je zelo pogosto posledica obrobne položaja v danem sistemu družbenih odnosov. O marginalnosti lahko govorimo kot o procesu konstruiranja skupin, ki so odrinjene, drugačne in izrinjene iz javnosti in iz diskurzov. Pojem nastaja iz razlik med normalnim in nenormalnim v družbi, posameznike pa v to ali ono skupino umeščajo interesi vladajočih.

Ko govorimo o zapornikih, govorimo o takih marginalcih, da si sploh ne moremo predstavljati. Večinoma prihajajo iz socialnih okolij, kjer je že tako bilo veliko nasilja. Ko sem prebirala stare spise v času, ko še ni bilo zakona o varstvu osebnih podatkov, nisem mogla verjeti, da se v življenju lahko take grozote dogajajo. To so socialno depriviligirani ljudje (sicer ne vsi), nekateri ne poznajo niti osnovnih socialnih komunikacij, na primer: telefonirati. Osebnostna struktura obsojenca je preprejena z nizko samopodobo in vrednotenjem. Ali pa so odraščali v okolju, kjer kriminal ni pomenil nič slabega. Mit zapornikov, ki nam je znan iz ameriških filmov (pameten, bister, iznajdljiv) pri nas ne obstaja – taki v zapor sploh ne pridejo (intervju s T. J., 2002).

Posamezniki morajo v družbi opravljati dejavnosti tako, da ne rušijo družbenega reda in da bi ustrezno delovali, morajo imeti naslednje lastnosti: pridnost, razsodnost, umirjenost in prilagodljivost. Omenjene lastnosti storilci kaznivih dejanj verjetno redkeje posedujejo. A vendar prestopnik ponavadi ni nek nasilen, tatvinski stroj, saj je »prav nevarnih po mednarodnih statistikah samo 4-5 % in te tudi držijo bolj ločeno« (intervju s T. J., 2002), ampak še kako šibek posameznik z omejenimi življenjskimi možnostmi, s slabim zaupanjem vase, s pomanjkljivimi finančnimi sredstvi in nekdo, ki brez podpore soljudi hitro obupa nad težko situacijo, v kateri se znajde po prestani kazni.

9. KAZNOVALNE TEORIJE

Kaznovalne teorije v grobem delimo na dve skupini.

Absolutne ali retributivne teorije podpirajo teze, po katerih se delinkvent s kaznijo osvobaja svojega delikta. Tak pristop pravičnega kaznovanja naj bi temeljil na principu poštene kazni (just desert). Potem, ko je kazen dosojena in izvršena, je stanje z vidika zakona tako, kot da se delikt sploh ne bi bil zgodil. »Absolutne teorije o namenu kaznovanja na kratko opredeljujemo kot teorije, ki namen kazni opravičujejo z retribucijo: povzročenemu zlu sledi pravično povračilo« (Petrovec, 1998 :13). Absolutne teorije tako zagovarjajo kazen kot vzpostavljanje z deliktom porušenega reda, ne pa kot spreminjanje delinkventovega vedenja.

Druge, relativne ali utilitaristične teorije, trdijo, da je treba človeka prilagajati na družbeno okolje in (pre)vzgojno vplivati nanj. »Prav prevzgojo štejejo zagovorniki absolutnih teorij tako rekoč za smrtni greh, utilitaristi pa za nujno sestavino kazni« (Petrovec, 1998 :11-12). Funkcija kazni je korektivna. »Relativne teorije poskušajo opravičiti kaznovanje z določenimi koristnimi nameni, bodisi za družbo v celoti (preprečevanje kriminalitete na splošno) ali za posameznika, ki ga poskušamo prevzgojiti (specialna prevencija)« (Petrovec 1998: 14). Tretmajaska ideologija je njihova najizrazitejša smer, ki poskuša z različnimi metodami in tehnikami obravnavanja človeka doseči spremembe v njegovem vedenju in ga prilagoditi okolju; zato se ji reče tudi rehabilitacijska ideologija.

10. (PRE)VZGOJA OZIROMA RESOCIALIZACIJA ODRASLIH

Socializacija, kot učenje posameznika v družbeno življenje, izvira iz vzgoje, interakcije z okoljem, imitacije, identifikacije s pomembnimi drugimi in vrši visok pritisk h konformnosti pri prilagajanju strukturam in družbenim odnosom. Ta proces učenja kulture svoje družbe je prisoten skozi celo življenje. Najprej primarna socializacija v družini in skupini vrstnikov, kasneje pa sekundarna socializacija, preko šole, religije in množičnih medijev. V vseh teh življenjskih obdobjih se priučimo pričakovanih vzorcev vedenja, ki so podani z družbenimi normami. Norme pričakovanega vedenja se postavljajo glede na vrednotni konsenz v družbi in se kažejo v izoblikovanju družbenih vlog, s katerimi stopamo v družbeno interakcijo.

Identiteta*, se začne že zelo zgodaj preko interiorizacije družbenega sveta in otrok naj bi že po petem letu starosti sprejel nase obligacijo, ponotranjil ideal jaza v imenu kulturne norme in sprejel pozitivne, negativne, formalne ali neformalne sankcije. Kulturni identiteti se otrok dolgo upira, potem pa ob primerni vzgoji in pod vplivom socializacije in inkulturacije svoje potrebe in način zadovoljevanja potreb spremeni. A s tem, ko je vedenje a priori določeno in naučeno, še ni nujno tudi konformno pričakovanjem v družbi. Zaradi človeške narave, ki je skupek potreb, genskih lastnosti in nagonov, kultura ves čas išče ustrezno ravnotežje med naravnostjo in brzdanjem te naravnosti v procesu učlovečenja. Vendar asocialna narava posameznika preprosto otežkoča sodelovanje v družbi.

Ljudje morajo razpolagati s sociabilnostjo, ki je posledica ustrezne vzgoje in oblikovanja discipliniranih ljudi, ki spoštujejo red. Temeljno sredstvo za doseganje cilja (resocializacije) je torej disciplina. Disciplina temelji na kazni, ki je za kriminalce ponavadi zapor in brez nje discipline ni mogoče zagotoviti.

* »Občutek identitete se nanaša na subjektivno izkušnjo take istosti med lastnim telesom in duševnostjo ter med vsakdanjimi pričakovanji, spoznanji in izmenjavami z okoljem, ki ga nekdo občuti / definira kot svoje. Za ta občutek identitete ni nujno, da popolnoma korespondira z realnostjo, največkrat celo ne« (Ule Nastran, 2000: 86-87).

Deviantno delujoči posameznik je bil do vstopa v zapor slabo prilagojen okolju (vsaj v kriminalnem smislu se ni podrejal normam), ali pa je skupne vrednote zamenjal z osebnimi interesi (vrednotenje pohlepa, premoči...). Krivec pa je lahko tudi neustrezna vzgoja, ko posamezniki vrednot ne uspejo ponotranjiti. Govorim o motnjah v mrežah socialnih vlog, ko se otrok uči svojih bodočih vlog ob zgledih odraslih, če pa teh vzgledov ni bilo, so njihovi modeli socialnih vlog neustrezni.

Sociološko definiranje termina resocializacija poudarja usposabljanje storilca kaznivega dejanja za vključitev v družbo po prestani kazni. Ob tem je resocializacija najpogosteje razumljena kot »proces spreminjanja že oblikovane identitete, do katerega prihaja v različnih okoliščinah« (Lukšič-Hacin, 1999: 274). Pri tovrstnih poskusih opredelitve ponovne socializacije se že na začetku razglabljanja pojavi vprašanje o ireverzibilnosti vzgojnega procesa. Mnenja o možnosti prevzgoje odraslih oseb z že izoblikovanimi kulturnimi in vedenjskimi vzorci, so tudi v stroki precej deljena:

- ❖ »V nekaterih pogojih, odrasli individuumi lahko izkusijo resocializacijo, ki se izraža z razkrojem prej sprejetih vrednot in vzorcev in nadaljuje z osvojitvijo radikalno drugačnih vrednot in vzorcev« (Giddens, 1993: 80). Če torej oseba pride v totalno organizacijo, kjer je ločena od zunanjega sveta in izpostavljena rigorozno novim zahtevam.
- ❖ »Vsekakor je treba verjeti v to, pa tudi praksa nam dokazuje, da je prevzgoja odraslih oseb možna, vendar je ob tem potrebno imeti realistična pričakovanja« (Kotnik, intervju - 2002).
- ❖ »Popolna preobrazba obsojene osebe ni mogoča. Če pride obsojenec v zapor, se lahko popolnoma podredi strukturi, ki je v zaporu, kar pomeni, da je podzemlje močnejše od ciljev resocializacije in v tem primeru resocializacija nikakor ne more biti uspešna. Prevzgoja je možna le v primeru, če se obsojenec sam odloči, da se bo spremenil« (Žišt, intervju - 2002).
- ❖ »Mislim, da se ljudi prevzgojiti ne da, zato jih ne prevzgajamo, temveč jim skušamo pomagati« (Govekar, intervju - 2002).
- ❖ »Po mojem mnenju je izraz prevzgoja neuporabljiv pri obravnavi odraslih izoblikovanih oseb. Ustreznejši izrazi so: obravnava tretma, pomoč« (P.V.,

intervju - 2002), da se posameznikom, ki imajo primanjkljaj, na korekten, ustrezen in komunikativen način pokaže načine reševanja problemov.

- ❖ » Menim, da bi morali uporabljati termin »do-vzgoja«, kajti vzgoja je spontan proces oblikovanja razvoja osebnosti, ki poteka skozi vse človekovo življenje, v različnih obdobjih različno intenzivno. Pojem prevzgoja ima namreč močno negativen prizvok v tem, da hočemo človeka narediti drugačnega« (Krajnc, 1993: 62).

Neuspešno končano primarno socializacijo poskuša popraviti sekundarna z učenjem družbenih zahtev, pričakovanj in situacijskih prilagajanj. Prilagajanje med družbo in kulturo ter osebnostjo posameznika poteka institucionalizirano (zapor), kar je precej formalno, anonimno in neosebno. Ravno nasprotno od sveta, v katerega se bivši kaznjenev vrača: v neformalno, osebno in nič anonimno okolje. »Življenje v teh pogojih dela še večji razkol med jetniki in zunanjo družbo, namesto da bi se njihovo obnašanje prilagajalo normam družbe. Zaporniki se morajo navaditi na okolje, ki je precej drugačno od »zunanjega«; navade in vedenje, ki se jih naučijo v zaporu, so precej pogosto ravno nasprotje od tistih, ki naj bi jih pridobili« (Giddens, 1989: 138). Z institucionalno refleksijo identiteta postaja vprašljiva in pogosto privede posameznika do krize.

Zapori in drugi popravni zavodi naj bi s svojim osebjem zagotovili »ugodno« situacijo za izpeljavo popravkov. Omenjene resocializacijske procese se običajno uvršča med delne, saj na nek način izvajajo le »popravke« vzpostavljene identitete.

»Zagovarjam bolj idealističen pristop, da je možno menjati določene oblike vedenja. Ne gre sicer za popolno prevzgojo ali resocializacijo, ampak podobno kot teoretik s tega področja Erik Erikson, menim, da so spremembe možne tudi v odrasli dobi« (Meglič, intervju - 2002).

Socializacija odraslih, ki popravlja (ne)učinkovitost primarne socializacije, je kolektivno izkustvo in v tem se razlikuje od primarne. Ob tem je potrebno poudariti, da ni mogoče govoriti o uniformiranosti v razvoju storilcev kaznivih dejanj in posledično pri resocializiranju le-teh, saj so prehajali skozi različne faze razvoja in ostali vsak na svoji stopnji. Socializacija odraslih pa ima predvsem

funkcijo popravljanja asocialnosti posameznih izvrševalcev odklonskih dejanj. Usklajevanje resocializiranega posameznika z družbo je vnaprej planirano in naj bi potekalo v skladu z vnaprej predvidenimi situacijami, ki pa so v resnici še kako spremenljive. Posameznik je tako v procesu stalne resocializacije.

Človek mora v procesu resocializacije zanikati samega sebe; svojo (ne)vzgojo, (ne)vrednote, se odreči sebi in posnemati druge. Svoje vzgibe, lastnosti mora izničiti, a ne le do izpusta, temveč za vedno.

»Antropološko gledano, plastičnost človekove narave omogoča precej spreminjanja. Človek je sposoben tudi samouresničevanja in izpopolnjevanja. Seveda je za to več možnosti, kolikor večja je družbena in kulturna spodbuda. Pri vsaki ponovni socializaciji gre pravzaprav za nekakšno primarno socializacijo, vendar se plastičnost človekove narave z leti zmanjšuje (glej Južnič, 1989: 61-62).

Uspeh resocializacije je zelo odvisen od tega, kakšna je narava človeka, okolja, družine, v kateri je bil vzgojen; če je imel posameznik vse zgoraj opisane dispozicije slabe, je težje doseči »normalno stanje«. Tak resocializiranec lahko pride iz zavora še slabši, poleg tega, da se tam nauči hujšega kriminala in je deležen mnogo takšnih spodbud, je lahko maščevalen... Če pa je pred zaporno kaznijo do kriminalnega dejanja prišlo zaradi posebnih in slučajnih okoliščin, so možnosti posameznika za resocializacijo boljše.

10.1. Metode tretmaja

Z različnimi metodami tretmaja, podrobneje predstavljenimi v nadaljevanju diplomske naloge, se skuša v zavodih za prestajanje kazni omiliti socialno neprilagojenost kriminalno delujočih posameznikov.

10.1.1. Psihološka dejavnost

Delo psihologov v zaporih, ki ga ponavadi izvajajo pri tretmaju storilcev kaznivih dejanj, je načeloma enako tistemu, ki jih psihiatri in psihologi uporabljajo pri svojem vsakodnevnem delu s pacienti:

» - *Hipnoza* je postopek, ko kaznjenca s sugestijo zadržijo pred ponovnim izvrševanjem kaznivega dejanja, torej pred recidivizmom.

- *Religiozna psihoterapija* je uspešna zlasti pri tistih, ki razodevajo globoko vero.

- *Psihoanalizo* priporoča vrsta avtorjev, ker s svojimi postopki odkriva morebitne impulze, ki ženejo človeka v delikt.

- *Skupinska psihoterapija* je postala popularna zlasti v Ameriki. Udeleženci so morali privoliti v tako obliko dela in sprejeti so jih morali ostali člani skupine.

- Uporaba *narkoanalize* in kemičnih snovi je sicer lahko sporna, če pa imamo pred očmi delinkventove koristi in narkoanalizo uporabljamo kot tretmajska sredstvo, ni nikakršnega razloga, da je ne bi uporabljali« (glej Silva in Petrovec v Petrovec, 1998: 21-23).

Na prakso kaznovanja je še posebej vplival **behaviorizem**, ki je zagovarjal spremembe vedenja s pomočjo spodbujanja oziroma povzročanja zaželenih vedenjskih vzorcev. Med najpomembnejšimi metodami vedenjske terapije je kaznovanje, ki - ob neustreznemu vedenju - kot zunanji neprijeten dražljaj doseže drugačno obnašanje. Omenjeni zunanji dražljaj, ki bi sprožil spremembo obnašanja, je lahko tudi nagrada, vendar je doseganje učinkov na ta način težje. Sodobna slovenska kaznovalna praksa združuje obe metodi »korenčka in palice«. Drugačen pristop do storilcev kaznivih dejanj je ubrala **humanistična psihologija**, ki je nastajala kot odgovor na dotlej vodilni smeri (psihoanalizo in behaviorizem). »Njeni zagovorniki so zavračali vse metode, ki so temeljile na hierarhičnem avtokratičnem odnosu do ljudi nasploh, do delinkventov pa še posebej« (Petrovec, 1998 : 29).

10.1.2. Socialna obravnava

Zapor je gotovo ena tistih stresnih situacij, ki povzroča pri človeku veliko stisk in težav, zato je še posebno pomembno, da ima posameznik pri razreševanju le-teh možnost čim hitrejše strokovne pomoči. »Raziskave so, denimo, ugotovile, da postanejo zaporniki toliko bolj nesocialni, čim dalj so v zaporu« (Južnič, 1989: 66). Ker je torej zapor specifično psihološko okolje, ki vpliva na obsojenega, lahko tretma definiramo zelo široko in preišljujemo o tem, kako škodljive vplive zapora zmanjšati, in o tem, kako bi lahko med prestajanjem kazni obsojenec napredoval. Zato je z uvedbo socialnih obravnav v zaporih, s humanističnim pristopom in z uporabo metod razumevanja ter uživanja, kaznjencem ponujena možnost približevanja odprti družbi.

Socialne metode so namreč tiste, pri katerih gre za »preišljeno uporabo socialne strukture, družbenih institucij in družbenih odnosov kot sredstev, s katerimi se doseže storilčeva konformnost z normami širše družbe. Lahko jih označimo tudi kot proces, v katerem nadomestimo zgodnje primanjkljaje in deviacije v socialnem funkcioniranju. S tem dosežemo socializacijo in konformnost do razumne meje (glej Spencer v Petrovec 1998 : 23).

Tako je zapornikom, ki jih je osebna zgodovina pripeljala v institucijo, potrebno nuditi ugodne pogoje, da se iz svoje slabe perspektive izvlečejo in se tako profesionalno kot osebno nadgradijo. Vendar je zapor ustanova, v kateri je take pogoje med selekcionirano populacijo, kjer vlada zaporska klima oziroma milje, težko ustvarjati. Kljub temu je vlogo socialnega tretmaja potrebno zagotavljati pri vseh storilcih kaznivih dejanj in sicer z delom na terenu, sodelovanjem s centri za socialno delo, zavodi za zaposlovanje, delodajalci in drugimi organizacijami, pri čemer je treba zajeti čas pred nastopom kazni, med prestajanjem in po njem.

Strokovni delavci zapornikom nudijo oblike osebne pomoči za premagovanje težav, skušajo ohranjati socialne mreže in olajšati dostop do formalnih virov pomoči:

Najpogostejše vsebine dela so: razreševanje aktualne socialne problematike, razbremenilni razgovori, socialno svetovanje po načrtu in dogovoru, razreševanje socialne problematike v domačem okolju in delo z družino, pomoč

pri zaposlovanju med prestajanjem kazni in po odpustu, zagotavljanje materialne varnosti obsojenca med prestajanjem kazni in po odpustu, reševanje nastanitvene problematike, ugotavljanje zmožnosti za delo in invalidnosti, sodelovanje pri obravnavi odvisnosti ter urejanje in financiranje nekaterih oblik izobraževanja (Letno poročilo 2001, 2002 : 42).

Vendar, če posamezniki tretmajev ne izpolnjujejo zavestno in iz lastne želje, ne gre pričakovati pozitivnih posledic resocializacije, zato se zadnja leta, tako v zakonih kot v praksi, vedno bolj poudarja prostovoljnost, pri čemer je celotni sistem zastavljen na način, da vključitev in napredovanje kaznjencu lahko prineseta določene ugodnosti prostih izhodov in delež pogojnega odpusta. Strokovne službe kaznjencu določijo program in glede na to, koliko obsojenec svoj program izpolnjuje, lahko tudi pričakuje, s kakšno dinamiko bo njegova kazen potekala in nenazadnje, če bo odslužil celotno izrečeno kazen ali pa bo deležen pogojnega odpusta. »Poglavitni kriterij za proste izhode je ocena rizičnosti. Kakšen riziko posameznik predstavlja za družbo in za sebe. Delujemo po načelu postopnosti. Ugodnosti so najprej krajše, za nekaj ur do možnosti preživeti dopust zunaj« (Kotnik, intervju - 2002). Pridobivanje ugodnosti zelo variira od obsojenca do obsojenca. Vsak si želi iz zapora čim prej priti ven in nekdo, ki ima kapacitete, da lahko program izpolnjuje, ga bo lažje uresničeval, drugi pa mora omenjene kapacitete ravno skozi obravnave, ki so mu v zavodih na voljo, šele ustvariti.

Skupinski program se izvaja v malih terapevtskih skupinah, ki so heterogene in odprte ter v velikih terapevtskih skupinah, kjer iščejo zamisli, pobude in izkušnje za reševanje problemov:

Cilji obravnave v malih terapevtskih skupinah so bili posamezniku omogočiti vpogled v lastno vedenje prek interakcije z drugimi člani skupine, stimuliranje zaželenega in preprečevanje nezaželenega vedenja, učenje socialnih veščin, pomoč pri razreševanju konfliktov in težav, obveščanje članov skupine...

Velika terapevtska skupina, kot del skupnosti, omogoča posamezniku, da se izraža »na svoj način«. Posameznik preko eksperimentiranja in raziskovanja s samim seboj in z drugimi pridobiva občutek pripadnosti in povezanosti. Vsi člani velike skupine lahko vplivajo na ravnanje skupnosti, opredeljujejo norme in

vrednote, njen posameznik pa se neprestano sooča s posledicami svojega vedenja in delovanja» (Letno poročilo 2001, 2002: 35).

Pri manjših kaznih je »poboljšanje« odvisno od tega, koliko pride med samim prestajanjem kazni do uvida, da je smiselno bežati od negativnih vzorcev vedenja, ki pripeljejo v isto zaporsko situacijo. »Predlagam, da bi se v samem zavodu ljudem pomagalo na drugačen način, da bi se dejansko soočili s kaznivim dejanjem, ker opažam, da ti ljudje o tem sploh ne govorijo oziroma se ne soočijo s tem, kar so naredili. Oni zgolj, še vedno, samo prestajajo kazen. Zaradi tega se pojavlja povratništvo« (Govekar, intervju - 2002).

Reševanje kriminalitete v zavodih za prestajanje kazni temelji na znanstvenem preučevanju kaznivega dejanja in storilčeve osebnosti, vendar so potrebni diferencirani načini resocializacije, pri katerih je treba upoštevati moralne in psihične možnosti resocializacije. Zato perspektiva kaznovalne prakse stremi v smer boljše vključitve v programe in preusmeritve fokusa na posamezne kriminogene dejavnike. »Prizadevamo si, da bi bili programi vedno boljši, vedno bolj na kožo pisani zaprti populaciji in da bi se čimbolj osredotočeno dotikali njihovih kriminogenih faktorjev« (Kotnik, intervju -2002). Vizija kaznovalnih praks je torej v izpopolnjevanju programov, s katerimi si zaprte osebe lahko izboljšajo svoje preddispozicije, predvsem na področju odvisnosti od prepovedanih substanc, strokovno pomagajo storilcem spolnega nasilja, empatije in izboljšujejo socialne veščine.

10.1.3. Multidisciplinarno povezovanje za celovit tretmajski program

V prejšnjem stoletju, ko je posameznik prenehal biti odgovoren za zločin, se je, zaradi velike krize v penalnem sistemu, začelo iskati pomoč tudi pri drugih znanostih. Z nastankom psihologije je postala predmet raziskovanja zločinčeva osebnost, poleg tega pa sodobna znanost išče vzroke in rešitve tudi v socialnih okoliščinah. Ker različnost posameznikov in vrst kaznivih dejanj zahteva zelo široko problematiko, se bolj kompleksna obravnava lahko vzpostavi z multidisciplinarnim pristopom, ki je veliko bolj objektiven, saj zajame vse stroke.

Integracijske ideje, ki naj bi združevale vse ali nekatere prej omenjene metode, se lahko uresničujejo le z boljšo komunikacijo med osebjem na vseh ravneh in med osebjem ter med obsojenimi. A čeprav je pluralizem ekspertnih institucij, ki

bi se bile sposobne med sabo kontrolirati, izjemnega pomena, še vedno ne daje prave garancije za vsakdanje življenje. Poleg tega eksperti niso sposobni sproducirati gotovega znanja, da bi se po njem lahko absolutno sigurno orientirali.

10.1.4. Svetovanje

Ena od značilnosti slovenske postpenalne obravnave je zunanje svetovanje. To delo izvajajo strokovni delavci ali prostovoljni svetovalci, ki so večinoma študenti družboslovnih fakultet. Svetovalec je lahko, kot vez med obsojencem in zunanjim svetom, s svojo neformalno vlogo uspešnejši od strokovnih uslužbencev, saj ne prihaja iz kroga tistih, ki po zapornikovi oceni prispevajo k stiski, v kateri je. Gre za popolnoma prostovoljno komunikacijo, ki gradi predvsem na človeškem suportivnem odnosu, kjer se kaznjenelec uči načina življenja, izražanja, vrednotenja, porabo prostega časa, izražanja emocij in videnja posameznih socialnih vlog. Namen svetovanja je torej v čimboljši integraciji med »normalno« neobsojeniško populacijo in v postopnem vključevanju v nove pozitivne referenčne skupine, pri čemer ni cilj spreminjanje, temveč sprejemanje, razumevanje, poslušanje in človeška opora, da si zaporniki pridobijo nove pozitivne izkušnje, spoznavajo nove vedenjske vzorce in izboljšajo medsebojne odnose ter načine reagiranja v različnih situacijah.

»Raziskave kažejo, da so rezultati prostovoljnega svetovanja izredno uspešni, saj lahko ugotovimo, da se je izredno malo posameznikov, ki so imeli svetovalca, ponovno vrnilo v zapor« (Gruden, intervju - 1999).

Zanimivo je, da se za tovrstno svetovanje odloči zelo malo zapornikov. Razloge gre iskati v njihovih osebnostnih strukturah, imajo namreč »zelo nizko vrednotenje o samem sebi in mislijo, da so nevredni pomoči. Drugače se mi tak način dela zdi precej uspešen in se splača, ker če si zaporniki ekstra zaželi svetovanja – od 200 zaprtih si jih recimo 30 zaželi svetovalca – in če smo prostovoljci pripravljeni pomagati, zakaj pa ne« (Urbančič, intervju - 2002).

Pri odpuščenih s prestajanja kazni imajo največ težav tisti, ki so sami in nimajo svojcev ali drugih bližnjih, zato so še posebno pomembni kontakti s svetovalcem, da se lažje znajdejo ob prevzemu novih vlog, predvsem pa niso sami s težavami, ki se pojavijo po odpustu.

11. PROBLEMATIKA DELA Z OBSOJENIMI

V primerjavi z Evropsko Unijo je Slovenija specifična, ker ima to prednost, da so njeni zapori razmeroma majhni in zato prihaja do veliko več osebnih kontaktov med strokovnimi delavci in zaprtimi osebami, kot v nekih drugih velikih zaporskih sistemih. Poleg tega je nadaljnja prednost slovenske penologije v tem, »da ima precej visoko izobrazbeno strukturo strokovnih delavcev, kar je pri vzgojnih službah v drugih primerjalnih zaporskih sistemih precej redko« (Kotnik, 2002).

Vendar obstaja velik razkorak med teoretičnimi pristopi in praktičnim izvajanjem ravnanja s kriminalno populacijo, predvsem zaradi težko obvladljivih vsakdanjih zaporskih situacij, kjer je maneverski prostor zaposlenih v vzgojnih službah precej omejen in kljub temu, da so zelo angažirani in vložijo veliko osebne energije, niso vedno sposobni preceniti ali obvladovati nastale situacije. »Na terenu se skuša narediti veliko, a to ni odvisno od posameznega socialnega delavca, temveč od celotnega sistema« (intervju z T. J., 2002).

Kvalitetnost resocializacijskih tretmajev v zadnjih letih precej omejuje tudi prenapolnjenost slovenskih zavodov za prestajanje kazni, kar pomeni, da se z bolj ali manj istim številom kadra skuša pomagati vedno večjemu številu zapornikov. Tretmajski del je zahteven, obsojenca se mora zelo dobro spoznati, zato je potrebno z njim veliko delati. Prezasedenost v slovenskih zaporih zaposlene posledično privede do tega, da obravnavajo prednostne težave in se določenim obsojencem, za katere menijo, da bodo morda zmogli sami, posvečajo manj. »Nujno potrebna bi bila določitev normativa, da se tretma izvaja v celoti. Drugače delamo veliko več s tistimi zahtevnejšimi, ki potrebujejo veliko neposrednega dela in zanemarjamo tiste, ki so manj zahtevni, pomoč pa potrebujejo ravno tako« (P.V., intervju - 2002). Strokovni delavci na ta način opravičujejo nemoč pri svojem delu, zahtevajo standarde in izdelane napotke ter proceduralna pravila, na podlagi katerih bi lažje opravljali svoje delo.

Ker avtoritativno–hierarhični odnosi med obsojenci in osebjem - s tem, ko zmanjšujejo možnost konstruktivne komunikacije in vplivajo na močnejše delovanje subkulturnih skupin - ne dajejo nobenih možnosti za doseganje učinkovitejših tretmajskih in rehabilitacijskih ciljev, je primernejše, da strokovnjak zapornika upošteva kot kompetentno osebnost in skupaj z njim išče ustrezne

rešitve njegovih problemov. Posameznik torej ne sme strokovnih prizadevanj doživljati kot moč institucije, temveč kot njeno pomoč.

»Poglavitna težava je namreč v tem, da je vsakršen poskus spreminjanja vedenja posameznika, ki je spodbujen od zunaj, v bistvu že sam po sebi dejanje, ki ga lahko opredelimo kot poseganje v osebnost in ga zaporniki praviloma tako tudi dojemajo oziroma doživljajo« (Podržaj, 1993: 169).

Ne glede na to, kako posameznik dojema dogajanje okoli sebe, je vendarle motiviran za sodelovanje, če si obeta določene prednosti. Pripravljenost zapornikov za sodelovanje je torej velika, saj se »dejansko trudijo, ker se pozitivno vedenje nagrajuje« (P.V., intervju - 2002).

Pobuda za resocializacijo torej prihaja s strani v zaporih zaposlenega strokovnega osebja, ki mora imeti dovolj energije za prizadevanja, ocenitev in postavitve motivacijskih elementov za resocializacijo. Postavljanje ambivalentnih osebnostnih motivacijskih ciljev, kot so izogibanje porazom in ponovnim kaznim na eni strani in uspeh na drugi, je zelo naporno in dolgotrajno početje.

Potem pa se ciljev kaznjenci lahko lotevajo pasivno, v smislu kar bo pa bo, ali pa aktivnostno, agresivno (v pozitivnem smislu) in konstruktivno.

Največja pomanjkljivost trenutne ureditve je v tem, da je odločitev posameznikov za vključitev v tretma prej posledica kalkulacije, da bi se čim lažje in čim hitreje dokopali do ugodnosti, kot pa odraz resnične pripravljenosti zapornika za pozitivne spremembe. »Veliko je povratnikov in institucionaliziranih, tudi v takem smislu, da v terapevtskih razgovorih natančno vedo, kako se obnašati, priznati krivdo, obljubljeni spremembe v obnašanju... Tako sami sebe psihologizirajo in si s tem priborijo večje možnosti za dodatne ugodnosti« (intervju z T. J., 2002).

Opisani fenomen je v literaturi označen s terminom »tretmajska igra«, v kateri udeležba pri tretmaju vodi v odpust, pri čemer terapevt hlina izvajanje programov, zapornik pa uvidevnost. Omenjenih pomanjkljivosti se zavedajo tudi zaposleni v zavodih za prestajanje kazni: »Včasih smo nemočni, kar se izkaže šele po prihodu kaznjencev na prostost, ampak spremembe na tem področju niso možne. Biti moramo optimistični, četudi smo kdaj izigrani, saj je to prisotno pri vsakem delu z ljudmi« (Meglič, intervju - 2002).

11.1. Prezasedenost zavodov za prestajanje kazni

»Število zaprtih oseb narašča vsako leto. Od leta 1996 se je njihovo število povečalo za več kot polovico. Slovenija sicer še vedno spada med države z najmanjšim številom zaprtih oseb glede na število prebivalcev« (Sporočila iz urada varuha človekovih pravic št. 20, 2001: 13). Zapiranje je v razmahu in čeprav je bilo že veliko argumentov in teorij proti, »je trenutno v Združenih državah Amerike več kot 2 000 000 zaprtih«(Kanduč, 2002).

Po definiciji ima gneča negativen predznak. Sicer je odvisna predvsem od odnosov, uslug in pogojev v nekem prostoru, pojavi pa se ko število oseb v prostoru preseže optimalen standard za normalno funkcioniranje. Sloni na občutku, da posameznika omejuje, mu povzroča stres in da v množici izgublja svojo identiteto. Poleg tega je problem totalnih institucij v tem, da so zaprti neprestano drug drugemu na očeh in je moč govoriti o popolni kontroli nad zasebnostjo drugega in podobno kot pri ostalih, s posebnim statusom na družbeni lestvici (otroci, bolniki), tudi pri zapornikih nizek obseg zasebnosti definira njihov socialni status oziroma njihovo (ne)moč, saj brez zasebnosti nimajo možnosti izbire, kdaj in komu dovolijo dostop do sebe.

Vprašanje prezasedenosti trenutna kazenska politika rešuje z ukrepom, imenovanim amnestija, kar je potrebno početi odgovorno in ne odpuščati s prestajanja kazni obsojencev, ki so nevarni, prej, kot so za to določeni zakonski okviri oziroma preden jim poteče kazen. »Od skupnega števila odpuščenih obsojencev jih je bilo 85 % odpuščenih pred iztekom kazni« (Letno poročilo 2001, 2002: 17). Pri tem se postavlja vprašanje smiselnosti uvajanja strožjih kazni, če - poleg tega, da že sodniki ne izrekajo najvišjih možnih kazni - niso prestane v celoti.

12. ALTERNATIVNE KAZNI

Kot kaže problema prezasedenosti ni več moč reševati z gradnjo novih zaporov, saj kaznovalna politika, spričo realne finančne omejenosti, podaja vedno večjo veljavo temeljnemu načelu, da je odvzem prostosti skrajno sredstvo, ki naj bo uporabljeno le, če bi bile alternativne sankcije neustrezne.

Spoznavanje o škodljivosti kratkotrajnih kazni zapora je lahko spodbuda tudi za uvajanje alternativnih kazenskih sankcij, zlasti za večjo uporabo denarnih kazni.

Naj samo omenim dve alternativni obliki obravnavanja kaznivih dejanj (Skupno poročilo o delu državnih tožilcev za leto 2001, 2002 : 17 – 22):

- ❖ Od 1995 je v veljavi *odložen pregon*, ki hitreje in učinkoviteje sproža poravnavanje škode, plačilo prispevkov v korist javnih ustanov, plačilo prispevka v dobrodelne namene, koristna dela, poravnavo preživninskih obveznosti in plačilo prispevka v sklad žrtvam kaznivih dejanj.
- ❖ Druga oblika (izvaja se od leta 2000) je *poravnavanje*, kjer se konfliktne situacije, pogojene z ravnanjem osumljenca, odpravijo z izpolnitvijo sporazuma, ki najpogosteje pomeni opravičilo ali plačilo ter odpravljanje škode.

Zlasti pri manjših kriminalnih dejanjih brez žrtev je smiselno storilce deprizonizirati z alternativnimi kaznimi in jih s tem izločiti iz kaznovalnih institucij, kar pomeni dekriminizacijo manjših kaznivih dejanj.

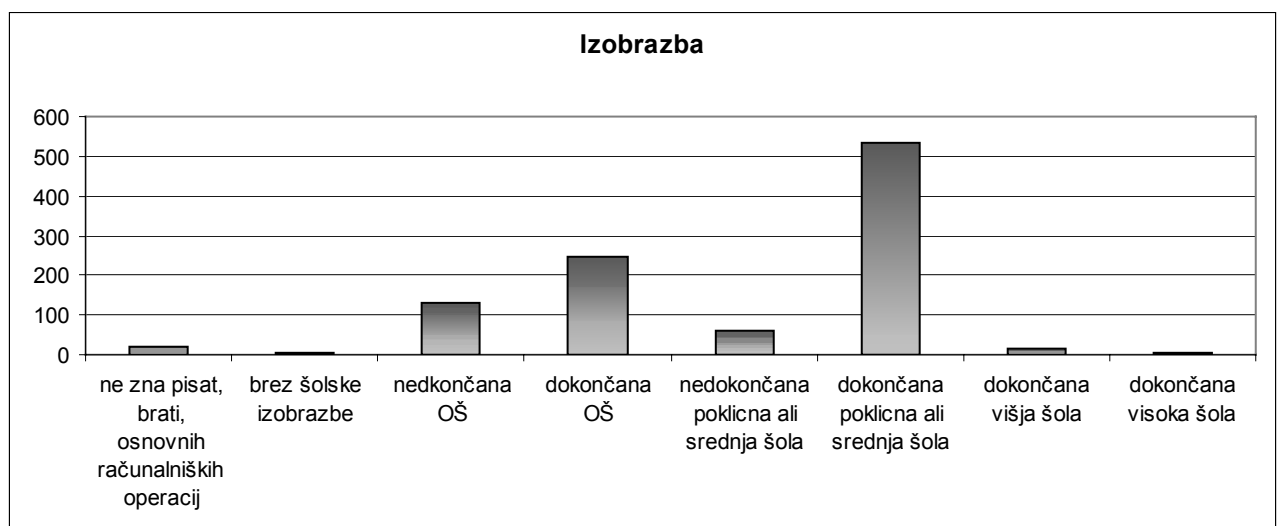
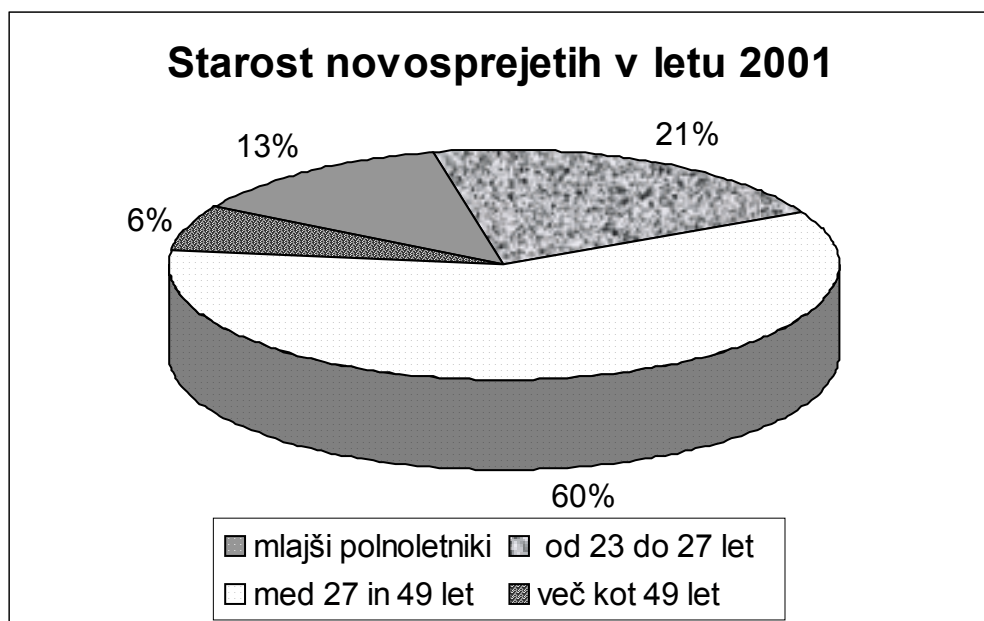
Premik v tej smeri je nakazan tudi po novem zakonu, ki je v določenih segmentih popustljivejši od predhodnih, saj »12. člen zakona določenim obsojencem dovoli (v letu 2001 štirim), da med prestajanjem kazni še naprej delajo na svojem delovnem mestu in razen ob prostih dneh, praviloma ob koncu tedna, ko morajo biti v zavodu, bivajo doma« (Letno poročilo 2001, 2002: 38).

Alternativa popolni karanteni je tudi povračilo družbi za storjeno škodo, da se vidi, da skuša popraviti storjeno. »Po 13. členu zakona se izvajajo nadomestne kazni (v letu 2001 v štirih primerih), kar pomeni, da obsojenec namesto zaporne kazni opravlja dela v korist humanitarnih organizacij ali lokalne skupnosti« (Letno poročilo 2001, 2002: 38).

Za lažja kazniva dejanja bi bilo smiselno izrekati alternativne kazni, kar je tudi po naši zakonodaji omogočeno, saj bi se storilci le-teh izognili alienaciji, vplivom zaporske situacije in zaporniške subkulture. Zaporne kazni pa bi bile namenjene obsojencem, ki prestajajo daljše kazni, kar bi tretmajskim delavcem ustvarjalo pogoje za temeljitejše izpolnjevanje zastavljenih resocializacijskih ciljev.

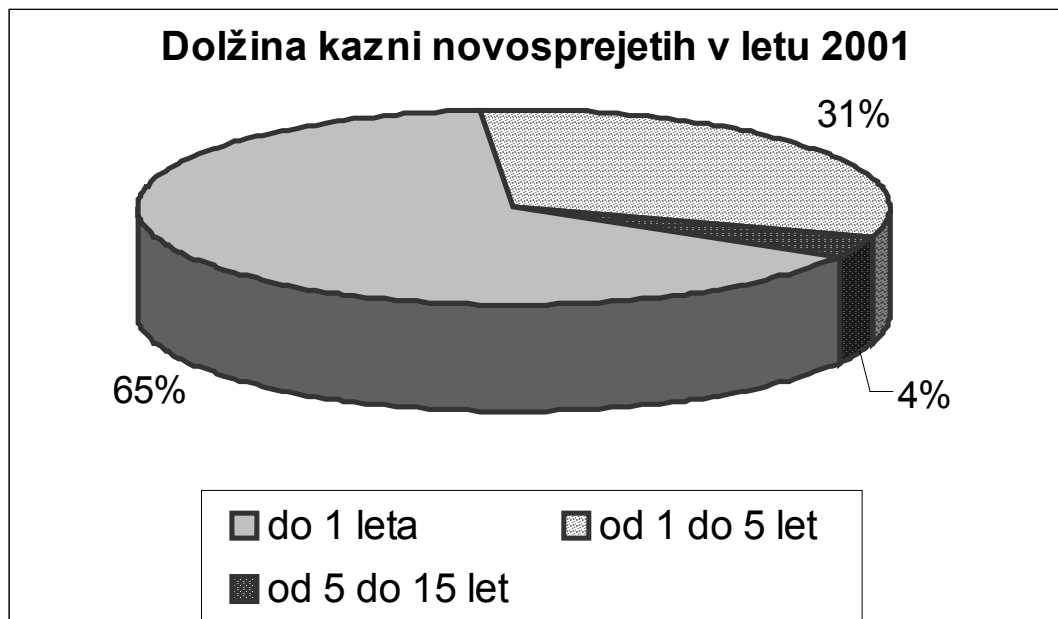
13. SOCIO-DEMOGRAFSKA STRUKTURA OBSOJENCEV

Čeprav je povprečnega zapornika težko določiti, saj bi s tem precej zameglili sliko, so v zadnjem obdobju v Slovenskih zaporih kot prevladujoče razpoznavne naslednje sociodemografske značilnosti: največ je moških, starih med 23 do 49 let, nižjega sloja, nižje izobrazbe, z izrečeno kaznijo do petih let... Največ je takih, vendar je na tem mestu potrebno poudariti, da zapore zasedajo predvsem tisti, ki prestajajo dolge kazni. »Pomen družbenih dejavnikov odklonskega obnašanja se kaže še posebno v dejstvu, da najdemo med preganjanimi in kaznovanimi storilci po pravilu nesorazmerno veliko pripadnikov nižjih socialnih slojev, rasnih, etničnih in drugih manjšin in sploh veliko oseb, ki izpolnjujejo pogoje, da jih kot morebitne izvrševalce odklonskih dejanj prej opazimo ter odkrijemo« (Musek, 1993: 52). V nadaljevanju bom zgoraj omenjene trditve nazorneje predstavil s slikovnimi prikazi.

Vir: (2002): Letno poročilo 2001. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.

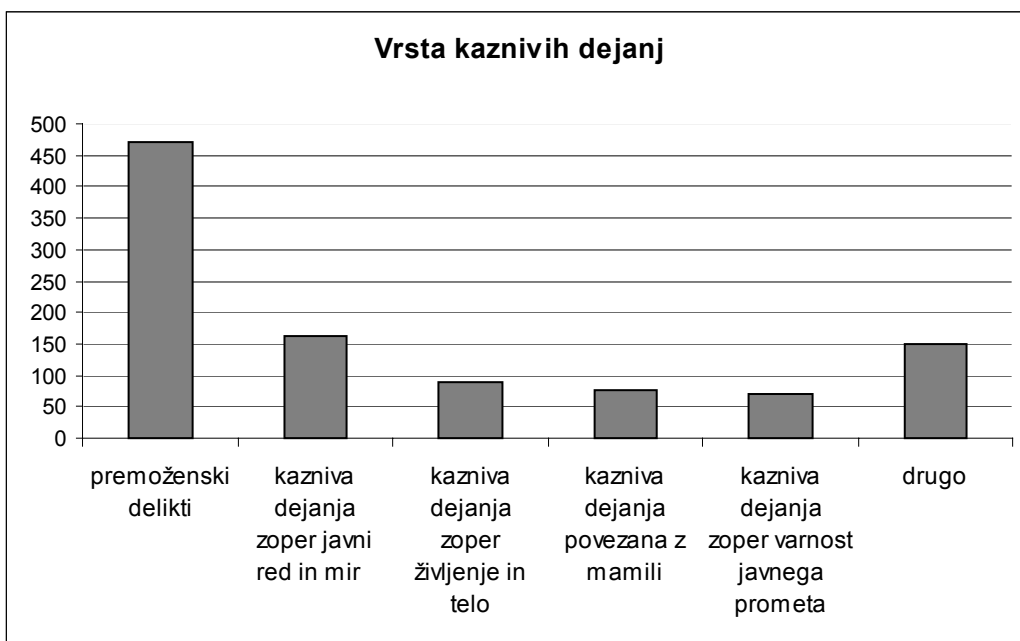
Iz zgornjega prikaza (slika 13.2.) je razvidno, da je največ zapornikov z dokončano poklicno ali srednjo šolo, v zadnjem času pa strokovnjaki ugotavljajo trend popravljanja izobrazbene strukture.

Slika 13.3.: »Dolžina kazni novosprejetih v letu 2001«

Vir: (2002) Letno poročilo 2001. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.

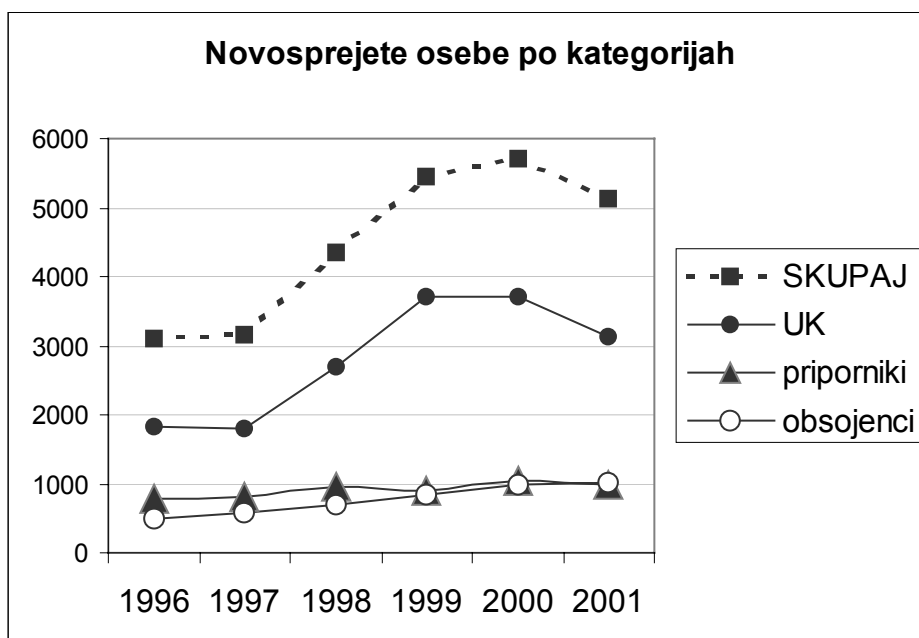
Ker prevladujejo zaporniki z nižjimi kaznimi je za njih smiselna uporaba alternativnih kazni, kar bi pripomoglo izboljšanju stanja prezasedenosti v zavodih za prestajanje kazni.

Slika 13.4. : »Vrsta kaznivih dejanj«

Vir: (2002): Letno poročilo 2001. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.

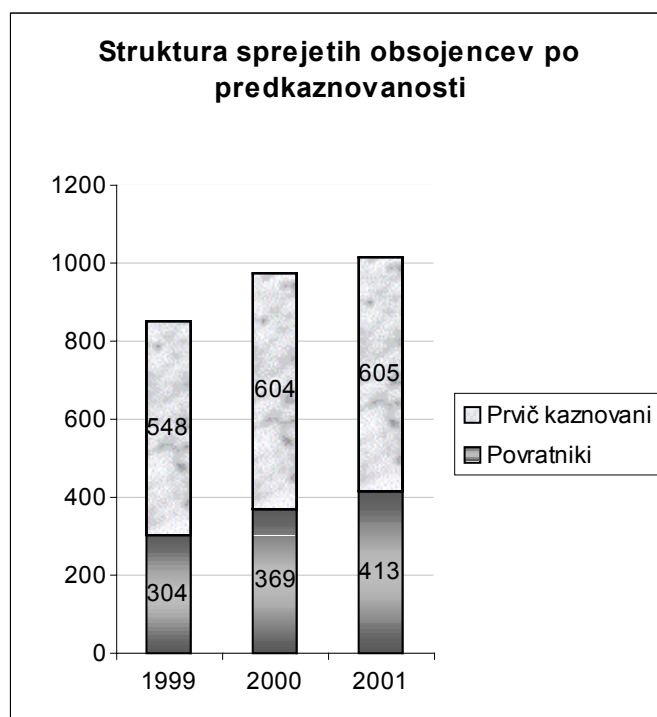
Največ zapornikov (46,3% vseh kaznivih dejanj) prestaja kazen zaradi premoženjskih deliktov.

Slika 13.5.: »Novosprejeti zaporniki po kategorijah«

Vir: (2002): Letno poročilo 2001. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.

Slika 13.5. prikazuje velik porast skupnega števila novosprejetih zapornikov, vendar predvsem na račun povečanja števila upravno kaznovanih oseb.

Slika 13.6: »Struktura sprejetih obsojencev po predkaznovanosti«.

Vir: (2002): Letno poročilo 2001. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.

Število povratnikov med obsojenci narašča sorazmerno z naraščanjem skupnega števila obsojencev. Povratništvo je lahko obravnavano tudi kot pokazatelj neuspešne resocializacije, lahko pa je razumljeno kot normalni osip tretmaja. »Za povratništvo je znano, da je ne glede na spol, približno tretinjski osip« (Pristovšek, intervju – 2002).

Zaporniki se ponavadi odločijo za subkulturno asimilacijo vrednostnega sistema, ki jo je najlažje pojasniti z dvema terminoma: »S *prizonilizacijo*, ki je izbira posameznikove referenčne skupine v zavodu in po prihodu v domače okolje in z *infekcijo*, ki označuje koncentracijo ljudi z vedenjskimi in osebnostnimi motnjami, kar pogojuje prenos subkulturnih vedenjskih vzorcev in kriminalno vedenje. Vse povedano povzroči, da se obsojenci ne znajdejo v normalnem socialnem okolju, temveč obvladujejo le zaporsko situacijo« (Interni podatki Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, 1999).

Vendar se morajo nekateri posamezniki soočati še z drugimi ovirami kot so labilnost, strah (anksioznost) in naučena nemoč. Nemoč je lahko tudi posledica poprejšnje prevelike kontrole v totalnih institucijah in s tem daljšega obdobja neavtonomnega delovanja, ki lahko za sabo potegne veliko hibo, ki bi jo lahko označili celo za neke vrste osebnostno invalidnost v smislu nezmožnosti »normalnega« socialnega funkcioniranja, pri čemer kazen sama ni fizično neznosna, temveč je težja emocionalna plat kazni.

»Zaporniki krivdo za nastalo situacijo pogosto pripisujejo stvarnim dejavnikom: neurejenim odnosom v družini, bolezni in invalidnosti, nezaposlenosti, pomanjkljivi izobrazbi, neurejenim stanovanjskim razmeram in ekonomski ogroženosti ter težavam zaradi vedenja in ravnanja drugih posameznikov ali družbe« (Interni podatki Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, 1999). Stvarni in osebni problemi se v socialnih težavah pogosto povezujejo v obliki začaranega kroga (cirkulus virtuosus) in posameznik pogosto ne zna, ne more ali noče na pravo pot.

V letu 1999 so v slovenskih penalnih zavodih obravnavali 179 tujcev, kar je samo 12,5% vseh obsojencev. Največ tujcev je bilo iz nekdanjih jugoslovanskih republik (Hrvaške, Bosne in Hercegovine in Srbije). 96 jih je poleg zapora dobilo tudi kazen izгона tujca iz države (Letno poročilo 1999, 2000: 23). Stereotip, da so tujci odgovorni za kriminal v Sloveniji, ne drži, je pa res, da tisti med tujci, ki povzročajo kriminalna dejanja, pretežno prihajajo iz bivših jugoslovanskih držav.

Prebivalcev Slovenije je bilo na dan 31. 12. 1999: 1 987 755 (Statistični letopis 2000, 2000: 88). Tujega prebivalstva v letu 1999 po državi državljanstva (mednje spadajo tujci in osebe z začasnim zatočiščem) je bilo v Sloveniji 42 524, od tega večina, se pravi 38 946 iz bivše Jugoslavije (Statistični letopis 2000, 2000: 108). Tujega prebivalstva v Sloveniji v letu 1999 je bilo torej približno **2,14 %**.

V zaporih pa je **12,5%** vseh zapornikov tujcev. Tako naj bi bila po statistiki ta dobra 2 % tujcev v Sloveniji odgovorna za 12,5% kriminala. Seveda je podatek vsaj v zelo majhnem segmentu potrdil obstoječ stereotip o nagnjenosti tujcev h kriminalu. Zanimiva in nujno potrebna bi bila nadaljnja raziskava, ki bi razkrila morebitne vzroke za tako povišano statistično ugotovitev. Morda bi bila na mestu domneva o njihovem slabem ekonomskem položaju, občutku nepripadnosti oz.

nesprejetosti v Sloveniji ali pa celo o določeni stopnji anomalije po doživljanju vojnih krivic. Lahko pa je krivo preprosto dejstvo, da so nosilci zakona nanje bolj pozorni. Kakorkoli že, takšna statistika nikakor ne namiguje, da je tuje prebivalstvo v Sloveniji tisti grešni kozel, ki je odgovoren za obstoj kriminala v naši državi. Ostalih **87,5%** kaznjencev je državljanov Republike Slovenije. Če pogledamo iz te perspektive, pa vzamemo argumente večjemu delu predsodkov o tujcih in njihovi povezanosti s kriminalom.

14. IZOBRAŽEVANJE IN DELO

Idealni cilj institucij izobraževanja je: vsakemu omogočiti izbor takšnega šolanja, ki ga želi, kar bi mu pomagalo pri izbiri poklica.

Problem vključevanja obsojencev v izobraževalne procese je finančne narave, ker poteka samoplačniško, pri tem pa premalo pomagajo centri za socialno delo in zavodi za zaposlovanje.

Pripravljenost za izobraževanje ni tako zelo velika. V principu je tako, da morajo sami izkazati interes, da se izobražujejo. »Šele ko prideš na teren, vidiš, kako težko jih je zmotivirati. Socialni delavci k izobraževanju spodbujajo predvsem mlade, če mislijo, da bo dosežen pričakovani učinek« (intervju z T. J., 2002).

V zaporu se mora naučiti, da uporablja svoje talente (kar zmore), motivacijo (kar hoče) in izobrazbo (kar zna). Z veliko zavzetostjo se tudi pri odraslih doseže marsikaj, vendar ne smemo biti razočarani tudi nad neuspehi, ki bodo v nekem obsegu stalni spremljevalci pri izvajanju resocializacije.

Delovno okolje štejemo za pomembnega socializatorja. Zaporniki se pri delu učijo medsebojnih odnosov, složnosti in reagiranja v vsakdanjih situacijah. Izbira pravega dela je ključna, da bi dosegli svoje zmožnosti za posamezne tipe dela in zainteresiranost, saj je zadovoljstvo pri delu, kot tudi po dobro opravljenem delu, odločujoč faktor pri realizaciji zastavljenih ciljev resocializacije in načrtovanju za poklicno napredovanje. Zapornikom dani ali pridobljeni življenjski cilj odvzame ogromno prostega časa, saj ga morajo čim dejavneje uresničevati in izkoristiti za zmanjševanje kulturnih, družbenih, intelektualnih in drugih zaostankov. Pri delu se lahko konstruira dobro vzdušje, pri čemer se družabno življenje zapornikov lahko omeji na delovni prostor. V zaporih se fizično izolacijo od zunanjega sveta blaži s preokupacijo z delom. Najbolje je za tiste, ki zmorejo svoje interese poiskati med dolžnostmi na delu. Glavna poanta dela ni toliko v tem, da bi se zapornike opazovalo, analiziralo njihovo vedenje, odnos do dela ali vezi na delovnem mestu, kot dejstvo, da se posamezniki sami analizirajo in poiščejo svoj jaz (talent, cilj...).

15. USPEŠNOST RESOCIALIZACIJE SKOZI PRIZMO POVRATNIŠTVA

Za aktivno vključevanje v družbo ni dovolj le uspešnost resocializacije v smislu sprejemanja pravil, norm in vrednot - po tem, ko jih posameznik kritično presodi - temveč je vedno prisoten tudi faktor samoodločanja, ko vrednoti in izbere različne cilje, načrtuje... Uspešnost tretmaja se v splošnem ocenjuje po tem, če je obsojena oseba dovolj pripravljena, da se normalno vključi v življenje izven zapora in ne ponavlja kaznivih dejanj. Vendar tretmajski delavci tudi sprti ocenjujejo objektivne okoliščine, izpolnjevanje tretmaja, ohranjanje stikov s svojci, vzdrževanje abstinence od droge ali alkohola, pridobivanje ugodnosti, uspešnost pri delu in izobraževanju... Ob doslednem in korektnem izpolnjevanju pogojev strokovni delavci precenijo, če zapornik uspešno izvaja zastavljene cilje in predlagajo pogojni odpust.

Nedvomno dobro plat tretmajev gre iskati v dejstvu, da se storilcu kaznivega dejanja nudi pomoč za vzpostavitev drugačnega načina življenja. Napredek se ponavadi izraža ob kakšnih manjših spremembah, ki se jih pri posamezniku lahko doseže, ker pač nekateri velikih sprememb niso sposobni. »Menim, da je uspeh dober pri prvič kaznovanih, ki imajo oporo zunaj, saj se jim zdi vredno potruditi, da dokažejo sposobnost živeti v skladu z zakonom« (P.V., intervju - 2002).

Pri resocializaciji lahko pomagajo institucije, prijatelji (terapevtsko s komunikacijo), sorodniki (materialno), najbolj pa si individuum pomaga, če se odloči spremeniti sam. Pri tem je uspešnejši, če je emocionalno stabilen, osebno trden in ima mobilizirajoči motiv oziroma izziv, da nastalo situacijo reši. Če se odloči za negovanje starih in ustvarjanje novih socialnih stikov in če pri tem sodeluje še nekoliko bolj prizanesljivo okolje, so njegove možnosti, da stopi na pravo pot, precejšnje.

Statistike povratništva odražajo »realno« sliko uspešnosti resocializacije. Pri tem je razlogov za recidiv več, saj se posameznik lahko vrača zaradi zunanjih neurejenih življenjskih razmer, morda se v zaporu dobro počuti ali pa izven institucije ne zna več živeti, prevzame zaporniške navade in se infiltrira v podzemlje.

Kako torej interpretirati število povratnikov po »uspešnih« resocializacijah, ko se njihov manifestni namen ne uresničuje? Če bi se vse aktivnosti, ki so institucionalizirane in pričakovane, res uresničevale, na tem področju ne bi bilo dileme. Sociološki prispevek je prav v raziskovanju nenamernih posledic oziroma v ugotavljanju vzrokov za (ne)manifestacijo želenih ciljev.

Ker je uspešnost resocializacije odvisna od tega, koliko je osebnost že socialno motena in ker se ponavadi z istimi vzorci vedenja vrne v isto okolje, v isti sistem odnosov, v situacijo brez prijateljev, redne službe in je vse skupaj povezano še z alkoholizmom in drogami, so možnosti posameznika, za vstop v družbo po prestani kazni, zelo omejene. Sicer pa imajo različni tipi zapornikov različne možnosti za uspeh.

Omenjene neugodne družbene okoliščine sooblikujejo deviantno obnašanje posameznika in njegove relativno trajne lastnosti. »Resocializiran« posameznik ima po vrnitvi iz zapora še vedno enake preddispozicije (nagnjenost k agresiji, tatvinam, pomanjkljive vrednote) in velikokrat se vrne v isto okolje. Kot dodatek k vsemu zgoraj naštetemu ga na novo onemogoča še stigma, ki je prej ni bilo.

Seveda se na tem mestu upravičeno zastavlja vprašanje, kakšen smisel ima potemtakem sploh resocializacija, če je njena uspešnost dvomljiva?

»Z mojega stališča mislim, da je tretma smiselna, čeprav na vprašanje, kako uspešen je, ni moč odgovoriti. V vseh državah, ne glede na kaznovalno politiko države, je povratništvo vedno prisotno« (Meglič, intervju 2002).

Kot kaže je vedno nek delež ljudi, ki jih družba izloči. »Pri nas ni povratništvo nič večje kot kjerkoli drugje. Nasprotno, mislim, da se v slovenskih zaporih dobro dela« (Kotnik, intervju - 2002).

Povratništvo ni nujno znak neuspeha tretmaja. Ravno tako je na področju alkoholizma recidiv in vemo, da je to sestavni del zdravljenja. O kakšnih globalnih osebnostnih rekonstrukcijah je težko govoriti, je pa možno delovati na tistih dinamičnih rizičnih faktorjih, ki jih je mogoče spreminjati. Trditev je možno podkrepiti s primerom, da se zelo veliko kaznivih dejanj naredi pod vplivom

alkohola ali drugih oblik zasvojenosti in ker vemo, da se z obravnavami, ki se ukvarjajo z odvisnostjo, ti segmenti lahko korigirajo in je določeno abstinenco možno vzdrževati, se v zaporih to striktno izvaja. Kasneje, po prihodu iz zapora, lahko seveda pride do ponovnega recidiva pri alkoholu in posledično pri storitvi kaznivega dejanja.

Navkljub vsemu resocializacijskih tretmajev ne gre opustiti, vsaj dokler je nekaj izgledov za pozitiven iztek. Če drugega ne, se kaznjencu olajša, da tak kakršen je, najde svoje mesto v družbi in se ima, s pridobitvijo poklica ali zaposlitve, možnost izdvojiti iz začaranega kroga povratništva in verige neuspehov. Bivši kaznjenci morajo ob veliko močnejših najti nišo zase, kar glede na to, kako okolica prenaša njihovo drugačnost, ni ravno lahko.

Glede na povedano je slutiti, da se približno ve, kaj je, upoštevajoč razmere v družbi, na tem področju moč narediti. Zato so si z znižanjem pričakovanj o resocializacijskih uspehih zapori postavili nalogo nuditi pomoč za samopomoč in rehabilitacijo ter posamezniku zagotavljati uspešnejše in ustrežnejše življenje po prestani kazni.

16. TEŽAVE POSAMEZNIKA PO PRESTANI KAZNI

Ko posameznik pride na prostost, se zave, da vrednote, ki jih je v zaporu sprejel, ne pomenijo dosti, saj zunanji svet bivšim kaznjencem ni naklonjen. V instituciji ima podporo vse skupine, ki skušajo doseči enak učinek, zunaj pa je sam proti vsem, saj dejstvo, da je »resocializiran«, ni v skladu s splošnimi pričakovanji družbe. Obnašanje storilca kaznivega dejanja v modificiranih družbenih okoliščinah, ki se precej razlikujejo od zaporskih predvidevanj, še dodatno otežujejo sedimentirane negativne izkušnje in nezaupanje v življenje na prostosti. Kazen je vse, kar jim da vedeti, da so nekoč storili napako, kar jih poniža, osramoti, izključi, tako da na prostosti naletijo na hlad, ravnodušnost, nepotrebno vprašanje...

Procese integracije zavira tudi njihova samopodoba, saj kazen pusti na osebi pečat in morda se ravno skozi to, kako to sam doživlja, oblikuje njegov odnos do družbe. Negativna samopodoba je odraz dejanske stigme ali pa samo predpostavljeno etiketiranje iz percepcije obsojenca, ki je prestal kazen.

Zaporska situacija, resocializaciji navkljub, pogosto vodi v deficitni osebni razvoj od stanja pred vstopom v institucionalno okolje. Nazadovanje obsojenca po prestani kazni skušam ponazoriti z omejeno zadovoljenostjo potreb, pri čemer se opiram na hierarhijo potreb po Maslowu (Maslov, 1982: 148-151).

- ❖ Že njihove osnovne fiziološke potrebe so lahko omejene, kar je posledica slabega socialnega položaja.
- ❖ Deficit zadovoljenosti statusnih potreb je posledica padca na družbeni lestvici, doživljanje svojega položaja pa si še dodatno omeji z nizko stopnjo (samo)spoštovanja.
- ❖ Zaradi alienacije in same teže storjenega kriminalnega dejanja so reducirane tudi družbene potrebe po pripadnosti, identiteti, ljubezni in solidarnosti, saj ga družba (ne)upravičeno izloči.
- ❖ Potreba po socialni varnosti je - ob zanemarjanju fizične varnosti, ki je zaradi maščevalnih vzgibov in obračunavanj tudi lahko problem – zelo omejena.

- ❖ Najvišja potreba po samoizpolnitvi je zelo težko izvedljiva, še posebno ob nezadovoljenih zgoraj naštetih potrebah.

Če želi posameznik v družbi »normalno« funkcionalni, mora zadovoljiti tako osnovne fiziološke potrebe (tu potrebuje motivacijo za delo; nekoliko sicer pomagajo Centri za socialno delo z denarno pomočjo), kot tudi – za posameznika še težje zadovoljive – psihološke potrebe (potrebe po druženju, ljubezni, naklonjenosti, uveljavljanju, samouresničevanju, osebni rasti), ki jih bivšim zapornikom skoraj praviloma primanjkuje. Slabo zadovoljene psihološke potrebe delajo preglavice tudi fiziološkemu stanju telesa (psihosomatski problemi: hiranje, preobjedanje, nespečnost, zatekanje k alkoholu, drogam).

Ob upoštevanju omejenosti realnih življenjskih potreb je logična posledica, da je želje posameznikov še težje udejanjiti. V luči zgoraj naštetih oteževalnih okoliščin in situacij, ki se medsebojno prepletajo, je moč razumeti začarani krog povratništva, ki ni nujno rezultat neuspešne resocializacije.

S Parsonsovo sistemsko AGIL shemo (Parsons, 1976: 198) v nadaljevanju razlagam obsojenčeve dejavnosti po prestani kazni, s katerimi namerava - preko temeljne akcije - realizirati v zaporu pridobljene vrednote in jih uveljaviti ob postopni integraciji v družbo:

A - situacijska adaptacija

G - doseganje ciljev

I - integracija v podsisteme

L - vzdrževanje vrednotnih vzorcev

A - Posameznik ne sme ponotranjiti stigme in poskušati zaživeti življenje brez kriminala. Velike ovire - posledica inkarceracije - so dejstva, da ni ekonomsko samostojen, izgubi prijatelje, službo, ne vidi perspektive...

G – Posameznik mora imeti jasno načrtane, vendar realne cilje in vso energijo vložiti v njihovo realizacijo. Pri doseganju motivacijskih ciljev posameznik pogosto naleti na prenekatere ovire, ki so subjektivno drugačne in različno velike. Ovira je lahko zunanje okolje, situacija, v kateri se je znašel, morda lastna razpetost med dobrim in zlim (borba med motivi) ali pa osebne frustracije,

duševne obremenitve, krize... Celo tako hude, da življenjskih ciljev ni mogoče doseči.

I – Integrirati se mora v družbo. Še bolj kot »normalen« posameznik, mora družbi dokazovati, da se je spremenil. Najlažje in najosnovnejše je sprejetje s strani družine in prijateljev, veliko težje pa premaga rigidnost stigme preteklega dejanja pri sosedih, ki ga nekritično obsojajo, brez uvida v njegov najnovejši položaj ali obnašanje. Veliko je torej odvisno od stopnje tolerantnosti do bivših zapornikov v določeni družbi. V ZDA, na primer, se zaporniki po prestani kazni precej lahko vključijo v družbo in normalno funkcionirajo naprej.

L – Vzdrževati mora vrednotne vzorce priučene v instituciji, v pomoč pri tem naj bi mu bila družina in nenazadnje njegova vest, kar je glede na situacije, pogoje in skušnjave, s katerimi se posameznik po prestani kazni sooča, zelo težko izvedljivo.

16.1. Stigma kot posledica družbene determiniranosti

Zavračanje bivših kaznjencev se kaže ponavadi v tem, da se v svojem delovanju in razmišljanju - v odnosu do kaznjenca -pripisuje nekritično prednost sebi. Odrasel človek si ponavadi svobodno izbira, kaj bo delal, s kom se bo družil, se osebno razvijal in napredoval. Vse to pa je v razmerah, ki jih povzroči stigma, precej onemogočeno. Družba poudarja odklon od skupnih sociokulturnih vedenjskih norm in bivšega kaznjenca prikrajša za občutek pripadnosti. Posledica so: stigma, odklanjanje, občutek ogroženosti in beg iz teh odnosov.

Po prestani kazni so ljudje ponavadi vrženi v situacijo, da tudi tisti, ki so trdno odločeni spreobrniti se, nimajo veliko priložnosti, da se v družbo vklopijo. V sodobnih družbah, ko status ponavadi ni pripisan, ampak je pridobljen in vsak dosega individualne rezultate, se mora zapornik zelo potruditi, saj je dotlej pridobil le močno stigmo kriminalca, ki nedvomno zavira realizacijo individualne uspešnosti. Velikokrat obtiči in trud je neznanski, da svoje življenje normalizira. Tako je, četudi pride iz zapore uspešno resocializiran, še vedno družba tista, ki je daleč od sprejemanja kaznjenca kot nekoga, ki je odslužil svojo kazen. V nekem smislu je zaprt celo življenje, saj nima moči določati svoje prihodnosti in

družbi, v kateri živi, preprosto ne more uiti. Zapornik s samopercepcijo preko – morda celo upravičenih - stališč iz zunanjega okolja, mnenja drugih ponotranji. Postanejo del njegove osebnosti, ga vodijo, usmerjajo, aktivirajo, zavirajo, tlačijo... Informacije, posameznikov iz okolja, namreč sprožijo pri zapornikih afektivna emocionalna čustva, ki zelo otežijo dinamično realizacijo resocializacije. Po drugi strani pa lahko tuja stališča angažirajo v posamezniku pozitiven odnos do družbeno sprejetih delovanj in obratno, negativnega do neželenih.

Stigma označuje neko posameznikovo lastnost, po kateri se loči od večine tako, da jo ima večina, kot tudi sam, za odklonsko. Vendar kljub temu, da bi lahko govorili o upravičenosti postavljanja vrednotnih sodb in občutkov ogroženosti ob navzočnosti bivših kaznjencev, tovrstna mnenja ne bi smela označevati objektov, temveč izražati le občutke (biti ekspresivna). A v praksi občutki in reakcije vsakodnevno namigujejo na lastnosti objektov in jih celo sprožajo.

Bivši kaznjenelec se kot reflektivno bitje zaveda samega sebe in čeprav čuti, da je degradiran, odnos okolice do sebe ponotranji. S pridobitvijo stigme ne prevzame le vloge kriminalca, ki je delno upravičena, ampak tudi individualna stališča drugih do te vloge, čeprav včasih niti ne soupadajo z vlogo, temveč so potencirana ali izkrivljena zaradi nevednosti in preventive. Na ta način pripisana vloga zavzame posameznika kot celoto in sicer kot fizično, čustveno, intelektualno in psihično bitje. Kriminallec je izločen, ker se zaveda svoje krivde. Lahko pa pride do zasuka in obratne reakcije, ko občutek krivde, ki ga bivši kaznjenelec ima, zbledi, saj se ne čuti več pripadajočega ali odgovornega »isti vrsti«.

»Stigme pri tem marsikdaj sploh ni mogoče odstraniti. Obstaja še, ko ni več potrebna, pri kakih hudih dejanjih pa se celo prenaša na deviantove bližnje« (Pečar, 1992: 207).

Stigmatizacija pomeni, da so obsojenci etiketirani kot kriminalci, ki so problematični in nevarni, zaradi česar jih je potrebno nenehno nadzorovati in preverjati. Stigmatizacija določa njihov socialni položaj, vpliva na njihovo podobo o samem sebi in na izbor referenčnih skupin tudi po odpustu.

»Stigma je predvsem odvisna od vrednot in moralnih norm družbenih skupin in slojev, iz katerih deviant izhaja, hkrati ko so razlogi zanjo tudi socialno–psihološke, družbene, psihološke in še kakšne narave« (Pečar, 1992: 207).

»Za stigmatiziranje je torej ključnega pomena, da je posameznik – kot storilec nečesa prepovedanega (kaznivega dejanja, prestopka, prekrška...) sploh prijet. Če ni odkrit, prijet in obravnavan, se ga proces stigmatiziranja ne dotakne, ostaja čist, ni nobenega kontrolnega postopka, in še več, sam lahko obsoja in stigmatizira druge, sebi enake, ali glede na njegovo dejanje, celo boljše« (Pečar, 1992: 207 –208).

Ko družba posameznika stigmatizira, ga namesti v okvire svojih institucij in izolira, s tem prekine njegove povezave v socialne mreže in odnose. »Stigma ima pogosto za posledico posebno vrsto mobilnosti navzdol« (Ule Nastran, 1999: 200). Posledica alienacije je lahko apatija, ki se izraža z begom, odklanjanjem in prekinitvijo stikov z okoljem. Težko je reči, ali je to za posameznika dobro ali slabo. Izolacija od okoliščin, ki so ga privedle v zapor, je koristna, a se hkrati izbrišejo tudi vse pozitivne povezave.

Ko bivši kaznjenelec spozna in interiorizira svojo zasebno ločenost ali razdvojenost, se oblikujejo posebne identitete, ki se udejanijo oziroma se situacijsko realizirajo. Sam pri sebi lahko spreminja svojo zavest oziroma vizijo o sebi, konstruira nove oblike vedenja in išče alternativne dejavnosti, ki bi ga na novo zaznamovale. Se torej samorealizira. Nalašč je izpostavljena samorealizacija, ker se lahko zgodi, da zamenja način življenja, a se bivši kaznjenelec še vedno enako dojema. Čeprav želi ohraniti identiteto, ki jo je imel pred kaznivim dejanjem in je bila veliko širša od pripisane vloge kriminalca v družbi, je zapornika treba usposobiti do te mere, da bo mentalno prerasel okolje, ki ga je poprej omejevalo in zapeljalo, saj se po prestani zaporni kazni prav tja ponovno vrne. Skušaja se integrirati, a pri normalnem vključevanju v družbo ga ovira nesigurnost iz okolja, saj ga ljudje neformalno nadzorujejo, če ne drugače pa z opreznostjo.

Posameznik ima občutek, da vsi vedo, kaj je zagrešil (kar pogosto celo drži), zato vsrka, interiorizira svojo vlogo, ki si jo je delno »zaslužil«, v celoti pa mu jo je pripisala skupnost.

Človekova eksistenca je postala možna le skozi odnose z ljudmi, zato je zelo pomembna človeška rehabilitacija, saj mora kaznjeneц imeti občutek, da je sprejet in da iščejo ljudje v njem tudi kvalitete in ne le motnje v njegovem vedenju. Po vrnitvi iz zaporov se usklajuje z družbo in da bi zavestno prebil stereotipe, se v samoobrambi izdaja za nekaj, kar ni, oziroma za nekoga brez napake. Ko skuša prikriti vsako svojo negativno lastnost, se obnaša poudarjeno normalno in izogiba tistim, ki ga nadzorujejo, ker bi ga lahko razkrinkali. S takim predrugačenjem prikriva svoj jaz in podpihuje v glavah ljudi predstavo o zvižanosti, hinavskosti in zahrbtnosti »resocializirancev«. Tako se resocializacija v vsakdanjem življenju težko udejanja, saj nepristno, simulirano vedenje pušča v soljudih dvome in dela še večji razkorak med subjektivnim občutkom nove identitete in pripravljenostjo družbe priznati to identiteto. Identiteta jaza je torej močno odvisna od tega, kako okolje posameznika sprejema, saj ga veliko bolj kot fizična ločitev, prizadene socialna ločitev od skupnosti, ki ga zavrže.

Erikson v 60ih letih govori o razvoju identitete kot o razvoju krize, pri čemer so krize produktivne, če obstajajo tudi sposobnosti, da se posameznik z njimi sooča, jih predela in razreši. Tako skupina posameznikov, ki predelajo vse krize do odrasle dobe, obvladuje svet, si prilagaja okolje in ga kontrolira. Vendar tem kriterijem zrelosti ne zadostijo vsi odrasli (nikakor ne zaporniki), saj je večina populacije marginalizirane, svet pa oblikuje le manjšina odraslih.

Pri kompenzaciji za identitetne izgube je zelo pomembna terapevtska vloga družine, saj se identiteta razvija preko posnemanja pomembnih drugih in ob ponotranjenju pravil skupine. Funkciji družine, ki pomagata, da posameznik ponovno zaživi po prestani kazni, sta poleg ekonomske tudi (re) socializacijska, ki pomaga vzdrževati trdne sklepe in emocionalna, ki daje oporo ob zavračanju drugih. Družina tako poskrbi za stabilizacijo odrasle osebnosti.

16.2. Determiniranost posameznika z njegovim mikro okoljem

Pomembno je izpostaviti, da pogosto ponovno izvršeno kriminalno dejanje ni posledica neuspešnosti tretmaja, temveč družbenih okoliščin obsojenca po odhodu iz zapora. »Širšim družbenim priložnostim in pogojem je potrebno dodati tudi družinske priložnosti (socio-ekonomski status družine – materialne, nastanitvene pogoje, izobraževanje, zaposlenost, družinske odnose in strukturo družine) vpliv kriminogenih skupin in okolja...« (Knežić, 2001: 37).

Ker se rizični dejavniki kriminalitete medsebojno prepletajo, akumulirajo in med njimi ponavadi delujejo kavzalne zveze, jih je zelo težko prepoznavati.

Negativnim vplivom družbeno ekonomskih razmer, ki so v družbi neenakomerno razporejene, so najbolj izpostavljeni ravno tisti, ki so najmanj izobraženi, brezposelni, brezdomci... »Prestopniku, ki mu konvencionalno življenje že itak ponuja zelo malo (ali celo nič), pa utegne kazen še bolj omejiti spekter možnosti zakonitih izbir in priložnosti...« (Kanduč, 1996: 231). Kljub temu imajo bivši obsojenci vseeno interes po spremembi socialnih razmerij, ki jih delajo brezmočne. In ker so realne možnosti za resocializacijo nekoga močno znižane, ki je več let preživel v zaporu - in je njegovo fizično, še bolj pa psihčno stanje na meji invalidnosti - , je predvsem od podporne mreže znancev, sorodnikov, družbenih faktorjev in seveda njegove lastne odločitve odvisno, na katero stran bo gravitiral.

Glede na to, kje so po teoretičnem prepričanju vzroki za kriminaliteto, se preventiva usmerja na posameznike ali skupine, na storilce ali žrtve oziroma okoliščine (situacije), ki peljejo v kriminaliteto. Socialna prevencija je usmerjena na spreminjanje (rekonstrukcijo) socialnega okolja potencialnih ali dejanskih prestopnikov. Njen namen je zmanjšati socialne in ekonomske priložnosti, ki porajajo kriminaliteto (Brinc, 1993: 219).

Ker moramo torej posameznika vedno prepoznati znotraj konkretnih okoliščin njegovega kulturnega in socialnega konteksta, se v predodpustni fazi sodelovanje z zunanjimi ustanovami in neformalnimi socialnimi mrežami obsojenca intenzivira.

16.3. Delo obsojencev po prestani kazni

»V letu 2001 je delež obsojencev, ki so imeli po odpustu urejeno zaposlitev, dosegal 44,9 %, kar je enako kot v preteklem letu. Težavnost zaposlovanja je večja pri obsojencih, ki že pred nastopom kazni niso imeli zaposlitve« (Letno poročilo 2001, 2002: 44). Procent tistih, ki imajo ob odhodu iz zapora urejeno zaposlitev, je precejšen, a vprašanje je kakšna dela dobijo (pranje avtomobila) in kako dolgoročna so.

Po izkušnjah socialnega delavca Miha Jeraša, samo približno 0,1 odstotka nekdanjih zapornikov najde redno delo (glej Jeraš v Volk in Stanković, 2000: 19).

Bivši zaporniki težko dobijo zaposlitev, saj je krivda v nasprotju z odgovornostjo. Neodgovorno s strani podjetja bi bilo, če bi brezskrbno zaposlil nekoga s tatinsko preteklostjo. Zato si podjetje zamisli strategijo razvoja in zaposluje ljudi, za katere meni, da mu ne bodo prinašali negativnih posledic. Pri bivših zapornikih je tveganje pri tem večje. »Hitro menjavanje priložnostnih del (vzrok za to je tudi nizka izobrazba), svojevrsten slog življenja, v katerem je zelo malo stalnosti, takšni ali drugačni deficiti, mnogokrat tudi na čustvenem področju, odvisnost – to so značilne »napake«. Take, ki bi marsikaterega delodajalca odvrnile, še preden bi sploh vedel, da je človek, ki stoji pred njim in se poteguje za službo, nekdanji zapornik« (Volk, 2000 b: 19).

»Če se nekdo od bivših kaznjencev pojavi pri meni, je diplomatski recept, ki ga dobi, naj še bolj prikrije to svojo preteklost, ki ga lahko ob prvem stiku z delodajalcem bremeni in tako označuje, da je dejansko na dnu tistih potencialnih kandidatov, ki bi jih nekdo hotel vzeti« (Remše, intervju - 2002). Problem pri zaposlovanju bivših zapornikov se pojavi, ker delodajalci kandidatov ne izbirajo zaradi ene same pozitivne lastnosti (intelekt, vznesenost, ali zagrizenost), temveč zaposlujejo celovito osebnost, ki ji v prvi vrsti lahko zaupajo. Zato se pojavi tipična postzaporniška dilema ali kriminalno preteklost delodajalcem zamolčati in uspjeti s kalkulacijo, ali pa biti pošten do družbe in si zapraviti priložnost za zaposlitev.

Teoretično je s strani zavodov za zaposlovanje pripravljenost za pomoč vedno podana, vendar se pojavlja problem prepoznavanja bivših obsojencev na vhodu, ker se želijo skriti in stopiti z normalno populacijo. »V zadnjih sedmih letih je bilo bolj malo poskusov, da bi posamezniki sami prišli na zavod. Mreže, da bi mi hodili v zapore ni, ampak če ni osebnega stika, mislim, da se takšni posamezniki v našem zavodu porazgubijo oziroma se kot taki sploh ne predstavijo« (Remše, intervju - 2002).

Ena izmed alternativnih oblik zaposlovanja bivših obsojencev so zagotovo javna dela, s katerimi se jim lahko ponudi priložnost, da bi se oddaljili od kriminalnih dejanj. Sprva so bila javna dela koncipirana za prvo kategorijo, najmanj izobraženih, nebogljenih, najstarejših, najbolj rizičnih... Zdaj se pa dogaja, da so vsi razpisi na peti, šesti in sedmi stopnji, tako da delodajalec potencialno na račun proračuna dobi cenejšo delovno silo, s tem pa kategorije težje zaposljivih oseb – kamor sodijo tudi bivši zaporniki – pri javnih delih ne dobijo priložnosti. Javno delo je sicer najdražja oblika dela posebnega pomena, vendar še vedno veliko cenejše od financiranja prestajanja kazni. Pomisleki so v agregiranju in še večjem afirmiranju bivših obsojencev, ker se ponovno znajdejo v skupni subkulturni situaciji, čeprav si tudi oni po prestani kazni zaslužijo zbežati iz nevarnih kvot okolja, ki jih je v to pahnilo. Pri tem imamo opravka z normalno delazmožnimi ljudmi, ki so v preteklosti zagrešili kriminalna dejanja, kar jih močno onemogoča na konkurenčnem trgu delovne sile, ponovno vzpostavi stigmatiziranost in jih odrine na periferijo.

16.4. Vključevanje centra za socialno delo pri pomoči zapornikom

Pridobljeni podatki o obsojenčevi družini in njegovem življenjskem okolju omogočajo vzpostavljanje resocializacijskih programov, kar v realnosti pomeni razumevanje in zmanjševanje nastale krizne situacije, spremljanje zadovoljenosti njegovih osnovnih potreb in reševanje aktualne socialne problematike po prestani zaporni kazni. V kolikor okoliščine niso ustrezno zadovoljene, mu Center za socialno delo zagotovi konkretne oblike socialne pomoči, kot so: denarni

dodatek, nastanitev, prehrana, sodelovanje z Zavodom za zaposlovanje in delodajalci. Pri obsojencih, ki imajo lastne družine, mora biti sodelovanje usmerjeno tudi k razreševanju težav, ki jih imajo le-te zaradi odsotnosti družinskega člana. Okolje mora biti namreč ravno tako pripravljeno na vrnitev obsojenca.

Za uspešnost resocializacije je ključnega pomena razvijanje pozitivne socialne mreže obsojenca, kjer so pozitivni člani v njihovi socialni mreži zelo šibki in bolj redki ter se ob daljši odsotnosti zapornika iz lastnega okolja še potencirano razrahljajo in razredčijo. Socialna podpora posamezniku je odvisna od trdnosti, globine, zanesljivosti in razpredenosti njegove socialne mreže, saj je z občutkom odrinjenosti iz svojega domačega življenjskega okolja tudi njegova motivacija in zmožnost za uspešnejše življenje nižja.

Izvrševanje kazni neredko oblikuje takšno socialno vlogo, ki posamezniku zmanjšuje možnosti, da bi še kdaj normalno zaživel v vseh izvenzavodskih vlogah. Socialna težava je toliko večja, kolikor bolj je posamezniku odvzeta socialna vloga, ki jo je imel, a je ne more več izpolnjevati, ker se pojavi v novi socialni vlogi obsojenca.

Kadar gre za dolge kazni, nekateri izgubijo stanovanja, če gre za kazen več kot eno leto, ostanejo brez zaposlitve in v nastali situaciji nujno potrebujejo tovrstno institucijo kot je Center za socialno delo. Vendar so želje in pričakovanja obsojencev pred odpustom iz zapora pogosto v neskladju z realnimi možnostmi.

»Problem je, da teh ljudi enostavno nimamo kam namestiti, v Sloveniji namreč ni posebnega mesta oziroma takih zavodov, stavb, stanovanj, da bi bili namenjeni tem ljudem« (Govekar, intervju - 2002). Problem nastanitve je največji pri tistih, ki nimajo omogočenih sorodstvenih povezav, družba sama pa tudi ni poskrbela za to, da bi jih lahko po prestani kazni kamorkoli namestili (recimo v domove za ostarele, v samske domove), zato jim zelo težko priskrbijo sobe. »Navadno se ljudje obračajo na nas, ker se znajdejo v težki situaciji, sploh tisti, ki prestajajo daljše kazni, za kar potrebujemo veliko mrežo ustanov, kot sta na primer Stanovanjski sklad in Zavod za zaposlovanje.« (Govekar, intervju - 2002).

17. SODELOVANJE MED INSTITUCIJAMI

Socialna pomoč, ki je usmerjena na iskanje rešitev osebnih stisk in težav v medosebnih odnosih znotraj ožje in širše socialne mreže, vključuje tesno in koordinirano sodelovanje z zunanjimi ustanovami (s centri za socialno delo, z zavodi za zaposlovanje in z drugimi javnimi zavodi ter različnimi nevladnimi organizacijami) in z za posameznika pomembnimi drugimi (Interni podatki Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, 1999).

Glede na izpostavljenost pomembnosti sodelovanja med zgoraj omenjenimi ustanovami in organizacijami, sem pričakoval medsebojno prežemanje pristojnih institucij tudi pri konkretnem delovanju. Ob dejstvu, da so mnenja o usklajenosti dela na tem področju med strokovnjaki deljena, ugotavljam, da je pri izvajanju skupno zastavljenih ciljev veliko preprek in omejitev. »Mislim, da je predvsem pri nas problem v tem, da ni več važno, kaj narediš, ampak kaj napišeš. Tako imamo ogromno dela z administracijo, premalo pa za druge zadeve« (Govekar, intervju - 2002).

Najbolj zgledno sodelovanje je zaznavno med zavodi za prestajanje kazni in centri za socialno delo, kar je razumljivo glede na univerzalnost in zakonsko določenost izvrševanja pomoči in strokovnega dela z obsojenci. »Sodelovanje predvsem med centri za socialno delo in med zavodi je usklajeno in je reden, uveljavljen proces, ki poteka že dolgo časa. Zavod za prestajanje kazni praviloma vedno zaprosi center za socialno poročilo s terena in to je eden izmed elementov, ki se ga upošteva pri izgradnji programa, po katerem obsojenec izvaja kazen (Kotnik, intervju - 2002).

Pri tem so prav gotovo sodelovanja med nekaterimi zavodi in centri boljša, med drugimi slabša, odvisno od zmožnosti posameznih centrov, kazenske zasedenosti in seveda pogojev, ki jih lahko nudijo obsojencu pri njegovi resocializaciji.

»Ta način sodelovanja je možen in odvisen od naše pripravljenosti, pripravljenosti ostalih ustanov in predvsem obsojenca samega (P.V.,intervju - 2002). Kaže, da je sodelovanje med institucijami precej odvisno od

posameznega strokovnega delavca in njegove iniciative, prodornosti in interesa, sistemsko delo pa je pri tem zanemarjeno. »Obiskov po zaporih sem v zadnjih sedmih letih opravil malo manj, s tem pa seveda kaznjenci v zaporih zame niso vedeli. In s tem, ko je bila količina svetovancev oziroma brezposelnih v zavodu čedalje večja, je tudi v mojem realnem času postpenala šla v periferijo« (Remše, intervju - 2002).

Zavodi za zaposlovanje bodo vedno vabljeni s strani zavodov za prestajanje kazni, ker so s to populacijo tudi frontalno soočeni, da bodo vsaj formalno prisotni, že zato da kaznjenci vedo, da se tam lahko prijavijo. Splošno ozaveščanje je še vedno potrebno, zato tudi zavodi za zaposlovanje ne bodo izginili, čeprav so trenutno vsi njihovi ukrepi na kolenih. Boljša projekcija bi bila, da bi se delo vseh vpletenih institucij, predvsem v smeri vzpostavljanja zaupanja vrednih personalnih stikov, nadgrajevalo in se ne bi opravljalo zgolj funkcij uveljavljanja pomoči in informiranja, temveč bi se tudi spodbujalo k premagovanju neugodnih življenjskih okoliščin pri vzpostavljanju drugačnega načina življenja. Večina jih potrebuje veliko spodbude, da lahko zaupajo v svoje sposobnosti in ne obupajo že v začetku prilagajanja na novo življenje. Težje uspejo predvsem tisti, ki imajo težave z različnimi oblikami zasvojenosti in med prestajanjem kazni niso bilo dovolj kritični do osebnih problemov.

»To področje je potrebno izgrajevati in to je odvisno od socialnosti posamezne družbe. Centri so tisti prvi naslov, vendar se že kar nekaj časa ravno tako vključujejo nevladne organizacije, prostovoljci, Karitas.... Potrebe po tem pa so vedno večje kot jih institucije bodisi vladne ali nevladne lahko nudijo« (Kotnik, intervju - 2002). Bolj kot je neka družba socialno naravnana, več socialne varnosti je za vse člane družbe - tudi za bivše obsojence, ki se v družbo vračajo.

18. ZAKLJUČEK

Ker se posamezniki zaradi objektivnih družbenih ali posameznih subjektivnih vzrokov zavestno odločajo za kriminal, je ob analizi družbenih okoliščin, ki vplivajo na pojav in reševanje problema deviantnosti, smiselno upoštevati součinkovanje splošnega družbenega konteksta in ožjih družbenih okoliščin. Dopolnjevanje omenjenih dejavnikov, tako širših, ki postavljajo norme, življenjske standarde in določajo formalne ter neformalne sankcije, kot ožjih, ki lahko v praksi sprožajo posamezne negativne pojave, še hitreje privede do deviantnega delovanja. Glede na to, da se kriminologija bolj ukvarja z odklonskostjo spodnjih družbenih plasti, je povečanje socialnih patologij v družbi, kot kaže, posledica slabšanja socialnega položaja in razslojevanja na eni ter stopnje socialne izključenosti na drugi strani. In čeprav lahko vsak zaide v socialno težavo (enkratno ali trajnejšo), se bolje izobraženim, bolje socialno zasidranim, ekonomsko neogroženim, bistrejšim...tovrstna nevšečnost redkeje zgodi, predvsem pa si znajo bolje poiskati ustrezne oblike pomoči in z boljšim razumevanjem samega sebe, s krepitvijo lastnih virov ter modifikacijo okolja, največ prispevajo k boljšim socialnim pogojem življenja. Zato je pomembno, da se socialna pomoč načrtuje - skupaj s posameznikom - že ob nastopu kazni in se med prestajanjem prilagaja morebitnim spremembam, potrebam, možnostim in željam posameznika.

Sodobne oblike tretmaja obsojencev, ki so že pred časom prebrodile fazo uvajanja v zavode, so v nenehnem razvoju in skušajo preseči kritike, ki so plod slabe realizacije zelenih ciljev. Uspeh resocializacije je lahko le delna transformacija in prilagoditev sodobnim družbenim in kulturnim pritiskom, saj je tudi učinek prestajanja kazni - z vidika resocializacijskih ciljev - dosti bolj odvisen od zunanjih predzaporskih in pozaporskih okoliščin kot pa od same resocializacije med prestajanjem kazni.

Opozoriti velja, da je, glede na relativno neuspešnost resocializacije, morda ustreznější izraz reintegracija, kajti gre za postopno prilagajanje posameznika na normativne in vrednotne zahteve družbe oziroma institucionalno ponujeno

možnost, da se zapornik po prestani kazni, kljub zaviralnim okoliščinam, v družbo uspešno umesti.

Nedvomno je eden večjih zaviralnih dejavnikov konstruiranje stigme, ko družba posameznika izolira in s tem prekine njegove povezave v socialne mreže in odnose. Za spremembe odnosa javnosti, v smeri večje tolerantnosti do bivših kaznjencev, bi bil potreben tako interes družbenega, političnega in ekonomskega sistema kot tudi okolja, institucij, skupin, medijev, še posebno pa vseh posameznikov. A ker neformalnih vplivov ni mogoče izničiti, jih je potrebno vključiti v sodelovanje s formalnimi prizadevanji in izkoristiti za večjo učinkovitost pri preprečevanju odklonskih pojavov.

Zanimivo bi bilo opazovati indikatorje stopnje varnosti in netolerantnosti v prihodnjih letih, ko se bomo približevali Evropski Uniji, saj ob prihajajočih globalizacijskih tokovih upravičeno lahko računamo z novimi oblikami kriminala, mednarodno kriminaliteto, političnimi kaznivimi dejanji, ekološko odklonskostjo in organiziranim kriminalom ter z vedno večjim pritiskom na politiko, naj sprejema nove zakone. Vendar nova zakonodaja še ne zagotavlja učinkovitega izvajanja tretmajev, zato je nujno potrebno vzpostaviti tudi boljše sodelovanje med institucijami, ekspertnimi skupinami in neformalnimi organizacijami, ki imajo za skupni cilj pomagati posamezniku med prestajanjem kazni in po njem. Pri izvajanju tretmajev je potrebna večja diferenciranost programov in prilagoditev le-teh različnim zaporskim situacijam, individualnim potrebam in željam ter posameznim obravnavam, glede na specifične karakteristike obsojencev.

Vsekakor je, predvsem za osebe s krajšimi kaznimi, potrebno vztrajati pri tretmajski ideologiji z novostmi na področju alternativnih oblik prestajanja kazni in postopni pripravi za širjenje njihovih socialnih mrež. Gledano skozi optiko reintegracije, velja zavirati procese prizonizacije z odpiranjem kaznovalnih institucij, z zagotavljanjem socialne integritete obsojencev in omogočanjem dostopa do izobraževalnih in delovnih praks.

19. LITERATURA

1. Beck, Ulrich (1992): *Risk Society – Towards a New Modernity*, Sage, London.
2. Becker, Howard S. (1963): *Outsiders*. Free Press, New York.
3. Bošnjak, Marko (1999): »Dragan Petrovec: Kazen brez zločina«. *Teorija in praksa* 36, 1, str. 155 – 158.
4. Brinc, Franci (1978): »Razmišljanja ob načrtovanju gradnje novega slovenskega zapora«. *Teorija in praksa* 15, 10, 1175 – 1184.
5. Brinc, Franc (1990): »Resocializacija obsojencev«. *Penološki bilten. Glasilo slovenskega penološkega društva* 8, 3, str. 23-38.
6. Brinc, Franc (1993): »Napovedovanje in omejevanje povratništva«. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44, 3, str. 217-231.
7. Clinard, Marshall B. (1974): *Sociology of Deviant Behavior*, 4th edition. Holt, Rinehart & Winston, New York.
8. Cohen, Albert K. (1955): *Delinquent boys*. Free Press, New York.
9. Dewey, John (1999): *Javnost in njeni problemi*. Knjižna zbirka *Javnost*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana. Naslov izvirnika: Dewey, John (1927): *The Public and Its Problems*. Prevod temelji na izdaji: John Dewey: *The Later Works, 1925 – 1953*, zvezek 2.
10. Durkheim, Emil (1963): *Pravila sociološke metode*. *Savremena škola*, Beograd. Naslov izvirnika: *Les regles de la metode sociologique*. Presses Universitaires de France (1950), Paris.
11. Čepin, Maja (2001): »Daj denar, ali pa te bom...«. *Dnevnik*, 21. februarja, str. 16.
12. Foucault, Michel (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje (Nastanek zapora)*. *Delavska enotnost*, Ljubljana. Naslov izvirnika: *Discipline and punish: the birth of the prison*. Pantheon Books (1977), New York.
13. Giddens, Anthony (1993): *Sociology*. Polity Press, Cambridge.
14. Govekar, Helena (2002): intervju s socialno delavko, uslužbenko Centra za socialno delo Ljubljana Šiška (referat postpenale), Ljubljana.
15. Gruden, Juljana (1999): intervju s svetovalko generalnega direktorja Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.

16. Hanžek, Matjaž – urednik (1999): Poročilo o človekovem razvoju. Slovenija 1999. Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana.
17. Haralambos, Michael in Heald, Robin (1994): Uvod v sociologiju. Druga izdaja. Nakladni zavod Globus, Zagreb. Naslov izvirnika: Michael Haralambos Robin Heald (1980): Sociology themes and perspectives, Cambridge.
18. Horvat, Anja (2000): » Ne delajo razlik, »različnih« pa tudi ne zaposlujejo«. Delo, 17. oktober, str. 19.
19. Hvalica, Ivo (2002): Polnočni klub. Televizija Slovenija. 19.7.2002.
20. (1999) Interni podatki Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.
21. Janković, Ivan in Pešić, Vesna (1981): Društvene deviacije. Kritika socialne patologije. Viša škola za socialne radnike, Beograd.
22. Javornik Marija (1991): »Prevzgojne institucije in »neuspeh« njihovega delovanja«. Penološki bilten. Glasilo slovenskega penološkega društva, 9, 1-2 str. 7-22.
23. Jerovšek, Janez (1972): Industrijska sociologija. Založba obzorja Maribor, Maribor.
24. Južnič, Stane (1989): Politična kultura 2. Prenovljena in dopolnjena izdaja. Založba obzorja Maribor, Maribor.
25. Južnič, Stane (1990): Delo v antropološki perspektivi. FSPN, Ljubljana.
26. Kanduč, Zoran (1993): »Problematična "problematičnost" zločina in kazni«. Časopis za kritiko znanosti. let. XXI, št. 156-157, str: 13 – 25.Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.
27. Kanduč, Zoran (1996): »Zastraševanje in rehabilitacija: kriminološki pogled«. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 47, 3, str: 228-240.
28. Kanduč, Zoran (2002): Studio City - intervju, 15. april, TV Slovenija II, Ljubljana.
29. Knežić, Branislava (2001): »Društvene okolnosti – bitan činilac resocijalizacije osuđenika«. Temida. Časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, 4, 1, str: 35-40.
30. Kobal, Vesna (1997): Medijski škandal. Zasebno in intimno v medijih (seminarska naloga), Ljubljana.
31. Kos, Drago(1997): »Refleksno dojetanje ne-varnosti«. Časopis za kritiko znanosti, Letnik 25, številka 183, stran 93-106.

32. Kotnik, Aleksander (2002): intervju z psihologom iz Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.
33. Krajnc, Ana (1993): »Ne prevzgjajati, ampak "do-vzgjajati"«. Časopis za kritiko znanosti. let. XXI, št. 156-157, str: 61 – 64. Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.
34. Kuper, Adam in Kuper, Jessica – urednika (1996): The Social Science Encyclopedia. Second edition. Routledge, London in New York.
35. Kuzmanič, Tonči (1999): Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem. Open society institute, Slovenija, Ljubljana.
36. (2000) Letno poročilo 1999. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.
37. (2001) Letno poročilo 2000. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.
38. (2002) Letno poročilo 2001. Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Ljubljana.
39. Lukšič-Hacin, Marina (1999): » Procesi resocializacije in etnična identiteta«. Teorija in praksa, 36, 2, str. 274 – 289).
40. Maslov H. Abraham (1982): Motivacija i ličnost. NOLIT Beograd. Naslov izvirnika: Abraham H. Maslow(1976): Motivation and personality. Second edition, Harper & Row, New York.
41. Mass Weigert, Kathleen (1999): »Struktural Violence«. Kurtz, Lester – urednik (1999): Encyclopedia of Violence, Peace & Conflict. Volume 1, 3. F-Pe Academic Press, San Diego, London, Boston, New York, Sidney, Tokyo, Toronto.
42. Medvešček, Vasja (1997): Zapor kot sredstvo družbene kontrole (diplomsko delo), Nova Gorica.
43. Meglič, Mirjam (2002): intervju s socialno delavko v Zavodu za prestajanje kazni Dob, Dob.
44. Merton, Robert K. (1975): Social Theory and Social Strukture. Free Press, New York.
45. Meško Gorazd (1996): »Nekatere strategije kriminalne prevencije«. Revija za kriminalistiko in kriminaologijo 47, 3, str. 241-253.
46. (2002) Mladi na robu. Dokumentarna oddaja. Izobraževalni program. Televizija Slovenija - 23.7. 2002, Ljubljana.

47. Mlinar, Zdravko (1995): Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
48. Mlinarič, Franc: »Slovenski zapori ne potrebujejo radikalnih sprememb«. Penološki bilten. Glasilo slovenskega penološkega društva. 12, 1-2, str. 1-21.
49. Moore, Stephen (1988): Sociologija. Ključni pojmi in dejstva. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana. Naslov izvirnika: Stephen Moore: Sociology. Key facts. Charles Letts &co. Ltd. London.
50. Musek, Janek (1993): Psihologija. Človek in družbeno okolje. EDUCY, Ljubljana.
51. Parsons, Talcott (1967): Social theory and Modern society. The Free Press. New York.
52. Pečar, Janez (1994): »Kriminologija in družba«. Teorija in praksa, letnik 31, št. 9-10, Ljubljana.
53. Pečar, Janez (1991): Neformalno nadzorstvo. Kriminološki in sociološki pogledi. Didakta, Radovljica.
54. Pečar, Janez (1992): Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo. Kriminološki, kriminalno politični in sociološki pogledi. Didakta, Radovljica.
55. Pečjak, Vid (1994): Psihologija množice. Samozaložba, Ljubljana.
56. Petrovec, Dragan (1992): »O tretmanski ideji«. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 43, 4, str. 319-327.
57. Petrovec, Dragan (1998): Kazen brez zločina. Prispevek k idejam kaznovanja. SH Zavod za založniško dejavnost, Ljubljana.
58. Plauštajner, Darko (1980): Resocializacija obsojenih oseb v KPD Dob pri Mirni (diplomsko delo), Ljubljana.
59. Podržaj, Janez (1993): »Slovenski zapori – nekaj fenoloških idej«. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 44, 2 str. 167-172.
60. (1999): poklicni vojak iz Vrhnike, intervju, Vrhnika.
61. P.,V. (2002): Intervju s pedagoginjo v Zavodu za prestajanje kazni Dob (zaprti oddelek), Dob.
62. Pristovšek, Marija (2002): intervju z vodjo vzgojne službe v Zavodu za prestajanje kazni Ig, Ig.
63. Puhar, Sonja (1995): »Diskriminacija žensk v kazenskem postopku in pri izvrševanju«. Socialno delo, 34, 5, str. 309 – 320.

64. Remše, Božidar (2002): intervju z svetovalcem za populacijo brezposelnih z izkazano invalidnostjo na Zavodu RS za zaposlovanje, Območna enota Ljubljana, Ljubljana.
65. Renzetti, Claire M. (1999): »Criminal Behavior, Theories of«. Kurtz, Lester – urednik (1999): Encyclopedia of Violence, Peace & Conflict. Volume 1, 3. F-Pe Academic Press, San Diego, London, Boston, New York, Sidney, Tokyo, Toronto, str: 487 - 496.
66. Rupel, Dimitrij (1996): Nemir v svobodi. Sociologija kulture danes. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
67. Salecl, Renata (1991): Disciplina kot pogoj svobode. Knjižna zbirka Krt, Ljubljana.
68. Sills, David L.-urednik (1968): International Encyclopedia of the Social Sciences. Volume 4. The Macmillan Company & The Free Press, New York.
69. Simmel, Georg (1993): Temeljna vprašanja sociologije (Individuum in družba) ŠKUC, filozofska fakulteta, Ljubljana. Naslov izvirnika: Grundfragen der Sociologie, Individuum und Gesellschaft 1917.
70. (2002) Skupno poročilo o delu državnih tožilstev za leto 2001. Državno tožilstvo Republike Slovenije, Ljubljana.
71. Spencer, Metta (1999): »Sociological Studies, Overview«. Kurtz, Lester – urednik (1999): Encyclopedia of Violence, Peace & Conflict. Volume 1, 3. F-Pe Academic Press, San Diego, London, Boston, New York, Sidney, Tokyo, Toronto, str: 337 - 349.
72. (2001) Sporočila iz urada varuha človekovih pravic. Št. 20, Ljubljana.
73. Stanković, Tanja (2000): »Ropar ne sme postati policaj«. Delo, 17. oktober, str. 19.
74. (2000) Statistični letopis 2000. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
75. Toš, Niko -urednik (1999): Vrednote v prehodu II.. Slovensko javno mnenje 1990 – 1998. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede IDV – CJMMK, Ljubljana.
76. T., J. (2002): intervju z sociologinjo, ki je delala na področju izobraževanja slovenskih zapornikov, Ljubljana.
77. Travis, Jeremy in Petersilia Joan (2001): »Reentry Reconsidered: A New Look at an Old Question«. Crime and Delinquency, Volume 47, št. 3. 291 – 313.
78. Ule Nastran, Mirjana (1994): Temelji socialne psihologije. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

79. Ule Nastran, Mirjana (1999): Predsodki in diskriminacija. Izbrane socialno psihološke študije. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
80. Ule Nastran, Mirjana (2000): Polnočni klub na TV Slovenija – 7.4. 2000
81. Ule Nastran, Mirjana (2000): Sodobne identitete. V vrtincu diskurzov. Znanstveno in publicistično središče, SOPHIA 6/2000, Ljubljana.
82. Urbančič, Nina (2002): intervju z zunanjo svetovalko preko Ministrstva za pravosodje, Ljubljana.
83. (2002) Vaš kraj. Informativna oddaja. Televizija Slovenija. 19.7.2002.
84. Veber, Aleš (2001): »Kazen kot zdravilo«. Nedeljski Dnevnik, 22. julija, str. 29.
85. V., I (2000): »Zapori postajajo pretesni«. Dnevnik, 21. september, str. 26.
86. Volk, Linda (2000 a): »Kako stopiti izza rešetk v življenje«. Delo, 17. oktober, str. 19.
87. Volk, Linda (2000 b): »Stigmatizacija - da ali ne«. Delo, 17. oktober, str. 19.
88. Volk, Linda; Stanković, Tanja (2000): » Najpogostejša rešitev je priložnostno delo«. Delo, 17. oktober, str. 19.
89. Zebec-Koren, Marko (1992): Kje zgreši resocializacija (diplomska naloga), Ljubljana.

90. Žišt, Damjana (2002): intervju z novinarko, diplomirano iz obravnavane

